

80. szám

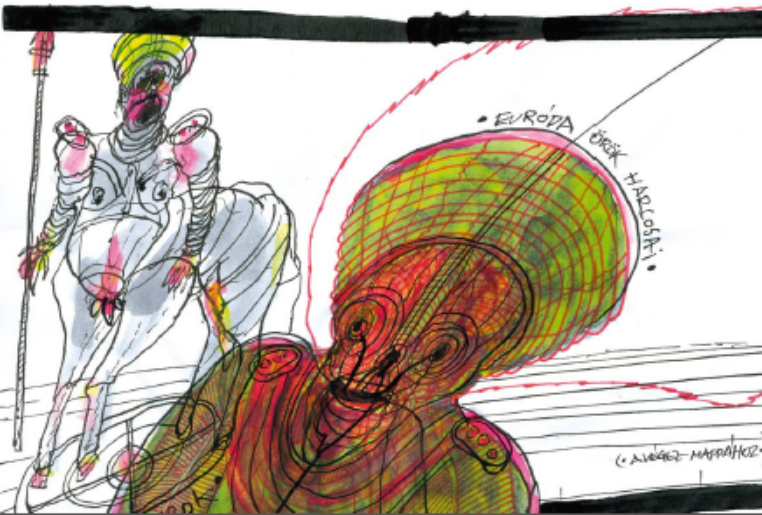
2012.

EX

S y m p o s i o n

irodalom művészet filozófia reflexió

VÉGEL LÁSZLÓ

SZENTTAMÁSTÓL BERLING

– Életútinterjú Végel Lászlóval

Egyetlen októberi délután állt rendelkezésünkre, így aztán valósággal végighajszoltam Pepit az életén. Rengeteg részletkérdés maradt el az út mentén, és ezek az interjú szerkesztése közben tovább bokrosodtak. De majd még máskor is beszélgetünk.

Állandóan forgatod magadban a saját gondolataidat, műveidet, folyton szétszeded, összerakod, felülvizsgálod őket – lelkiismereti prózát írsz, én ezt így nevezem –, ezért azt szeretném, ha ez a mostani beszélgetés személyesebb lenne, s ha az életről beszélnének, nem pedig a műveidről. Úgy gondoltam, hogy szépen végigmegyünk az életről, Szenttamástól Berlinig. Az első kérdésem az, hogy milyen nevelésben részesültél te otthon, a szülői házban, a szenttamási utcán meg az általános iskolában. Ha most azt mondod, hogy Szenttamás, mi ébred fel benned?

Magától értetődik, hogy ha Szenttamást hallom, akkor elsősorban az én utcámra gondolok. Az egy hosszú, fákkal, bokrokkal teli utca a falu végén, Verbász felé. Sok emberrel voltam kapcsolatban, hiszen mi, gyerekek az utcán éltünk. Vegyes utca volt, fele magyar, fele szerb. A szüleim inkább liberális emberek voltak, szóval elég szabadon neveltek, nem voltam valami erős felügyelet alatt. Nem erőltettek rám semmilyen világnézetet, vallást. Apám fuvarosként indult, aztán a kendergyárban tilós volt, később pedig raktáros. Nagypapámnak földje is volt, tudniillik ők Dél-Magyarországról jöttek át, Jánoshalmá-

ról, mert azt hallották, hogy itt olcsóbbak a földek, és jobb minőségűek. Eladott négy hold földet, és vett itt érte nyolcat, sőt még lovat és kocsit is, úgyhogy fuvaros volt a nagypapám is. Félig proletár, félig paraszt, mert művelték a földet is, szóval valahol a kettő között.

Milyen alkatú ember volt az édesapád?

Édesapámban élt bizonyos érdeklődés a közélet iránt, ugyanakkor zárkózott volt, velem is nagyon keveset beszélt, bár nem volt szigorú. Megvolt benne az a bizonyos paraszti visszafogottság, szemérmesség. Anyám beszédesebb volt. Ő háziasszony volt, alkalmi munkát vállalt, napszámba járt néha. Van egy hat évvel fiatalabb húgom, aki egy időben Németországban volt vendégmunkás; varrónő volt, és az is maradt. Gyakran hallottam a szüleimtől, hogy szerettek volna kimenni Ausztráliába vagy Kanadába, ez volt a nagy álmuk. De nem csak a szüleimé. Estente kint ültek a padon az emberek, beszélgettek, én mindig szerettem hallgatni őket. Az egész utca a nagyvilágról beszélt. Nekem más tapasztalatom van a falusi emberekről, mint a népi íróknak, én a falusi embereket úgy ismertem meg, mint akik a nagyvilágról álmodoznak, noha az ötvenes években ez illuzórikus volt, nem sikerült kivándorolniuk. De lehet, hogy a szüleim azzal kárpótolták magukat, hogy engem elküldtek Újvidékre.

Maradjunk még a kisgyerekkorodnál. Voltak utcai játékok, részt vettél azokban?

Hogyne. A házunkkal szemben egy lerombolt ház volt, afféle grund, ott zajlottak a nagy focimeccsek. Meg aztán nagyon szerettem moziba járni, az egész utcának én vásároltam a mozijegyet. Abban az időben játszották a Karády-, Jávor Pál-filmeket. Engem bíztak meg a jegyvásárlással, persze szép zsebpénzt is kaptam az asszonyoktól meg a férfiaktól. Valamelyik filmben láttam, hogy teniszeznek, és kitaláltam egy teniszjátékot, amit aztán az egész utca játszott. Volt egy kis gumilabda, teniszütő helyett pedig deszkából készítettünk kerek ütőket. Volt háló is, a szabályokat meg én találtam ki.

Anyai ági nagypapádra hogy emlékszel?

A Paksi-ág született szenttamási (tehát az apám volt a „dógyos”, a „gyüttment”). A nagyapám szeretett olvasni, főleg történelmet. A családi házban nem voltak könyvek, nála találkoztam könyvekkel. A nagyapám nagy Napóleon-hívő volt. Ugyanis a húszas években elhatározta, hogy kertes házat vásárol, ezért kölcsönt vett föl, de jött a gazdasági válság, a kölcsönt nem tudta visszafizetni, így eldöntötte, hogy *gastarbeiter* lesz. Franciaországba ment, Párizs közelében dolgozott egy nagy virágkertészetben, ahol gyönyörű holland virágokat termesztettek. Megtanult franciául, a főnök vele vitette Párizsba teherautóval a virágokat, úgyhogy megismerte Párizst is. Franciaországban összeszedte magát, és visszafizette a banknak a kölcsönt. Eldöntötte, hogy ezeket a holland virágokat hazahozza Szenttamásra, és itt meghonosítja őket, ez lesz a nagy üzlet. Hozta is a virágmagokat meg a gumókat. Igen ám, de ez az üzlet mégsem ment, mivel a szenttamásiak számára ezek a virágok túl egzotikusak, túl európaiak voltak, és a nagyanyámtól, aki a szenttamási piacon árult, nem vásárolták ezeket a holland virágokat, úgyhogy nagyapám kénytelen-kelletlen visszatért a hagyományos szegfűhöz, tulipánhoz... De mégsem engedett a negyvennyolcból, a saját kedvtelésére otthon termesztette a kedvenceit. Csakhogy ez lett a veszte. Párizsban ugyanis sokat hallott a szakszervezetről. Hogy létezik olyan szervezet, amelyik védi a munkásokat. Erről bizonyára beszélt itthon, elszólta magát, mert a szerb rendőrség kommunistagyanúsként tartotta számon. Többször is beidéztek a helyi rendőrségre, ahol meg is verték, mert nem vallotta be, hogy kommunista. Nem is vallhatta be, hiszen semmi köze nem volt neki ehhez. Erre a rendőrség azt kérdezte tőle, hogy akkor miért termeszt azokat a virágokat? Mindig a virágok érdekelték a rendőröket, a virágok miatt volt gyanús a nagyapám. A holland virágok lettek a bizonyíték arra, hogy mégis kommunista. Aztán amikor bejött Horthy, a szerb rendőrség a dokumentációt átengedte a magyaroknak, és a nagyapám a magyar csendőrség szemében is kommunistagyanús lett.

Újra beidéztek, újra megverték, és mindig a virágokról faggatták. Végül a Csillag börtönbe került, ahol másfél évig vallatták. Nem zárkában volt, hanem krumplit kellett pucolnia. Nem tudták elítélni, mert nem volt semmi bizonyíték a kezükben; közvetlenül a háború előtt hazaengedték. Nagyapám biztos volt benne, hogy most már semmi baj nem lesz vele, ám egy éjszaka, '44 őszén, verték az ablakot, kiment, és nagyon megverték, azt kiabálták rá, hogy fasiszta. Örök életében sántított emiatt. De továbbra is termesztette azokat a különös virágokat, teljesen visszavonult minden közéletiségtől. '68-ban mégis behívták a szenttamási községházára, és kitüntették mint antifasisztát. Az egész családból őt érzem magamhoz a legközelebb. Az iskolában akkortájt keveset tanultunk a magyar történelemről, ő mesélte el nekem az egészet, de az európai történelmet is, Napóleont...

Szeretett téged a nagyapád?

Én voltam a kedvence; de ezeket a dolgokat mind négy szemközt mesélte nekem, nem szeretett a családban mesélni a személyes életéről, azt valahogy nem tartotta fontosnak, én voltam a kivételezett, akinek mesélt róla.

Vallási neveltetést nem kaptál?

Nem, semmit, azon kívül, hogy az anyám elvárta, hogy elsőáldozó legyek. Akkoriban, az ötvenes években az utcából a gazdagok jártak templomba, a néhány „maximumos”, és azokhoz járt a pap is. Egyfajta szociális feszültség is volt ebben. A szegényebbek csak ünnepeken jártak templomba, nemigen voltak vallásosak, a pajtásaim sem jártak templomba, csak ritkán, amikor illett.

Az, hogy a szüleid továbbtaníttattak, a korszellemből következett, vagy az ő személyes ambícióikból, esetleg abból, hogy eszes gyerekek voltál?

Nehéz eldönteni. Az ötvenes években még nem volt presztízskérdés, hogy a gyerek tanuljon tovább. Az utca gazdagabb emberei kicsit meg is szólták a szüleimet, hogy miért küldenek engem gimnáziumba, itthon kell maradni a faluban. Hogy eszes voltam, azt a szüleim nem tartották fontosnak, jó tanuló voltam, az igaz, de ők ezzel sohasem dicsekedtek, és nem is dicsérték meg soha. Inkább

az ő nagyvilágról szőtt álmuk játszott közre, hogy valahova el kell menni... Ez a titkos álom a mindennapjaikban fészkelte, de csak otthon meséltek róla, vagy a rokonságban, vagy csak úgy, hogy „de jó lenne Kanadába menni”... De ez nem csak az ő sajátosságuk volt, a többi ember is szóba hozta.

Térjünk át az újvidéki korszakra. '56-ban tehát kinyílt neked egy más világ.

Először egy fiúintézetbe kerültem, ahova Macedóniából, Boszniából, Dél-Szerbiából is jöttek, nagyon tarka társaság volt. Itt találkoztam Utasi Csabával, ő is abban az intézetben volt.

Drágába került ez a szüleidnek?

Elég drágába, főleg az első két év. Elkezdtem én is egy kis pénzt keresni, tejet hordtam reggelente, és egy év után otthagytam a fiúintézetet. Találtam egy szenttamási rokont, aki kertés házban lakott, és volt egy nyári konyhájuk az udvarban, ott húzódtam meg. Na, de tizenhét helyen voltam én Újvidéken albérlő. Majdnem minden évben cseréltem albérletet.

Mikorra teszed az eszmélésedet, amikor rányíltál a szellem, az irodalom, a filozófia világára?

Ez is Szenttamáshoz kötődik, mert én ott jártam a könyvtárba, addig-addig, míg nem a könyvtáros azt mondta, hogy neked többet nem adok gyerekkönyvet, hanem felnőtt irodalmat. De én akkor még nem tartottam fontosnak, hogy ki a szerző. Faltam a regényeket, azt a bordó kötésű sorozatot, később fölismertem, hogy az első könyv, amelyikért rajongtam, Stendhal *Vörös és fekete*-je volt. Azóta is Stendhal maradt az egyik legkedvesebb szerzőm.

Nem szóltak rád a szüleid, hogy ne rontsd a szemed?

De igen, sőt ki is kaptam a könyvek miatt. Este villanyoltás volt, és akkor aludni kellett, mire én vettem egy elemlámpát a zsebpénzemen, amit a nagyapámtól kaptam, amiért segédkeztem neki. Amikor eloltották a villanyt, akkor én a „batrilámpával” a dunna alatt olvastam a hátsó szobában. Apám egyszer fülön csípett, és ki is kaptam.

Az nem volt kérdés, hogy magyar gimnáziumba íratnak? A szüleid ragaszkodtak az anyanyelvükhöz?

Nem volt kérdés, magától értetődött. Verbász csak tizenkét kilométerre volt, úgyhogy sokkal olcsóbb lett volna, ha szerb gimnáziumba járok, utazó diák lehettem volna, de erre nem is gondoltak. Szerették volna, ha Óbecsén tanulok, mert számukra az volt az igazi magyar főváros, nem Újvidék, de ott akkor még nem volt magyar gimnázium.

Valami pályát forszíroztak a szüleid?

Mindig azt mondták, legyek vagy ügyvéd vagy orvos. A pap az nem jött szóba.

Milyen volt az újvidéki gimnázium?

Az akkoriban a Futaki utcán volt, és én nagyon meg voltam illetődve, magas lépcsősorok vezettek fel az emeletre... Elég jó tanárok voltak, a legérdekesebb figura talán a szerb tanárom volt. Volt vele egy kalandom is. Én akkor már nagyfiú voltam, korzó, erre arra, bementem a Park Hotelbe, és az egyik asztalnál ott ült a szerb tanárom. Intett, hogy üljek mellé. Ez már tíz óra után volt. Rendelt bort, és ittunk, ő sokkal többet, mint én, mert én azért tartottam tőle, és óvatosan ittam. Záróra után mentünk haza, ő eléggé el volt ázva.

Én aztán másnap rohantam a gimnáziumba, és hencegtem, hogy leittam a szerbtanárt, nem lesz szerbóra. Becsöngettek, megjelent a tanár öltönyben, nyakkendőben, és engem hívott fel elsőnek. Silvije Strahimir Kranjčevićről¹ kérdezett. Ezt senki sem tudta, én sem, ez biztos kettést jelentett (akkor a kettes volt a bukó osztályzat). Én is tudtam, hogy mi vár rám, mondtam, hogy nem tudom. Beírt egy hatalmas kettést, óra után pedig azt mondta, hogy szeretne velem beszélni. Aki éjszaka legény, legyen nappal is az, mondta. Félévben intóm lett szerbből, háromnegyedévben újra. Aztán nagyérettségi előtt újra föl-hívott, és negyvenöt percig feleltetett. És ötöst adott. Szóval még éltek azok a régimódi tanárok. Tőlük azért lehetett tanulni.

Elmondható, hogy a gimnáziumban felfigyeltek rád, hogy „hát ez egy intelligens gyerek”?

Voltak tanárok, akik nagyon szerettek, és voltak, akik ki nem álltak. Én megosztottam őket.

Mennyire volt neked nehéz kamaszkorod?

Kamaszkoromban éreztem a szociális különbségeket, az osztályban voltak módos szülők gyerekei, és voltak szegények is. De dolgoztam, tejet hordtam, és nekem semmi nem volt nehéz, nem szenvedtem. Mindig akadt valami, amivel lekötöttem a figyelmemet. Amikor negyedikes voltam vagy harmadikos, jöttek az új magyarországi könyvek, lehetett vásárolni. Sportoltam is egy időben, kézilabda-kapus voltam. Akkor érkeztek a nyugati filmek, nagy mozirajongó voltam, volt, hogy megszőktem az órákról, hogy lássak egy-egy filmet. Volt társasági élet is, szociális voltam, nagyon sok barátom volt, magyarok, szerbek; minden este a korzón bámultam a lányokat, megismerkedtem velük, meg minden... Jó kedélyű fiú voltam, nem volt bennem világfájdalom. De ezeket az ötvenes éveket én egyébként is optimista éveknél nevezném. '56 és '60 között nagy változások történtek. Javult az életszínvonal, az emberek tollasodtak, amikor hazamentem Szenttamásra, én is azt láttam, hogy a szüleim fürdőszobát építenek a gang végén, de nem csak az én szüleim, hanem má-

¹ Silvije Strahimir Kranjčević (1865–1908): korszakalkotó horvát költő, versei jelentik a modern horvát költészet kezdetét.

sok is. Televíziót vásároltak, elkezdtek telefonról álmodozni, nem kellett annyira a fogukhoz verni a garast, engem is könnyebben tudtak támogatni. A közélet is lazult, az embereknek az ötvenes évek végén már nem kellett félniük, az én apám sem félt, oldódás volt.

Ez a szellemi izgalom, izgatottság, ami hajt, ez már a gimnáziumban elkezdődött?

Gimnazista koromban ez balszerencsét is hozott rám, mert vitába szálltam a tanárokkal, elmondtam az eltérő véleményemet. Újvidéken akkortájt pezsegni kezdett az élet, hallottam, hogy van valami Ifjúsági Tribün, ahol fölforgató gondolatokat lehet hallani, meg hogy ellenzéki hangulat van. Elkezdtem járni a Tribünre, kezembe került a *Polja* nevű folyóirat, azt is böngésztem, noha nem értettem teljesen. Addig csak azt láttam, amit a családban, a társaságban, az utcán tapasztaltam, de nem volt betekintésem a világba.

Fokozatosan, a hatvanas években kezdtem oda jutni, annyira megérlelődni, hogy kezdtem újságokat olvasni, érdeklődni a közélet iránt. Az ötvenes években a közélet még nem érdekelt. Nem tartom magam korán érő embernek, mindig későbben értem meg.

Mennyire volt ez szigorú gimnázium, mennyire tűrte meg a nonkonformizmust, a véleménynyilvánítást?

Nem buzdítottak ilyesmire, sőt rossz néven vették, de azért megtűrték. Nem mondhatom, hogy fenytettek, vagy durván akadályozták volna az önálló gondolkodást, csak rossz szemmel nézték. A tanárok úgy gondolták, hogy egy gimnazistának fegyelmezettnek kell lennie, és soha ne mondjon ellent a tanárainak. Ezek az emberek, a tanárim, keresztülmentek egy nehéz időszakon a negyvenes évek közepén, és ők is félték. Meglehet, hogy féltettek, azt gondolták, jobb, ha az ember visszahúzódik és hallgat, hisz ők súlyos dolgok tanúi voltak. Engem nem nyomasztottak a '44-es, '45-ös emlékek, a szüleim engem ettől megóvtak, és később sem meséltek róla.

Akkoriban már az irodalom felé irányultál, vagy másvalami érdekelt?

Nem volt bennem tudatos elhatározás, de tulajdonképpen más nem érdekelt, csak az irodalom. Ám sosem gondoltam arra, hogy majd én is irodalommal foglalkozom, még a hatvanas évek elején sem, amikor megindult a *Symposion*. Nem volt bennem ilyen elhatározás, hogy akkor most én író leszek, vagy könyvet adok ki. Az irodalom az életemhez tartozott, én ezt szórakozásnak vagy szenvedélynek vettem, nem hittem, hogy professzionálisan vagy hivatásszerűen erre a pályára lépek. Még később is, ha valamely utazáson megkérdezték, mi vagyok, mindig azt mondtam, hogy újságíró, sosem azt, hogy író.

Térjünk át az egyetemista évekre. Addigra már sok barátod van, és teljesen otthonosan mozogsz Újvidéken. A magyar tanszékre iratkozol. A szüleid nem ellenkeztek?

Ezt is valahogy nagyon természetesnek vettem, fel sem merült más választás. A szüleim mérlegelték, hogy nem lenne-e jobb, ha jogra iratkoznék vagy orvosira, de nem

erőszakoskodtak, bár úgy gondolták, hogy a vesztembe rohanok. Belenyugodtak.

Úgy tűnik, mégis bíztak benned a szüleid...

Ezt nagyon titokban tartották előttem. Életre szóló élményt jelentett számomra egy eset. Amikor megjelent az *Egy makró emlékiratai*, úgy volt, hogy Huszárik Zoltán megfilmesíti, egy szerződést is aláírtam, és ezért nagyon szép honoráriumot kaptam – szinopszist írtam, meg ilyesmi. És hát a filmszakma bőkezű, pazarló. (Végül a minisztérium nem engedélyezte a filmet; Ajtony Árpád lett volna a dramaturg.) Hogy valami jót tegyek, rábeszéltem anyámat, hogy jöjjön velem Pestre. Anyám soha életében nem volt Magyarországon. Apám volt, a háború előtt, de úgy, hogy a zöld határon át ment oda meg vissza. Anyámmal a Gellért Szállóban laktunk, ott is ebédeltünk... Édesanyám nagyon rosszul érezte magát, elmúlt az első nap, második nap azt mondja, hogy beszélni akar a fejemmel. Honnan a pénz? – kérdezte. Mondtam, hogy a szöveggönyvért kaptam, de ő ezt nem hitte el. Úgy gondolta, hogy ez nem lehet tisztességes dolog, és kijelentette, hogy ő megy haza, ha akarok, menjek vele, ha nem, maradjak, de ő ebben nem akar részt venni.

Mikor voltál először Magyarországon?

Akkoriban nem nagyon utaztak az emberek Magyarországra. Én 1961-ben voltam először, húszéves koromban. Akkor én már az Ifjúsági Tribünön dolgoztam. '56 után oldódni kezdett a két ország közti feszült viszony, és egy ifjúsági kulturális delegáció ment Magyarországra. Százan voltunk, köztük a Bosnyák Pista is. Elvittek bennünket a Dunakanyarba, a Balatonra... Pesten volt egy szabadnapunk, én a könyvkereskedésekben bóklásztam, Nietzsché kerestem az antikváriumokban – hát, nagyon meglepődtek. Még hogy Nietzsche! Szóba se kerülhet! Azt elő kell jegyezni, és ki tudja, mikor fut be... Egyedül majd csak a katonaság után, '68 őszén utazom Budapestre, a *Makró* miatt. Ajtony Árpád azt mondta, hogy okvetlenül vigyek magammal farmernadrágot. Vettem is hármat, de a vámosok elvették kettőt, és csak egyet vihettem át.

Milyenek voltak az első pesti látogatásaid, milyennek éreztél a várost, milyennek láttad a „magyarokat”?

Barátaim hamar lettek, de úgy általában zárkózottnak éreztem az embereket. Amikor megkérdezték, honnan való vagyok, és mondtam, hogy Újvidékről, olyasmiket mondtak, hogy „addig örüljek, amíg a Tito él”. Az értelmiségiekre is vonatkozik, hogy nagyon fölnéztek Jugoszláviára. Nem mintha irigyek lettek volna rám, de úgy érezték, hogy nálunk minden rendben van, nem is értették, amikor én kritikusan beszéltem az itteni helyzetről – ők egy kicsit idealizálták. Ami érthető, hisz az ő helyzetük rosszabb volt a hatvanas évek első felében, később aztán oldódni kezdett, '68 után nem éreztem már nagy különbséget köztük és köztem, ugyanazok a gondolatok foglalkoztattak bennünket. Az idegenség a hatvanas évek első felében volt tetten érhető, később eltűnt, de azért mindig éreztem valami különbséget az értelmezésekben. Mindig is az volt az érzésem, hogy a mondandómnak csak az egyik felét értik, a másik az sötétben marad, azt nem értik, és ez mind a mai napig így van.

Milyen benyomást tett rád Budapest és a kádárizmus?

Budapestet én fokozatosan ismertem meg, kezdetben csak azt tudtam, hogy hol vannak a könyvkereskedések, és hol laknak a barátok, a város nem érdekelt annyira, igazán nem volt az enyém soha, csak egy idegen főváros, még a város szépségét sem tudom érezni. Később rájöttem, hogy engem ez fűz Magyarországhoz: a barátok és a kultúra. A barátaim mind ellenzékiek voltak, és akkor még együtt voltak a népiesek meg az urbanusok. Például Eörsi Pistát meg Csoóri Sándort én békítettem össze, amikor összejöttek. Nagyon jól megértettük egymást, és teljesen rokonszenveztem velük, egy húrton pendültünk. A hivatalos Magyarországgal nekem nem volt kapcsolat, a kádárizmusról az ellenzéki barátaimtól hallottam, és föltétel nélkül mindent elfogadtam és helyeseltem, amit mondtak. Közülük senkit sem rontott meg a hatalom, nem számítottak a hatalom kegyeire, nagy volt a szolidaritás. Va-

lahogy ez az ellenzéki Magyarország nőtt legjobban a szívemhez. Később mentem is mindig a március 15-i felvonulásokra. Egy alkalommal láttam, hogy Eörsi Pistát verik a magyar rendőrök. A hatvanas évektől a nyolcvanas évek végéig, ez a húsz év, ez az én Magyarországom, ez feledhetetlen számomra, a barátságaim is abban az időben születtek.

Térjünk egy kicsit vissza Újvidékre, a tanszékre, ugye Sinkó Ervin volt a tanszékvezető?

Igen, az ő óráira jártam, meg B. Szabó György óráira, más órákat viszont kerültem. Akkor már elég önfejtű voltam. Én voltam már az Ifjúsági Tribün magyar szerkesztője, ahol kemény viták folytak. Mellékletként megindult a *Symposion*. Már jártam Belgrádba is, megismerkedtem Danilo Kišsel, Filip Daviddal, Sreten Marić professzorral. Újvidéken számomra ez a két ember, Sinkó és B. Szabó jelentette az egyetemet. Sinkó a nagyvilágot hozta. És nagyon szeretetre méltó, közvetlen, jóindulatú ember volt. Tőle kaptunk Nietzsche-könyveket magyarul, neki megvolt az összes Nietzsche. Iszonyú élettapasztalata volt, és tudott mesélni a párizsi, bécsi éveiről, pesti útjairól. Sokat beszélt Krležáról, noha Krleža ellenezte, hogy Sinkó lejöjjön Újvidékre, amit porfészeknek tartott. De neki nagy élmény volt, hogy fiatalokkal lehetett, hisz soha azelőtt nem volt tanár, forradalmár, író volt.

A marxizmusban, mint tudjuk, sok volt akkorigiban a blabla, a fal-szöveg. Mikor vetted ezt észre?

Azt a marxizmust, amit a gimnáziumban tanítottak, senki sem vette komolyan. A tanárainkról sem mondhatom, hogy a fejünkbe verték volna, volt egy lazaság, distancia a tanárok részéről, és így volt ez az egyetemen is, a marxista dumát csak a politikusok nyomták. Ez még az antifasizmusra is vonatkozott egy kicsit, ezt is mesének vettük. Sose gondoltam volna, hogy a fasizmus utóhangjaival találkozom majd a kilencvenes években. A marxizmust a hivatásosak sem vették komolyan, csak karrierépítés volt a számukra. A marxizmus akkor lett komoly dolog, amikor az ellenzékiek elkezdtek tanulmányozni. Amikor '68-ban idézni kezdték Marxot.

Sinkó hogyan beszélt a marxizmusról, a szocializmusról?

Sinkó nem volt egy iskolázott marxista filozófus, egyáltalán nem is volt iskolázott filozófus. Nem hallottam őt a marxizmusról beszélni. A forradalomról igen, a forradalom az vonzotta. Sajátos módon értette ezt a forradalmat. A marxizmus mint teória nála nem játszott nagy szerepet, őt inkább a szocializmus érdekelte – mint egyenlőség. Nagy különbséget tett az öngazgatási és a létező szocializmus között, az utóbbit nagyon keményen elutasította. Ami a szocialista tábor országában történt, arról nyíltan megmondta, hogy az nem szocializmus. Neki volt egy ideális elképzelése, amihez közel járt a jugoszláv öngazgatású szocializmus. Ő, akár csak Krleža és Andrić, sőt Branko Miljković is, a nagy lázadó költő, titóista volt. Andrić is párttag volt, mégpedig a saját akaratából lett az, ő javasolta Titót Nobel-díjra. Titót Sinkó mindig pozitívan értékelte, négy szemközt is, nemcsak az írásaiban.

Említetted B. Szabót.

Sok hasonló vonás volt Sinkó és B. Szabó között. Azzal, hogy B. Szabó visszafogottabb volt, őt valahogy jobban megviselte ez a vidéki életforma, na meg a tuberkulózisa is. Rendkívül fontos képzőművész, irodalomtörténész volt, de nem becsülték. A politika őt inkább használni akarta, semmint megbecsülte volna. Abban az időben nagyon könnyű volt használni az embereket, főleg ha már volt nekik valami pozíciójuk. B. Szabó a *Symposion* körében felszabadult, kölcsönösen jól jöttünk egymásnak, örült nekünk, meghívott bennünket a lakására.

Hogy fogadták a belgrádi értelmiségiek a magyart?

Már a hatvanas években is kíváncsiak voltak, érdeklődtek, de amikor híre ment az *Új Symposion* folyóiratnak, nagy elismeréssel fordultak felénk. Sreten Marić professzor, aki Párizsban tanított, rá is pirított egyszer a szerb értelmiségiekre, hogy titeket a magyarok jócskán megelőztek, üljetek le, melegítsétek a székeket, hogy fölérjeteك hozzájuk. Akkoriban nekünk nagy volt az ázsiónk.

Akkoriban jelent meg szerbül a Makró...

Igen, Aleksandar Tišma fordította, „Mladost”-díjat² kapott, és nagyon komoly kritikák jelentek meg róla. A *Makró* igazából nem Újvidéken, hanem Belgrádban ért el sikert, meg Budapesten, ahol a hivatalos irodalom ugyan nem ismerte el, de a fiatal nemzedék nagyon fontosnak tartotta.

Mikor lettél kifejezetten közéleti érdeklődésű ember? Mikor vetted észre a rést a hivatalos ideológia és a gyakorlat között?

A *Makró* írása közben, amikor elkezdtem egy világot építeni és összefüggéseket teremteni a dolgok között, akkor láttam, hogy az, amit hirdetnek a világról, és az, amiben élek, amit formálok, azok között nagy a különbség, és hogy a hivatalos retorika hazugság. A *Makró*t sokáig nem akarták kiadni, erkölcstelen, hazug, fekete irodalomnak nevezték. A *Makró*val párhuzamosan esszéket is írtam, amelyek a folyóiratban jelentek meg, a *Sympó*-ban. Nem voltak azok jelentős írások, annál inkább experimentumok, amelyekkel megérintettem korom pulzusát.

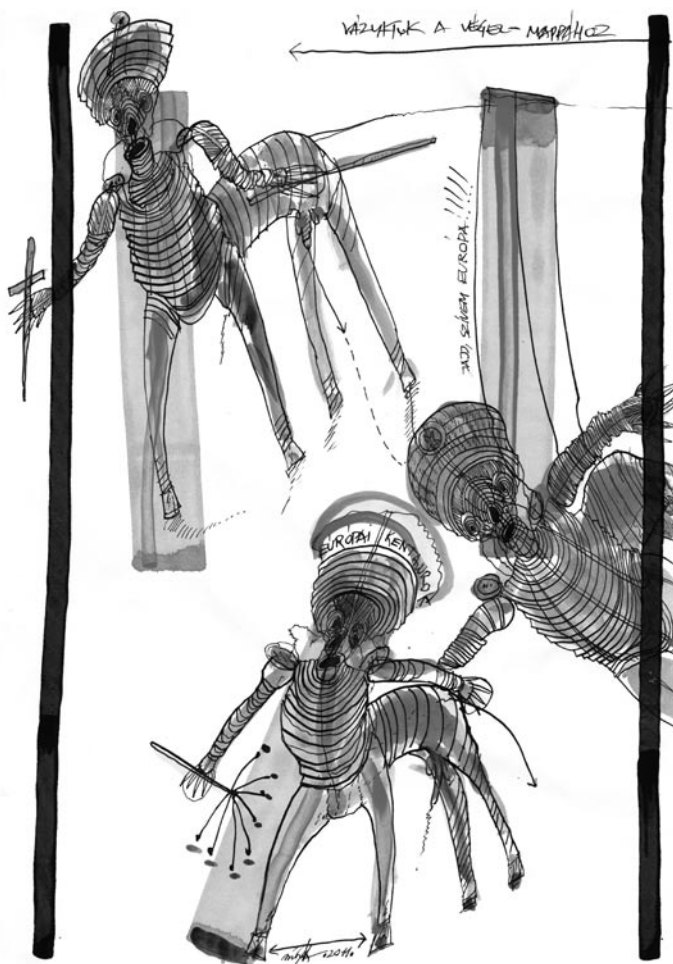
Nagyon fiatalon, huszonevesként kritikai értelmiségi lettél, a kritikai gondolkodás az anyanyelvédé vált. De ebben nem voltál árva, egy underground áramlatban úsztál.

Az egész nemzedékem, a belgrádi fiatalok is sokat jelentettek számomra, meg a belgrádi folyóiratok. Aztán '68 után láttam, hogy a fiatal magyarországi ellenzéki értelmiségiek is hasonlóan gondolkoznak, mint én. És az egész olyan természetes volt, én nem éreztem magam különnek vagy valami nagy ellenzékinek, csak amikor szembetaláltam magam a *Makró* kiadási bonyodalmaival, akkor éreztem, hogy létezik az a másik világ is. Én a saját világot éltem, a saját gondolataimmal voltam elfoglalva, s rájöttem, hogy a „másik világ” nevelésesen hamis, s azok az emberek, akik építik, tudatosan hazudnak. Nem gondoltam '68-ban, hogy hős vagyok, mindez együtt járt a lélegzéssel, ilyen volt a társaságom.

Hogy találtál rá a számodra fontos könyvekre?

Habzoltam a könyveket, főleg szerbül. Camus volt az én nagy élményem, meg Sartre,

² Ifjúsági díj.

később Adorno, Marcuse. A belgrádi, zág-rábi lapok nagyon nyitottak voltak a francia kultúra felé. A nagy Sartre–Camus-vitát nagyon gyorsan olvashattuk szerbül, és Camus művei is megjelentek.

Voltál te igazi bohém?

Engem nagyon vonzott a bohémia. Ennek köze van a farmernadrághoz. Amikor elkezdtem gimnáziumba járni, a farmernadrágot ideológiai ellenségnek nevezték, s mire befejeztem, már a matematikatanár is abban járt. Vagy a fekete pulóver, az egy világnézetet jelentett. A divat nem csak azt jelentette, amit ma, hanem egyfajta életérzést, magatartásformát, valamiféle politikát is. Fekete kordnadrág és fekete pulóver, ez azt jelentette, hogy egzisztencializmus, hogy te egy Európa felé tekintő ember vagy. Akkor még az ingnek is volt jelentése, valami közéleti konnotációja. Mi hoztuk Triesztből a magyarok részére a farmernadrágot, és az ő szemükben Jugoszlávia volt a Nyugat. Mindennek volt bizonyos jelentése. Ha jártál a Tribünre, akkor az jelentett valamit. A szavak-

nak nagyobb volt a súlya, és minden másnak, a divatnak, még a cigarettának is.

A dekadenciára nem voltál fogékony?

Bennem van egy erős plebejusi vonás is, a szívósság, hogy valami miatt ki kell tartani. Ma is tudok fiatalosan gondolkodni, ez nem isteni adottság, hanem szívósság, amit a falumból, az utcámból hoztam. Én mindig a munkába menekültem, a munka adott egyféle mentális egészséget. Ha az ember más-ként gondolkodik, mint a hivatalos áramlat, akkor többet kell dolgoznia, többet kell teljesítenie, többet kell ülni az íróasztal mellett, nagyobb erőfeszítéseket kell tenni, hogy megmaradjon. A munka megszabadított attól, hogy elmerüljek a tehetetlenségi állapotokban.

Mikor diplomáztál?

Nem diplomáltam le, abbahagytam Újvidéken az egyetemet, és beiratkoztam Belgrádban tiszta filozófiára, ahol elvégeztem fél évet, de aztán elzavarták a tanárokat, és azt is abbahagytam, jöttek valami megrögzött marxisták a lázadók helyébe. A hagyományos baloldal szklerózisban szenved, ezt már akkor kimondtam.

Hamarosan megnősülsz, gyerekeid születnek, családapa leszel. Hogyan élted meg fiatal felnőttként a hetvenes éveket?

A Magyar Szó *Kilátó* című kulturális mellékletét szerkesztettem kilenc évig, ami fárasztó munka volt a számomra. Heti hatvan oldalt kellett beszerkeszteni. Ott olyasmit végeztem, ami nemigen volt összhangban a szellemiséggel. A *Kilátó*ban tényleg sikerült összegyűjtenem mindenféle embert, sokszínűvé tettem a mellékletet. Mindazonáltal a hetvenes éveket nagyon rossz évtizednek tartom, szerintem ekkor kezdtek ringatni Milošević bölcsőjét. Szerbiában leszámoltak a reformkommunizmussal, és tulajdonképpen már akkor felülkerekedtek a nacionalisták. Ezek voltak az ólomévek. Az én életemben is a hetvenes évek voltak a legrosszabbak, nemigen jelentek meg könyveim, nemigen volt erőm írni. Ez volt a nagy kiábrándulás korszaka. A legrosszabb évtizedem volt. Ami talán jó volt, az az, hogy nyugodtan olvashattam, e tekintetben nem vesztett

kárba az az évtized. Jó könyvek jelentek meg szerb és horvát nyelven. A politikai helyzet rosszabbodott, de a könyvkiadók nem vettek erről tudomást.

Mi lett az ifjúkori barátságokkal?

Már nem voltak olyan őszinték, az utak elváltak. A *Symposion*-nemzedék egy része komoly posztot kapott, sokan vezető beosztásba kerültek, mások nem. Én valahogy Domonkossal kerültem egy csapatba, mi margiálisak voltunk.

Mikor kapcsolódtál be intenzívebben a belgrádi kulturális életbe?

A nyolcvanas években. Ezek forrongó évek voltak, mindenki tudta, hogy valaminek történnie kell, de senkinek sem volt elképzelése arról, hogy mi. A kisebbségi kultúrában már a hetvenes évek második felétől bekeményített a politika, de a nyolcvanas években még jobban szigorítottak. Akkor történt a Sziveri-nemzedék leváltása. Magyarország felé akkor még nemigen lehetett nyitni, nem lehetett Magyarországon publikálni.

A jugoszlávság eszméje magától értetődő volt számodra?

Többféle koncepció létezett arról, hogy mi a jugoszlávság, amelyek vitában álltak egymással. Volt, aki konföderatív világot értett rajta, de voltak unitarista elképzelések is. Én akkortájt több interjút adtam a szlovén *Mladinában*, drámáimat, az *Ábrahám kését* Zágrábban adták ki, és Ljubljanában mutatták be. Számomra ez a policentrikus változatoság volt a legérdekesebb: ha valamit nem lehetett kimondani Belgrádban, azt ki lehetett mondani Szlovéniában, vagy fordítva. Volt egyféle szolidaritás, de a konfliktusok is kezdtek kialakulni. A politikai világ konfliktusba került a kulturális világgal. Az a baj, hogy a tényleges demokratikus fordulat nem következett be időben, és az egypártrendszerrel ezt az országot nem lehetett megőrizni. Ez egy föloldhatatlan ellentmondás, és ezért kellett szétesnie.

Voltak-e konfliktusaid a jugoszláviai magyar funkcionáriusokkal? Hogy tartottad életben a gondolkodásodat?

Az volt a szerencsém, hogy a *Kilátó* mint forma jelentett egy védettséget, nem figyel-

ték annyira, mint a belpolitikai rovatokat. A nómenklátúra nem rokonszenvezett velem, ezt úton-útfélen éreztem, állandóan jöttek a kritikai megjegyzések a szerkesztőbizottságtól hol az egyik, hol a másik szerző részére, ezeket valahogy tompítani kellett, de kifejezett cenzúra nem volt, nem voltam rákényszerülve arra, hogy írásokat utasítsak el. Később a magyar funkcionáriusok jobban féltek, keményfejűbbek voltak, stréberek, ortodoxabbak, de ugyanakkor intézményeket teremtettek, még ma is azoknak az intézményeknek a romjain élünk, amelyeket ők hoztak létre. Igaz, büntettek is.

Te voltál párttag? Hogy viselted?

Hát persze, akkoriban mindannyian párttagok voltunk. A pártértekezleteken mindig volt néhány hivatalos szónok, akik mondták a magukét, miközben a titkárnők sálat kötöttek. Jugoszláviában a párttagság nem volt fontos, ma sokkal fontosabb, hogy valaki párttag legyen, ha érvényesülni akar. Hanem a párton belüli nómenklátúra, az rémes volt. A legtöbb balhét éppen az egyszerű párttagok okozták, az egész *Praxis*-csoport párttag volt, a konfliktusokat ők gerjesztették. Párttagok voltak az ellenzékiek meg a hivatalosak is. Ez egy ellentmondás. Később, a '90-es években ki is derült, hogy a volt párttagok egy része Milošević mellé állt, míg a másik része ellene fordult. A JKSZ egy gyűjtőpártnak nevezhető valami volt. A párttagság nem járt okvetlenül privilégiummal, sőt sokszor veszélyt jelentett, mert az volt az egyetlen hely, ahol ellentmondhattál úgy, hogy a szavadnak súlya legyen.

Nem volt ez skízis a számodra? A pártos életed, szemben a benső életeddel, ahol egyre csak erősödik a kritikai viszonyulás mindehhez?

Ez a formális logika szerint ellentmondás, de itt a párton belül zajlott le az ellenzékiesség is. Ha volt valami tisztogatás, az a párton belül zajlott le, amikor a szubverzív elemeket (anarcholiberalis, liberális, már ahogy nevezték) kizárták. A pártonkívülieket nem bántotta senki, ők csöndben voltak, hallgattak. Párttagok voltak a nacionalisták, a liberálisok, az ortodox marxisták, és mind igyekezett kiszorítani a másikat.

Ebben az időben miként gondolkodtak a többpártrendszeréről?

A ljubljanoi Delóban – ez már a nyolcvanas évek végén volt – ki lehetett kimondani, hogy többpártrendszerre van szükség. De Szerbiában ezt nem feszegette senki, kimondatlan igyekezet volt. Kučan³ például konkrét javaslatot tett, hogy legyen két párt, csak úgy lehetséges nagy felfordulás nélkül megközelíteni a tényleges demokráciát. De a KB leszavazta a szlovénok javaslatát. Slavoj Žižek is a szlovén marxista központban dolgozott.

Nem keveredtél veszélyes konfliktusokba?

A hetvenes években ezek a konfliktusok nem jelentettek egzisztenciális veszélyt, a kenyeret nem vették el. Díjakat nem kaphattál, nehezebben jelentek meg a könyveid, de élhettél. A nyolcvanas években volt a *Sympóval* az a nagyon brutális leszámolás, előzőleg azonban nem voltak ilyen durvák. Félretettek, marginalizáltak, maradj ott, ahol vagy, ne legyen semmibe beleszólásod, de élni hagytak. Például amikor a Tribünön nagyon kemény rendszerbírálat hangzott el, és a kommunisták keményen le akartak számolni velünk, Doronjski⁴ azzal védett meg bennünket, hogy „hát ezek mégis a mi gyerekeink”. Ma sokkal nehezebb, egzisztenciálisan veszélyesebb összetűzni a hatalmon lévőkkel. Ma sokkal fontosabb, hogy az ember párttag legyen, mint egykor! Ma az értelmiségi sokkal nagyobb megalkuvásokra kényszerül ahhoz, hogy munkát kapjon, kenyeret biztosítson, valahogy létezni tudjon.

Hogyan zajlott a távozásod a Kilátó éléről?

Az Erdélyi⁵ egyre keményebb főszerkesztő lett, és én akkor már menekülni szerettem volna, meg aztán egyszerűen belefáradtam a *Kilátóba*, kiszívta minden energiámat, elkíváncoltam onnan, és az újvidéki televízió drámaszerkesztőségében volt egy megüresedett hely, alig vártam, hogy átkerüljek oda. Számomra az nagyon sokat jelentett, mert

egy új dologgal ismerkedtem meg. Ez a szerkesztőség magyar és szerb nyelven is készített drámákat, sőt szlovák nyelven is, elég színvonalas szerkesztőség volt. Évente hét drámát állítottunk elő, ami szép teljesítmény volt. A tévében dolgoztam egészen 1992-ig, nagyjából tíz évet, amikor egy nap bementem, és megtudtam, hogy menesztettek.

Volt egy időszak a nyolcvanas években, amikor a belgrádi kulturális életben is ugyanolyan aktívan részt vettél, mint az Újvidékiben.

Sokkal aktívabban. A belgrádi *Politika* színikritikusa voltam, Jovan Ćirilovval és Dragan Klaićtyal együtt, de a nyolcvanas évek végén fordulat következett be, addig a *Politika* egy liberális újság volt, ám ekkor ők is bekeményítettek, és magamtól távoztam, gondoltam, jobb, mint hogy elzavarjanak. Belgrádban akkor erős konfliktusok zajlottak

3 Milan Kučan (1941–): szlovén politikus, 1991-től 2002-ig Szlovénia első köztársasági elnöke.

4 Stevan Doronjski (1919–1981): korábbi partizán, magas rangú pártfunkcionárius, 1980–81 között a Jugoszláv Kommunista Szövetség (JKSZ) elnökségének elnöke.

5 Erdélyi Károly: 1976-tól 1985-ig a *Magyar Szó* keményvonalas főszerkesztője, kérelhetetlen párttag.

az úgynevezett liberálisok és a nemzetiek között, ez a két erő a föld alatt küzdött egymással, amit végül is a nemzetiek nyertek meg, és mi lettünk a vesztesek. Például volt egy nagy, három napig tartó vita az Írószövetség pincéjében, készült is róla videofelvétel, de sohasem sugározták, egyszer majd az is napvilágra kerül. Valójában ott dőlt el, hogy a nemzeti vonal győzedelmeskedik.

Hogyan élted meg a Tito utáni és a háború közti időszakot?

Zűrzavaros időszak volt, volt egy nomenklatúra, amelynek Tito halála után egyszerűen semmiféle elképzelése nem volt, hogy mi legyen. Tudták, hogy válság van, de nem volt szabad kimondani. Képtelenek voltak a helyzet magaslatán állni, és meddő vitába bocsátkoztak egymással. Valójában itt derült ki, hogy a jugoszláviai nacionalizmusok a Jugoszláv Kommunista Szövetségen belül születtek meg. Azok a régimódi nacionalisták már nem is voltak fontosak, inkább díszpávkra emlékeztettek, valójában a nacionalizmus a párton belül jött létre, ott tett szert hatalomra, ott érvényesült. De a művészeti életben ez másképpen reflektálódott, nagyon jó, dinamikus színházi élet folyt, akkoriban a szlovén, a horvát, a szerb és a macedón színház is európai színvonalon játszott, Európában nagyon becsülték a jugoszláv színházakat, a BITEF a virágkorát élte. A politikai züllés nem jelentett automatikusan művészeti hanyatlást is. Danilo Kiš abban az időben írta meg legjobb műveinek egy részét meg a vitairatait, Pekić, Kermanuer⁶ nagyot alkotott, a szlovén fiatalok rendkívül fontosak voltak, és ugyanez játszódott le Horvátországban is. Szóval volt egy művészi felvirágzás és egy szörnyű politikai hanyatlás, egy teljes lezülles a politikában. Tito tartott valami látszatot, de most már ez is összeomlott. Kiderült, hogy a politika többé nem ura a helyzetnek, sőt inkább a destruktív erők szolgálatában áll. Nagyon sok művész, író a népszerűség végett, azért, hogy fenntartsa magát, átpártolt a politika oldalára.

6 Borislav Pekić (1930–1992): szerb író. Taras Kermanuer (1930–2008): szlovén irodalomtörténész, kritikus, esszéista, drámaíró és műfordító.

Te eszerint érezted a baljós jeleket, hogy itt valami nagy baj készül?

Manapság mindenki azt mondja, tudta, hogy háború lesz. Ez egy utólagos magyarázat. Én azért nem gondoltam, hogy ilyen szörnyű háború lesz, valami sejtelmem volt legföljebb erről. Megalapítottuk tizenötén az UJDI-t,⁷ ez volt az első szervezet, amely a Szocialista Szövetségen kívül jött létre. Voltak ott horvátok, szerbek, macedónok... Írtunk egy programot, amelyben kifejtettük, hogy lazítani kell ezt a föderatív vonulatot, nagyobb mozgásteret adni a köztársaságoknak, bevezetni a többpártrendszeret, mert különben nagyon veszélyes helyzetbe kerülünk. Találkoztunk amerikai, nyugati diplomátákkal, akik túlzásnak találták a helyzetfelmérésünket; az európai politika sem ismerte fel, hogy vészhelyzet van. De mi is csak felemás módon mértük föl a helyzet súlyát.

Neked akkor esett le a tantusz, amikor fölmondást kaptál a tévében?

A fölmondásra már számítottam, de azért mégis váratlanul ért. Az előző hónapokban Žilnikkel⁸ beszélgettük, azon gondolkodtunk, hogy mindketten fölmondunk a televízióban, mert akkor már megjelentek a terepszín egyenruhás újságírók, és a hangulat is megromlott. A drámaszerkesztőségben ez nem érződött, de ha végigment az ember a folyosón, akkor látszott, hogy itt készülnek valamire. Filip David azt tanácsolta, ne mondjunk föl, hadd piszkolják be ők a kezüket. Ő Belgrádban jobban tudta, mi következik. Neki is fölmondtak azután. Kivártuk. Ez teljesen céltalan fölmondás volt, én a drámaszerkesztőségben, ha akartam volna, se tudtam volna beavatkozni a televízió politikájába. Az volt a gond, hogy előzőleg különféle ellenzékinek számító lapokba, a *Borbába*, a *Naplóba* írtam, és szerepeltem az UJDI-ban.

Itt megint új fejezet következik az életedben, ugye, akkor váltatok el Thomka Beátától, aki elköltözött Magyarországra, te pedig maradtál.

7 Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezés Egyesülete (Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu): politikai szerveződés, az 1990-es szerbiai választásokon egy parlamenti képviselői helyet szerzett.

8 Želimir Žilnik (1942–): televíziós és filmrendező, a jugoszláv „fekete hullám” meghatározó alakja.

A gyerekeid már nagyocskák voltak, de még gondoskodásra szorultak, itt voltak egy ideig veled. Miből éltetek?

Eztán pár évig az írásaimból éltem. Szerencsére Magyarországon akkor már lehetett publikálni, megjelenhettek a könyveim, az is, ami itt magyarul nem jelenhetett meg. Nehezen, de túléltem.

Akkor kezdődött a háborúk sora, ami sokáig nem érintette közvetlenül Újvidéket és Belgrádot, s sokan azt mondják, hogy nem tudták, mi történik, mások meg azt állítják, hogy végig mindent tudni lehetett.

A nyolcvanas évek második felében az inga nagyon kilengett erre-arra, harcolt egymással a demokratikus meg a nacionalista vonal. Valami remény még élt, de a kilencvenes évek elejétől már lehetett tudni, hogy ez mire vezet, akkor már világos volt, hogy diktatúra következik. Egyszer Mirko Kovačcsal és Filip Daviddal beszélgettünk, és Kovač bejelentette, hogy ő távozik Szerbiából. Megkérdeztük, hogy miért, mire azt válaszolta, hogy ha korábban, a hetvenes, nyolcvanas években írt valami kritikus szöveget, legalább a házban lakók rokonszenveztek vele, most pedig, ha ilyesmit ír, leköpi a szomszédok. Ez már nem az a diktatúra volt, amit fölülről irányítanak, ez plebiszcitárius diktatúra volt, szóval itt a tömeg akarta ezt a diktatúrát. Én sokkal magányosabb voltam a kilencvenes években, mint a nyolcvanasokban.

Hogyan élted ezt meg? Hogy küszködnöd, harcolnod kell a magad eszközeivel, túl kell élni, ki kell bírni, vagy el kell menni külföldre?

Elsősorban arra gondoltam, hogy valahogy túléljem. Megfordult a fejemben, hogy én is távozom, és lehet, hogy távoztam is volna, hiszen alig tudtam megélni a magyarországi tiszteletdíjából. Munka nélkül, közlési lehetőség nélkül éltem, mivel az ellenzéki lapok, amelyek akkor már léteztek, nem fizettek honoráriumot. De akkor, egészen váratlanul, jött a Soros Alapítvány. '94 őszén már tudtam, hogy ebből lesz valami. Jelentkezett Belgrádból egy hölgy, Sonja Liht, hogy jön Újvidékre, és szeretne velem beszélni. Nem láttuk egymást tíz éve, gondoltam, valahol le

kell ülnünk és meg kell vendégelnem. Igen ám, de éppen akkor kellett volna mennem Pestre, felvenni a honoráriumot, azt beváltani német márkába, és akkor itt abból élek. De még nem hoztam haza a tiszteletdíjat. Így azonban nem volt pénzem, összekapargattam valami aprót, annyit, hogy meghívhasam egy pizzára a Sonját. Figyeltem is, hogy mennyi Coca-Colát iszik, én csak ásványvizet ittam, nehogy túllépjük a keretet. Sonja ott mondta el, hogy megnyílik az újvidéki iroda, és gondolták, én legyek az irodavezető. Megkérdezte, vállalom-e. No és amikor fizetni akartam, Sonja közbeszólt, hogy nem te fizetsz, ez hivatalos tárgyalás volt, a Soros Alapítvány számlájára megy. Úgyhogy megmaradt a pénzem. Otthon mondom a gyerekeknek a hírt, nagyon akarták, hogy fogadjam el. El is fogadtam, hiszen ennek köszönve itt maradhattam. Később betiltották a Soros Alapítvány újvidéki és belgrádi irodáját is, úgy tartották, hogy ellenséges tevékenységet folytat.

Mi volt a dolgod a Soros Alapítványnál?

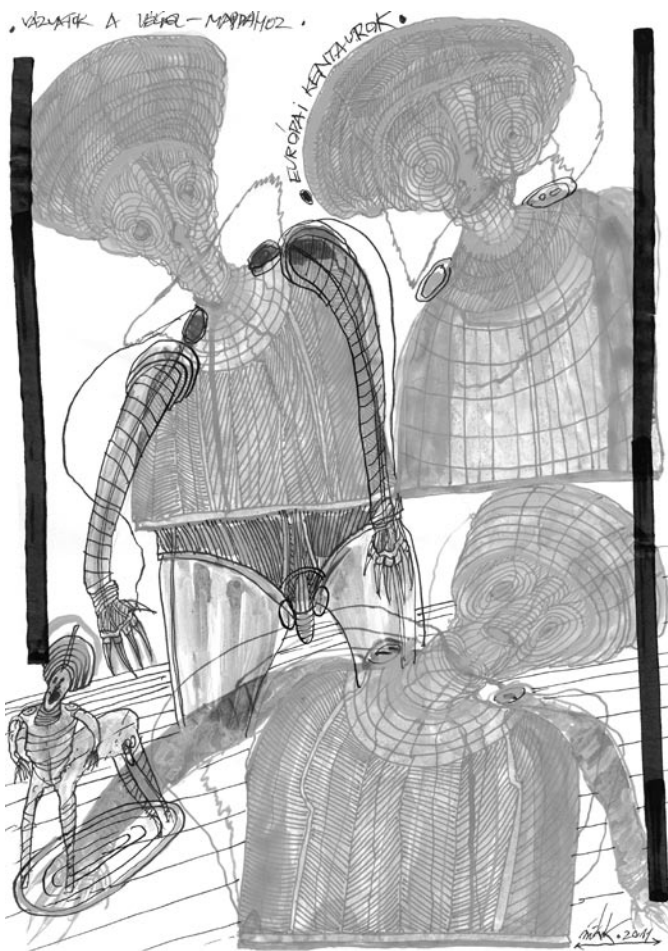
Az volt a szerepünk, hogy szervezeteket, könyvkiadókat, folyóiratokat támogassunk, szerbeket is, magyarokat is. Mind a négy magyar folyóiratot támogattuk, magyar tankönyveket adtunk ki, a *zEtnát* mi finanszíroztuk, a Forum Könyvkiadót támogattuk, meg a *Magyar Szót* is, informatikai tanfolyamokat szerveztük, intézményeket finanszíroztunk, például a Mutikulturális Központot, amit Losoncz Alpár vezetett, és szerb vonalon is támogattunk könyvkiadókat.

ÉLETEDNEK EBBEN A SZAKASZÁBAN ÉRTELMESEN DOLGOKAL FOGLALKOZTÁL, TUDTÁL SEGÍTENI, MÁR AHOGY TŐLED TELLETT, NEM FEGYVERREL A KEZEDBEN.

Ez veszélyesebb volt, mint a fegyver, a fegyver az egy naiv elképzelés. Ez volt az egyetlen szervezet, amit a Milošević-rendszer betiltott, semmi mást nem tiltott be, könyveket, újságokat sem, legföljebb ellehetetlenítette, de nem tiltotta be őket. Pontosan tudta, hogy ez az alapítványi tevékenység egy veszélyes góc.

A te lelkiismereted rendkívül intenzív, és folyton reflektálsz is ezt. Hogy élted meg azt a borzalmat, ami Boszniában történt, a háborúnak azt a részét, ami Újvidéken nem volt közvetlenül látható?

A naplóírás az egyik nagy szenvedélyem, a háborúról is vezettem naplót, a szlovéniai háború kitörésétől végig. Állandóan résen voltam. Néha lehetett telefonkapcsolatot teremteni, és egy alkalommal az egyik szarajevói költő barátom kitette a kagylót az ablakon: „hallod, hogy bombáznak bennünket?” Szörnyű élmény volt, szinte hihetetlen. A háború kitörése előtt jártam Szarajevóban egy béketüntetésen, az utca jókedvű volt, nekem úgy tűnt, hogy Szarajevóban *nem lehet* há-

ború – lehet, hogy máshol lesz, de itt nem. Jókedvű emberek voltak, hatalmas tömeg a béke mellett, és mégis ők szenvedtek a legtöbbet. Én is kaptam katonai behívót, bár már túl voltam az ötvenen, de elvihettek volna katonának. Az egyik béketüntetés szervezője voltam Újvidéken, a katonakötelesek tüntettek a főtéren.

A NATO-bombázás miféle esemény volt az életedben?

Tudtam, hogy a bombázás bekövetkezik, a lányom nagyon szerette volna, ha elhagyom az országot. A horvát híradó jelentette be elsőnek, hogy megindultak a rakéták Szerbia felé. Még tartott a híradó, amikor egy hatalmas robbanás döndült el a közelben. Anikóval, a második feleségemmel mindent öszszekészítettünk egy táskába, lerohantunk az utcára, de onnan hova legyünk? És mi lesz, ha a házat találja el a bomba? A lakótársakkal, utcabeliekkal tanácsalankodtunk, hogy hová bújjunk. Később rájöttem a bombázás logikájára. Én egyébként jobban féltem a rendőrségtől, mint a bombáktól. Akkoriban letartóztatták az alapítványokban dolgozó embereket, és biztos, hogy megverték, megkínózták őket. A Soros Alapítványt is ilyen veszély fenyegette. Keveset is tartózkodtam ebben a lakásban, bujkáltam, voltam tanyán, voltam Szenttamáson, voltam mindenfelé.

Mégis termékeny időszak volt az életedben ez a szörnyű időszak.

Az *Exterritórium* erről szól. Mondják az emberek, hogy a háború olyan dolog, amikor az ember betekinthet abba a világba, ami a békeben rejtve van előle, jobban megismeri az embert, az emberiséget, meg a környezetét. Rájöttem, hogy ez igaz. Minden háborút különleges irodalmi kivirágzás követ. Én is erre a sorsra jutottam.

Te mindig újraforgatod a gondolataidat, új meg új aspektusból gondolod át a dolgokat, állandóan készen állsz a revízióra. Mennyire kényszerített rá Jugoszlávia összeomlása meg a háború erre, a világszemléleted vagy a történelemszemléleted revíziójára?

Az egykori baloldaliak jobboldaliakká váltak, én viszont, aki még az egypártrendszerben azt mondtam, hogy a hagyományos baloldal szklerózisban szenved, és bírálтам az ideológiát, megmaradtam baloldalinak. Ilyen értelemben revízióra nincs szükségem. Sokkal többet vívódom azzal, hogy a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján azt gondoltam, hogy lesz egy demokratikus rendszer, ezzel szemben vadkapitalizmus lett. Ha tegnap a szocializmust bírálta az ember, és joggal bírálta, akkor ma a kapitalizmus bírálata lehet napirenden, mert ez, ami most zaj-

lik, ugyanolyan embertelen és ugyanolyan autoritatív, mint amilyen a diktatúra volt. Úgy gondolom, hogy az emberi szabadság most, a kapitalizmusban is veszélyeztetve van, és a tőkének ez a szörnyű uralma még sok veszélyt hozhat Európára. A kapitalizmus nagyon radikális reformjára van szükség, vagy pedig, ahogy Márai is mondta polgár létére, a kapitalizmust korrigálni kell a szocializmussal.

Mégis volt nálad egy fordulópont, másként kezdtlél tekinteni a kisebbségi magyarság sorsára.

A kilencvenes években érlelődött meg bennem ez az elgondolás, éppen azért, mert ez a kisebbség veszélyeztetve volt és van. A demokrácia nem hozta meg a kisebbség részére azokat a lehetőségeket, amelyeket én fontosnak tartok. Az ember mindig a gyöngébbek oldalán kell álljon, főleg, ha író. Azt hiszem, hogy a kisebbség nagy veszélyben forog, nem csak a magyar kisebbség, hanem általában a nemzeti kisebbségek minden országban asszimilációra vannak ítélve, és nincs megfelelő védelmi rendszer. De ez más kisebbségekre is vonatkozik, például a szexuá-

lis vagy a politikai kisebbségekre. Ma azt látjuk, hogy olyan durva politikai rendszer működik, mely a többség despotizmusát legitimálja demokratikus keretek között. Napról napra látom, a szemem előtt zajlik, hogy a többségi nacionalizmus hogyan kezeli a kisebbségi kérdést, és az biztos, hogy ez ellen lázadni kell. Másrészt van ennek a kisebbségi paradigmának egy másik tendenciája is. Európában olyan keveredés van és olyan tarkaság uralkodik, hogy a kisebbségi közérzet Európa nagy részét érinteni fogja, és azok, akik többségnek érzik magukat, azok is el fogják sajátítani ezt az életérzést, ahogy ezt Berlinben, Párizsban tapasztaltam. Az idegenséget, a kisebbségi paradigmát átéli Európa egész lakossága, s a mi gondunk egyre inkább általános érvényű lesz.

Ugyancsak viszonylag új és jól körvonalazott vezértémád a hontalanság, a sehova sem tartozás. Én nem kedvelem a „fattyú”- meg a „kentaur”-metaforát, azelőtt ez nem foglalkoztatott.

A kentaur-metaphora Berlinben erősödött meg bennem. A nagyvárosokban eltűnt az identitás tisztasága. Majdnem minden ember *valamiképpen* kentaur. A nemzeti kisebbségben ez nem választás kérdése, ebbe beleszületik az ember, más esetekben viszont szabadon választják. A „kentaurság” a személyes identitás megsokszorozódása, zűrzavara. A hontalanság, a „hontalan lokálpatriotizmus” Újvidékhez kötődik. Amikor hullott szét az ország, azt mondtam: jó, de van egy város, Újvidék, ahol élek. A nagyvárosokban erősödött meg bennem ez a gondolat is, mert a nagyvárosok a nemzetállam ellenében nyüzsögnek. A nagyvárosi többség nem mondja azt, hogy „hazám”, hanem azt mondja, hogy ez a város vagy ez a kerület az enyém. A haza fogalma elhomályosul a nagyvárosokban. Ezek a dolgok tipikusan huszonegyedik századbeli tünetek. Sokan rokonszenvvel szemlélik, úgy gondolják, hogy ez egy barátságos folyamat, mások félnek tőle. Én magam a kettő között ingadozom, egyrészt félek tőle, másrészt arra gondolok, hogy ez az az út, amely lehet, hogy különb embereket farag belőlünk.

Hogy tudod úgy megfogalmazni a vajdasági problémákat, hogy azok a németek számára is érdekesek

legyenek? Hiszen nagyon erős a könyveid német, svájci recepciója, erősebb, mint Magyarországon.

Igen. Mondjuk, a *Makró*ról a legnagyobb német lapok írtak, sokkal többet, mint Magyarországon. A kritikusok úgy érzik, hogy ez egy korszerű dolog, nagyon mai világot tár föl. A német és a svájci kritikusok szempontjai mások, nagyobb perspektívában tudnak egy-egy művet elhelyezni. Magyarországon, Szerbiában a perspektíva gyakran beszűkül. A német nyelvű lapok kulturális mellékletei az egész világot szemmel tartják és beszámolnak az egész világirodalomról. De a könyveim sikerén én lepődöm meg a legjobban, csak álmélokodom, amikor a kiadó elküldi a recenziókat.

Amikor a háború után elkezdte Nyugatra járni, ez egy megújulás volt számodra.

Persze, nagyon sokat jelentett. Fiatal korban, amikor azt mondták rám, hogy européer meg kozmopolita vagyok, én nem nagyon jártam Nyugaton, itt éltem ebben a lakásban, meg Szenttamáson. Csak 2000 után kerültem ki, olykor huzamosabb időre, a nagyvilágba. És, bevallom, amikor Nyugaton vagyok, akkor gondolkodom legtöbbször Újvidékre.

Te, aki sose voltál gazdag, hogyan éled meg Németországban meg Svájcban az intellektüelek gazdag világát?

Nekem nagyon furcsa, kicsit idegenkedek tőle. Mondjuk, a Fischer kiadó meghívott egy vacsorára, valami szörnyű előkelő étterembe, és én ott olyan rosszul éreztem magam egész idő alatt, hogy tán nem is tudtam úgy beszélni, ahogy kellett volna. Engem nem vonz ez a nyugati fényűzés, meg az értelmiségiek fényűzése sem. Illetve nem tanultam meg, nem szoktam hozzá, idegen számomra.

Ami vonz, az az, hogy újabb felismerések lehetősége, új tapasztalatvilág nyílt meg előtted.

A nyugati írókban, majdnem mindegyikben, ilyen vagy olyan formában, igen erős a baloldali habitus. Nyugaton a baloldal nem szitokszó, főleg értelmiségi körökben nem. Most nem a pártokról beszélek, hanem az értelmiségről. Egyébként semelyik párt sem rokonszenves számomra, se a jobboldali, se a baloldali, elegendő van mind a kettőből. De a habitus, az értékrend, hogy hogyan tekin-

tesz az emberre, a világra, miben látod a kötelességed, mi az, amit a lelkiismereted parancsol – ebben a vonatkozásban tartom baloldalinak magam.

Ha valaki nagyon bírálta a hagyományos baloldali pártot, az te voltál. Most újabb feladatod lett, a jobboldali mentalitás és szemlélet bírálata?

A neofita jobboldaliakról ne is beszéljünk, ezek *dandyk*, ez egy divat. Én nagyon örülnék, ha lenne egy komoly konzervatív jobboldal, ami képes ezt a jobboldaliságot bírálni. Én eleget bíráltam a baloldalt, és az a véleményem, hogy a jobboldalt most már bírálják a jobboldaliak! Dževad Karahasannal⁹ beszélünk erről Berlinben. Ő az a ritka értelmiségi, aki '81-ben is jobboldalinak vallotta magát, ő mondta nekem, hogy „hát most sajnos rajtam a sor, nekem kell most bírálnom a jobboldalt, mert szörnyű, szörnyű, amit művelnek”. És valóban nagyon élesen bírálja a jobboldalt a cikkeiben. Elvárom, hogy a jobboldaliakban is ébredjen fel a kritikus szellem.

Így is összerúgtad a port a vidéki magyar kiskirályokkal.

Ezek jobboldalinak nevezik magukat, de tulajdonképpen a szocialista öngazgatású rendszer örökösei, és az etnobiznisz részesei, mint ahogy azelőtt a marxista bizniszben voltak benne. Ugyanaz a mechanizmus érhető tetten. Ezek pártok, és a hatalomért harcolnak, mint mindenhol a világon, csak néhol ez civilizált formát ölt, néhol primitív marad. A pártok egyre messzebb kerülnek tőlem, akármilyenek nevezik magukat.

Mi az, ami mostanság lebilincsel?

Két dolog foglalkoztat: befejeztem a *Neoplanta avagy az Ígéret Földje* című regényemet,¹⁰ és szeretném megírni a ciklus harmadik könyvét, amelynek *Schlemil fattyúja* lesz a címe. Közép-Kelet-Európa nagy kudarca köti le az érdeklődésemet. Húsz évvel ezelőtt én is az utópisták közé tartoztam. Most látom, hogy még egy illúziót el kell veszítenünk.

RADICS Viktória

9 1953-ban született bosnyák író, drámaíró, esszéista.
10 A könyvből részletet közlünk a 74. oldalon.

A LÁZADÁS „POSZTMODERNI- ZÁLÓDÁSA”?

1981-ben az *Új Symposion* 200. számát ünnepeltük: az újonnan kezdetteremtés és a megformálendő-eljövendő radikalizmus ígézetében úgy döntöttünk, hogy számadásra / átértékelésre kényszerítjük az „első” nemzedéket, az „alapítókat”. Főirányokat faggató kérdéseket tettünk fel, egyúttal feszültségterekhez kerestünk gyúanyagot, varázstalanítani akartunk, hogy újrakezdjünk. Végül László (a továbbiakban: P.), szinte jelképesen, kétszer is szerepelt az említett számban: első írásában (*Homokdombok*) a kimunkált esszé sodrásával gyorsan áttörte a kérdés / válasz logikájának rendjét, valójában a kérdések kínálta távlatok a lehető legteljesebb szinkronban álltak észjárásának ütemével, a diagnosztizáló beszédmóddal, amely soha sem azt kutatja, hogy „mi volt”, hanem a jövő felé fordítja az emlékezetet. A másik írásában (*Szövegletár és közérzetnyitás*) P. Fenyvesi Ottó hosszú, a modernséget poétikusan-ironikusan reflektáló verseposzához fűzött kétoldalnyi kommentárt: ennek kontextusát az szolgáltatta, hogy a vers afféle földalatti jelentésgörgetegei okán port kavart fel, az akkori rend őreit nyugtalanította a versben bujkáló aláásó jellegű ironia, a szövevényes-indázó reflexivitás és a fészkelődő szubkulturális ellenállási kedv – végül csak a címet kellett módosítani, és a vers a kommentárral

és egyéb szövegekkel együtt sokkalta kihívóbb környezetbe került. Mindkét említett írás messzire tekintett egy jubileum kapcsán, visszafordult, de csak azért, hogy eljuthasson a holnaphoz: ezzel magyarázható, hogy kiindulópont és távlatteremtés gyanánt választom őket.

Hogy P. sok vonatkozásban együtt lélegzett az *Új Symposion* „harmadik nemzedékével” (1981–1983), azt nem volt nehéz észrevenni. Valójában elébe ment a 200. számban feltett szerkesztőségi kérdések logikájának, azt kívánta, amit e kérdések sugalltak: tudniillik, korábban is hangot adott a várakozásnak, hogy az újak közül valaki férfiasan rákérdez nemzedékének eszméire és gyakorlatára. Kemény rekonstrukciót igényelt, nemzedékének baljós vereségéről értekezett, amit csak befátyoloznak az irodalmi panteonokban kiosztott érdemrendek, a csillogó-villogó elismerések, és megengedhetetlen szelidséget érzékelt a fiatalok köreiből, amely puhánysággal fenyegetőzött. Csak a megformált feszültség teremt eszméket és cselekvésgazdagságot. Vagyis P. ugyanúgy kereste a radikális reflexió támpontjait a megváltozott környezetben, mint az említett nemzedék, és ugyanolyan élenken foglalkoztatta a kérdés, hogy mit lehet tenni a folyóirat néhai szikrázó polemológiájával, militáns retorikájával, amely elhalkult, mert el kellett halkulnia, az „ólomnehéz” hetvenes években, és ugyanúgy mozgatta a folyamatosság és a folyamatosság megszakadásának, azaz a hagyománytörésnek a kérdéseit. Tapasztalnia kellett, hogy mennyire félrefog a rutinirodalmárok által szorgalmazott jámbor emlékezés a néhai *Új Symposion* kapcsán, amely a semlegesítő-antikvárius irodalomtörténet súlylyesztőjébe helyezi a korábbi robbantóerőt, és megelőgszik a nemzedékek egymásutániságának emlegetésével. Nagyon jellemző volt, hogy a *Homokdombok* milyen akkordokkal zárult, voltaképpen megismételte Walter Benjamin emlékeztetőjét az *Angelus Novus* című folyóirat megjelenése kapcsán: egy talמודi legenda szerint ugyanis minden pillanatban ott terem az angyalok légiója, akik, miután eléneklik az Úr előtt himnuszukat,

a semmibe tűnnek. Benjamin úgy értelmezte a legendát, mint a folyóiratokra háruló időszerűség-imperatívusz metaforáját, azaz, miután a folyóirat angyalai eléneklik himnuszukat, a pergő idő, az aktualitás parancsa az eltűnés szakadékába taszítja az angyalokat: ugyanez kötötte le P.-t is, pontosabban a kérdés úgy szólt, hogyan lehetséges megteremteni a *történelem menetében gyökerező* aktualitást, amely szükségszerűen az *átmenetiségbe* van zárva. Az aktualitás mindenkor ára az eltűnés. Senki sem birtokolja az Újra vonatkozó beszéd privilégiumát, ezt örökösen újra kell tanulni.

A Benjamin-utalás többféle módon forgatható: először is az átmenetiség állandóságának hangsúlyozása a modernség vezérfonala, amely különös hangsúlyt helyez az Újra, mert a fékezhetetlen dinamikát az állandóan újratereztető nívóknak rendeli alá. Márpedig e folyékony-folyamatszerű valóságkép nem állhatott távol P. (és egyáltalán az *Új Symposion*) beállítottságától, amely nagyon is a magas modernitás jegyében formálódott – az *Új Symposion* története a modernség prizmáján keresztül olvasható, hovatovább a lényeg pontosan abban keresendő, hogy *e történet szálai a Vajdaságban a magas modernség felívelésének és zavarodottságának elemeiből fonódtak*. Hogy az Új fogalma ott szerepelt a folyóiratban, sokatmondó. Ebből kifolyólag a folyóirat élete maga a modernség sajátos megtestesülését jelenti, az örökös az aktualitás követeléseit figyelembe vevő folyóirat-létezés a modernség vízjele: egyébiránt ez a valóságos tétje az *Új Symposion* mint folyóirat *mindenkori* kultiválásának (és nem a valamilyen személyes vonatkozásokra csupaszított mitológia), jelesül e kisebbségben fakadt modernség-projektumformának. A folyóirat a jövőre nyitottan él, a folyamatos megújulás a sajátja: elmélet-praxis-gyakorlat ez a történelemben, és ennyiben e folyóirat-jelenség mérhetetlenül több, mint tagjainak puszta összege, úgy *túlnő rajtuk*. Csakis ezért szorul továbbra is értelmezésre. De az átmenetiség stabilitásának előtérbe helyezése ott, a *Homokdombok*-ban akár valamilyen reményszikrákat is tar-

talmazhatott – a bizonytalanság ellenében: az átmenetiség, a folyóirat újjászületése hozza ajándékként a mást, az újat, pontosabban jönnek az új nemzedékek, akik átviszik a folyóiratot a túlsó partra. Talán még vannak olyanok, akiket mozgat a tényegyüttesekre, az *up to date* logikájára le nem egyszerűsíthető aktualitás, amelyről tanúbizonyságot fognak tenni. Így P. habitusából sarjadt, hogy hajlamos volt (most is az) misztifikálni az ifjúságban meglevő lendületet, és mindig keresni a párhuzamot a „rokon hangokkal” a fiatalok köreiben: ez nem egyéb, mint az újra való várakozás tünete, azon remény, hogy a friss levegő a néhai tüzet magasabb lánggra lobbantja. Ennek része volt az a tapasztalat, amelyet P. szövegeinek minden figyelmesebb olvasója érezhetett: *mintha* a nemzedékek váltakozása a természettörténet logikája szerint történné; valójában arról van szó, hogy jönnie *kell* az újra vonatkozó teremtőkédvnek.

Közben, ne felejtjük: P. hozzájárulása a folyóirat nimbuszához az idők folyamán (1961–1983) kétségtelen volt: hol szerkesztett, hol a szerkesztőségi tanácsot elnökölte és próbálta csillapítani a politikai megrendszabályozások erejét, hol csak írásművészettel foglalkozott. A társadalmi háttér az a jugoszláv modernizáció jelentette, amely sokfajta, egyúttal rendkívül ellentmondásos lehetőséget foglalt magában: jelen volt benne az árumozgás elvontságba torkolló rendje (ennek részeként a fogyasztás felívelése), a kulturális üzem, amely a magaskultúrát is áruvá változtatja, az árudinamikából származó és a roppant veszélyeket hordozó szociális egyenlőtlenség, amely, az ország szerkezetének megfelelően, nemzeti jelentéseket kapott, az egypártrendszerből adódó autoritatív szerkezet, amely sajátosan keveredett a megengedett, sőt szorgalmazott szabadságformákkal. P. későbbi visszatekintő jellegű írásai egyszerre krónikaszerűen és az eposz pátoszt magában foglaló elemeivel karöltve idézik fel a hatvanas évek modernségének genezisszerű mozzanatait, amely a városokba tóduló-igyekvő emberek pályáit tartalmazta: ők, akiket letről sodor a társa-

dalmi dinamika, többé nem akarnak hazamenni, mert ott megcsontosodott, avitt viszonyok várják őket. Nyilván fogva tartotta a folyóiratot a történelmi pillanat, de azért nem helyes azt mondani, hogy az *Új Symposion* mintegy ráült a jugoszláv modernizáció hullámgerincére, hogy pusztán kapóra jött számára a felkínálkozó történelmi szituáció. Hiszen ez azt a benyomást kelti, hogy az összesereglett folyóiratragok ölébe hullott az esély, amiért semmit nem kellett tenni. Ráadásul, amennyiben betekintést nyerünk az *Új Symposion*ból felsejlő stratégiamódozatokra, a néha-néha feltűnő, csak viszonylagosan koherens célmeghatározásokba, úgy azt kell mondanunk, hogy a folyóirat a válságtudattal kezdődött, és akkor izmosodott meg, amikor az említett jugoszláv modernizáció falán már komoly repedések voltak: ezek később óriási lyukakká tágultak. Azaz, a válságok okozta megrendülések hajtották előre, mozgatták megannyi irányban, innen a belső nyugtalanság, vagy ahogy P., nem véletlenül, jegyezte meg egy helyütt, még 1965-ben(!): „szituációinkat, vereségünket objektivizálni kell”.¹

P. írásaiban ezért szinte folyamatosan ott van az igény, hogy újra és újra formát adjon a vereségtapasztalatnak, hogy a kimondás erejét használja: ezzel azt sugallja, hogy az *Új Symposion*ra nem úgy kell tekinteni, mint a vajdasági magyar kultúra történetének dicsőséges fejezetére, amelyet fanfárok kísérnek, hanem mint tanulságokat kínáló kudarcra. Amúgy nem P. volt az egyedüli, aki magába szívta az akkor pezsgő-eleven kritikai baloldali tudást, ez valamiképpen adottság is volt, merthogy fénye sok helyütt foszforreszkált – elegendő lenne az akkori költészet montázs-kultúráját szemügyre venni, hogy lássuk e hagyomány beáramlását az irodalomba is: de ő ezt szisztematikusan tárgyá tette írásaiban, gondolkodásmeneteiben.² Márpedig e hagyomány intellektuális tolmácsolásaiban, legpatinásabb változataiban megtalálható a kudarc pedagógiai-katartikus-terapeutikus értelmezése: ez szerint a kudarc értelmezése hatalmas energiákat szabadít föl, általa lehetséges az előrearaszolás.

A vereségtapasztalatot reflektáló gondolkodás kiváltképpeni formája *erkölcsi* nyomatékú. Az sem véletlen, hogy az *Új Symposion* első számában ott volt Lukács György *Taktika és etikája* – az etikai indítás megnyilvánít valami lényegeset: egyébként történelmi okok magyarázzák, hogy a baloldali hagyomány miért kényszerült az erkölcsi kérdések különös faggatására. P. korai esszéi is magukon viselik ennek a nyomait: ezen írások mintegy légies jellegűek, és transzhisztorikus viszonylatokig feszített, egyúttal erkölcsileg körülírt alakokat mozgatnak, ezek ott találhatóak az *Egy makró emlékirataiban* is – ott vannak a társadalmi-erkölcsi konfiguráció szereplői, a „konszolidált”, az „áruló”, a „csavargó”, majd a „kispolgár”, aki dömpingáron eladja a szocializmus eszményeit. Ezen figurák voltaképpen egy erkölcsi színjáték részesei, és folytonosan számvetésre kényszerülnek az esszéíró tekintete folytán. Az említett esszék egyszerre tartalmazzák az öntükröző-egzisztencialista lázadás kissé patetikus aspektusait és a marxi kapitalizmuskritika teoretikus dimenzióit.

De érdemes itt messzebbre is tekinteni, és nem kell megrekedni a korai esszék hangvételenél. Hiszen a jelzett erkölcsi reflexivitás szerves része annak a gondolkodásmódnak, amely azt fürkészi, hogy milyen módon hatolhat be az „eszme” a „valóságba”, hogyan feszül egymásnak az idea és a „valóság”: az *ezoterizmus és az egzoterizmus dialektikájáról van szó. Az Új Symposion*ot ugyanis megannyi esetben illette a vád, hogy makacsul az ezoterizmus madártávlatából tekint a kisebbségi magyarok mikrovilágaira, azaz hogy a szofisztikált, de közegidegen eszmekincset teszi kritikája támpontjává. Az *Új Symposion* pengéje, ha acélos is, de idegenszerű. P.-re többszörösen is vonatkoztatták ezt a vádat: a finoman hangszerelt baloldali utópiák nyelve egyesek számára olybá tűnt, mint a hieroglifák rejtvénytű jeltana, amely

¹ Ibidem, 6. o.

² Csak példának okáért, Végel László: Az utópia esztétikai dimenziója, *Új Symposion*, 1970/65. „marcuse sarre godard”, hogy Domonkos korvisshangszerű verssorát idézzük. (Lásd Domonkos István: *Kormányeltörésben*. Ister, Budapest, 1998. 108. o. Első megjelenés: *Új Symposion*, 1971/73.)

ténylegesen csak akadályokat torlaszt a vajdasági magyar világ megismerése elé. Nem egyéb, mint egy kozmopolitizáló elme lázánya, amely hozzá sem tud érni a megjuhászított, elbátortalanított, letaglózott kisebbség állapotához.

Mármost, megérne egy misét, hogy elmagyarázzuk, micsoda félreértések és félremagyarázások munkálnak itt, de elegendő lesz

másra utalni: P. magát a kérdést, mármint a „valóságtapasztalat” megformálásának dilemmáját tette gondolkodása tárgyává. Ez nélkül nem érdemes tárgyalni arról, mikor válik egy kisebbség nagykorúvá, vagy mikor képes segíteni saját magán. Voltaképpen az erkölcsi reflexivitás formálása is ebbe a tárgykörbe vág. De mi sem jellemzőbb, mint hogy P. nem egyezhetett bele a naiv szemléletek valóságképébe, amelyek pozitivistá-ismeretelméleti önhittséggel hirdették/hirdetik a va-

lóság megragadhatóságát az értékektől megfosztott tényállapotok révén: mily fontos, hogy a *Homokdombokban* tiltakozik az ismeretelméleti optimizmus ellen! Milyen naivtás azt gondolni, hogy valamilyen megtisztított tényekre csupaszított valóság, a pozitívizmus ténygyűjteményéből összetákolt valóságkép előrevisz bennünket! Mennyire félrehord, ha az utópiával az ismeretelméleti glóriával körülfont tényeket helyezik szembe! „A tények a status quo rendőrei. (...) A közösséges valóság azt a feladatot rója a tényekre, hogy határt szabjanak a forradalmi gondolkodásnak[.] (...) [A] tények lojalitást követelnek[.] (...) [A] közösséges létezés tényeivel szembeni lojalitás az individuum teljes bukása[.]” – írja P. egy, a stratégiát újrfontoló írásában, amelyben robusztus gondolatokkal az újromantika mellett teszi le a voksot.³ Ám még nem mondtunk el mindent. Mert a tétet az helyezi még magasabbra, hogy P. rendszeresen kísérletezett a nem-naiv valóságképnek az adott *közegre vonatkozó* rajzával, a vajdasági magyar „minden napok fogaskerekeinek” ábrázolásaival, a nem-redukált konkrét megragadásával / gyakorlásával. Bárhogy legyen is, munkásságának ez szerves, kihagyhatatlan része: ott volt, mondjuk, a *Pásztázó* rovat a *Képes Ifjúságban* (1968–70), amely éppenséggel a legradikálisabb közegleírást jelentette. Hogy nincs igazi ezoterizmus ezoterizmus nélkül, ez a dialektikus tanulság. P. kivételes teljesítményéhez tartozik, hogy ezt végiggondolta és írásba öntötte.

P. valójában vitatkozva, egyéni lépésrendet is követve, de együtt alakult-módosult az *Új Symposiummal*, ezzel az izgató alakzattal, amely kisebbségi meggyökerezettségével *együtt is* (annak ellenében?) akart friss levegőt szívni: a hatvanas években nagy volt a mozgolódás, ne történjék ez nélkülünk. Így P. tevékenyen részt vett a folyóirat polemológiájának megformálásában, amely kereste a konfrontációt a közeggel, a meglévő mértékeket destruálva csapásokat osztogatott a megbékélésben elaggott vajdasági magyar

³ Végel László: Az édentől balra. In: Tolnai Ottó-Domonkos István: *Valóban mi lesz velünk*. Novi Sad, 1968 (utószó, 51. o.).

kultúrára, és felhánytorgatta a tartásnélküliséget. Ez nyújtotta a hagyománytörésnek, a fordulópont teremtésének, a szakításnak az eksztatikus élményét, annak a ténynek az előlegezését, hogy a pillantás messzire fog elérni. De ez nem jelenti azt, hogy a symposionisták csak önmagukkal foglalkoztak, vagy hogy visszahúzódtak volna saját tereikbe. Hisz például megfigyelhető, hogy P. egyfajta dialektikus csavarokat kísérelt meg beépíteni a közeggel való szakítás logikájába, amely nem viszonylagosította, de komplexebb viszonylatokba helyezte mindazt, ami történt. Azaz arra emlékeztetett bennünket, hogy az *Új Symposion* nem tiszta nullpontról indult, hanem egy bonyolult konstelláció részeként ütközött a betokosodott vajdasági magyar kultúrával. Hadd érzékeltessem ezt két példával.

Egy fölöttébb érdekes írásban⁴ P. Major Nándor *Esti órák* című kötetét elemzi igazán hosszasan. Különösen érdekes pillanatban, meghatározott utak elágazásának idején (1968-ban) történik mindez: az írás egyik lábjegyzete fényt is vet erre, ugyanis az említett időpontban csúcsosodó politikai vitába nyúl bele. P. lényegében kritika alá vonja a majori gondolatokat, amelyek '68 rebellis hangsváltozásaiban az ösztönök felébredését, a parttalan mozgást, valamiféle zavaros lármát láttak. És persze nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a méltatott szerző, valamikori politikai pozíciója / hatalma okán, a vajdasági magyar értelmiségi legendárium különös szereplője. Az írást amúgy belengi a kritikai meglátások atmoszférája, elvégre egymás után sorjáznak a bíráló megjegyzések, ott van a főcsapás, mármint a csípős kommentár, amely azt rója fel, hogy választott szerzője túlságosan gyakorta a lényeg elfedő jelenségek foglya marad, hogy elkerüli a velőig hatoló fejszecsapásokat. De nagyon is megbecsülendő Major sokfelé mutató intellektuális tájékozódása, a lényegre törő intenciója; P. egyenesen azt mondja, hogy a vajdasági magyar kultúra értelmetlenül hallgat Major munkásságáról. Még fon-

tosabb azonban, hogy másfajta kontextusba kerül az *Új Symposion* felforgató tevékenysége: Major, a korábbi nemzedék tagja úgy jelenik meg a színen, mint egy okos és figyelmes befogadó (mondjuk, T. S. Eliot, a nagy költő és irodalomértelmező kapcsán, akit a „fiatalok” csempészték be a vajdasági magyar kultúrába), aki a megfelelő érzékenységgel recipiálta a „fiatal értelmiségiek katalizátori tevékenységét”. Vegyük észre, hogy itt nemcsak egy szerényebb, lényegileg élesztő szerep kerül felszínre, hanem megbomlik a nemzedékek cserélődésének mechanikus rendszere, az egymásutániség szűk logikája, és a többidejűség képlete jut érvényre, hiszen, íme, a korábbi nemzedékek nem tűnnek tova a múltba, nem tekinthetők hanyatló maradványnak, hanem át is alakulhatnak. Összegezve: többfajta Most van, a Ma és a Tegnap viszonya újragondolandó, az Új áthatja, újírja a Régit is.

Másutt P. a táj és a természet jelentéseiről szól: a háttérben ott vannak a valamikori – bár egészen a mába is nyúló – viták a vajdasági tájhoz való tartozásról, a tájban való benne-lét módozatairól. Kielezve, minden fokozat nélkül: urbánus-modernség, városlet *versus* bukolikus-naiv rousseau-izmus; a város mint ambivalens mozgatóerő, mint ígéreteket tartalmazó hely *versus* a természetközeli falu, paraszti habitus; mozgás *versus* mozdulatlanosság; és mindez a modernizáció teremtő rombolásának környezetében. Az *Új Symposion*, bizonyos, a városlakó szemszögéből tekintett a világra: P. jelentős hangsúlyokat kölcsönözött ennek a beállítottágnak (idevág a szülőfölddel folytatott vitája). De felvillan alkalomadtán más, a hozadékokat és veszteségeket mérlegelő hang is, még ha nem áll is össze rendszerré: „mert a táj és a lelki élet között ma is szoros kapcsolatok vannak, csak ha a tájról van szó, nagyban akadályoznak bennünket a régi kategóriák, konvenciók. Ideje volna már új tartalmat adni a hegynek, erdőnek, víznek...!”⁵ A természet tapasztalata, amely benne foglaltatik, de a történelemben, ezen igény kontúrjai rajzolódnak ki itt.

4 Végel László: Intenciók és eredmények. *Új Symposion*, 1968/39–40.

5 Végel László: Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt. *Új Symposion*, 1965/8.

*

Amikor arra utaltam, hogy P. az *Új Symposion*nal együtt mozgott, akkor ezen állítással nem valamilyen hiánytalan egységre, hézagtalan összeforrottságra gondoltam, sőt ez az együttlét alkalomadtán igencsak feszültségterhesnek bizonyult – ezt elfedi a naiv, egyneműsítésbe fulladó nemzedékszemlélet, amely a Vajdaságban különösen tapasztalható. A gondolkodó ember mindig önmagánál kezdi, de itt különös jelentőségű a kollektivitásra utaló beilleszkedéssel való gyürkőzés, az egyéni ösvények ütközése a nemzedéki hovatarozással. Felvillant valamit ebből a *Homokdombok* (és, rejtekezőbben, még a másik szóba hozott írás is a 200. számból, csak másképp): nem véletlenül kanyarog P. a többes és az egyes számba rögzült beszédmodok között.

Hogy a nemzedéki kérdés különös erővel vetődik föl itt, egy pillanat erejéig sem lehet kérdéses. Nem oldalpillantás gyanánt jön létre, hanem a lényeggel egyívású. Hiszen már a kezdeti hangütés világossá teszi, hogy a szöveg írója nem a nemzedék azon gyakori fogalmát tartja szem előtt, amely a pusztá életkor („fiatalság”) szerint összetereledő csoportosulást vetíti ki, megfosztva a kollektivitást *igazságvonatkozásaitól*. Mi teszi ezt aktuálissá? Íme: „én a nemzedékfogalmat csakis egy szellemi *communitas*nak tartom, amely rettenthetetlenül anticipál, tudva, hogy nincs vesztenivalója”.⁶ Ez akár a jövő felé hidat ácsoló utópia megfogalmazása is lehetne, amelyet P., intellektuális habitusával összhangban, sokféleképpen körüljárt. Ugyanis a „nincs vesztenivaló”-féle kockázatvállaló fordulat (amelyet roppant radikális kontextusokban lehet viszontlátni, lásd Marx) iszonyatosan nagy teher: csak a társadalmi empiriával szemben, azt *ellentételezve* juttatható érvényre.

Hogy a nemzedék ilyen kontextusba kerül, P. beállítottságáról ad hírt. Mivel önértelmezését az így tolmácsoltnak nemzedéki horizontból meríti. Hogyan lehetséges a modernség

közepette a kollektivitás kimunkálása? Hogyan nyílik meg a nemzedékre utaló lehetőség a modernség sodrásában? Hogyan lehetséges rendezni az egyéni „ösvények”, „utak” és a kollektivitás közötti erővonalakat? De hadd idézzek még kissé hosszabban egy további fordulatot a nemzedék értelmezése kapcsán, 1970-ből: itt P. a számára oly fontos⁷ horvát író, Antun Šoljan drámáiról beszél: „...Šoljan... munkásságában a generációs tudat mindig központi jelentőséggel bír. Šoljan azonban ezt nem úgy fogta fel, mint pillanatnyi, illetve átmeneti feltételezettséget, hanem mint, Heidegger kifejezésével élve, a »világban lévő lét« forrását, a »történelem« sajátos megjelenési formáját. S tegyük hozzá, Šoljannál ez a történelemfelfogás mindig tragikus... Éppen ezért a »generáció« fogalma mindig valami nagy koncentráció-képességgel rendelkező fogalom, »lét-élmény«, amelyben minden más élmény tömör megjelenési formát kaphat. S ha Šoljan azt írta, hogy a generáció, akkor mindig tragikus generációra gondolt, tragikus volt a várakozás és a remény, tragikus lett a kishitűség, tragikus mélységekben remegett minden emberi-szellemi út...”.⁸ E fogalmak némelyike – így a tragédia – visszaköszön még, de egyelőre csak az fontos, hogy lássuk, hogyan izzik fel a nemzedék fénye: a nemzedék itt nem biológiai-szociológiai kategória, „átmeneti feltételezettség”, amely tovatűnik, miután beteljesítette a munkamegosztás rendjében előírt szerepeket, hanem az „igazság politikájába” való belehelyeztettség. Csak így lehet érteni azt a feljebbi jelzetet, hogy „rettenthetetlenül anticipál”, valamint csak így lehet tolmácsolni az axiomatikusan értett utópia fogalmát P. gondolkodásmódjában, amely megjelenik a generáció fogalmának környezetében. És így jelenhet meg a nemzedék a jelenségek keretfogalmaként. A nemzedék leegyszerűsített fogalma ugyanis egykettőre relativizmushoz és kopár bölcsességekhez vezet: „minden nemzedéknek megvan a maga

6 Végel László: *Homokdombok. Új Symposion*, 1981/200.

7 Lásd még pl. Végel László: *Kishitűek, árulók és csavargók. Új Symposion*, 1966/13., valamint Tolnai Ottó: *Gartlic za čas kratiti. Új Symposion*, 1965/8.

8 Végel László: *A lehetetlenség álmodozása. Új Symposion*, 1970/66.

igazsága”, „mindenki végigjárja a maga lázadó stációit, aztán lehalkul”, „a felnőttélet mérsékletre int” stb.

Most vissza a *Homokdombokhoz*. Ott vannak a kollektivitást idéző jelentések: „nemzedékünk avantgardizmusa”, „nemzedékem legszebb szabadságmetaforája”, aztán ott vannak az egyénre szabott útjelzők: „regényem megírásaután”. De már az avantgardizmus kapcsán is ott látjuk a hasadást aneoformalistaés a „kritikainak” nevezett avantgardizmus között: ez ugyan nem egyéb, mint az általam fentebb jelzett magas modernség belső gyűrődése, de alighakell bizonygatni, hogy P. melyiket részesíti előnyben. Ha elolvassuk a hetvenes évek rekonstruktív-felhívó esszéjét, amely ismételten stratégiai alapkérdéseket kíván szóvá tenni (és még mindig a nemzedéket fenntartó távlatban), úgy szembeszökő, hogy az avantgardizmus a töretlen kritikai potenciál záloga.⁹ De még korábbi írásokhoz is visszatérhetünk, mondjuk, a Peter Weiss kapcsán disztingváló esszééhez, amely a konzervatív avantgardizmus ketrecéből óhajt kiszabadulni.¹⁰ Figyelemre méltó továbbá, hogy mily erős elválasztó vonalak húzódnak a próza és a költészet között. Ha a költészetre helyeződik a hangsúly ezen esszében, ott a kollektivitás a hordozó alap: mert-hogy „költészetünk” megformálta az „utópikus érzékenységet”, a „metafizikus létérzékelést a társadalmi közérzet nyelvén volt képes kifejezni”, a „nóvum nem volt immáron nyelvidegen”. Mi sem érthetőbb: a költészet merész előrenyomulása, polarizáló beszédmódja úgy került itt a frontra, hogy közös nemzedéki nyelvet teremtett, felidézte ama *communitas* lehetőségét: egyúttal valamifajta visszfénye ez a romantika érzületének, amely szintúgy a költészetben kereste a közös nyelvet (Godard parafrázálta egyszer Baudelaire kapcsán Trockijt: a költészet az igazi *permanens forradalom*; ez nyugodtan lehetett volna egy symposionista maxima is, miszerint a konfrontálódó költészet az eret-

⁹ Végel László: Ne hagyj magad avantgarde! *Új Symposion*, 1979/166–167.

¹⁰ Végel László: Peter Weiss – dokumentum és lázadó pártosság. Jegyzetek a konzervatív és forradalmi avantgarde-ről. *Új Symposion*, 1970/68. 15–18. o.

Szabó Márton István

KILÁTÁS

„A becslések szerint azonban az aktív korú európaiak száma még ilyen mértékű bevándorlás mellett is mintegy 50 millióval csökken majd 2060-ig.”

Mária negyvenegy éves, budapesti lakos. Egyedülálló nő. Fiát, Krisztiánt a Józsefváros nevelte fel. Krisztián fiatal tehetség az utcáról. Egyetlen lehetősége, hogy felemeli és élsoraiba állítja egy multicég. Akkor Krisztián majd megbízást kap, meg vezető funkciót, előadást tart, betanít, módszert dolgoz ki, szolgálati lakást kap, elvesz egy, az anyjára megszólalásig hasonlító nőt, de nem vállal gyereket, mert a munkának él, végül, még harmincöt éves kora előtt, gyomorvérzésben meghal. Engem az aggaszt, hogy ha Krisztián mindig belehal, és sose születik meg a fia, akkor ki fogja elvenni a lányom, ha felnő.

NAGYVÁROSI GÉPEK SZERELMÉRŐL

Bérletolvasó mágneskapu vagy nekem.
Mindennap elmegyek melletted.
Rossz szívem már közeledben is félrever.
Mit húzzak rajtad, nem tudom.
Bérletem sincsen.
Rossz szívem már közeledben is félrever.
Ha egyszer átmennék rajtad, mi lenne velem,
nem tudom.

nekség fedőneve, az ellenállás ütőereje). A vajdasági magyar költészet akkor fellázadt a langyos középpel szemben, a szabadságot szabadította, ellenállt a társadalom futószalagjának, és olyan dolgokat mutatott fel a világalapból, amelyeket korábban nem lehe-

tett észrevenni. Ám ha P. a symposionista próza felé tájékozódik, akkor a disszonanciát rögzíti, és a kollektivitás beszédmódja kényszeredetten az egyéni távlatok felé terelődik: mintha a próza és a költészet nem ugyanabban a Mostban leledztek volna. Azaz a prózagyakorlat nem a kötőanyag megszerzését jelentette, hanem a szétraírást, elágazásokat teremtett a symposionisták között. A próza ugyanis olyan jelentéseket, reflexivitási formákat, nyelvi konfigurációkat hozott felszínre, amelyek belső feszítőerőknek bizonyultak.

Hogy P. otthagya kézjegyet az *Új Symposion* teljesítményrendszerében, az, tudjuk, nem utolsósorban az *Egy makró emlékiratainak* köszönhető. És a napnál is világosabb, hogy az imént az említett regény redukált-kilúgozott nyelvezetével kapcsolatos valamikori heves (belső) vitákra utaltunk, de nem e diszkusziók menete érdekel e helyütt. A *Makró* ma szerves része az akadémiai értelmezési üzemnek: legfőképpen a zágrábi irodalomtudós Aleksander Flaker által szóba hozott jeans-prózamodellt,¹¹ a lázadó diákoknak a hatvanas években kibomló kedélyvilágát és az eltanult bürokratikus nyelvnek ellenszegülő rebelliót emlegetik, még hozzá a már kialakult jugoszláv „fogyasztói társadalom” környezetében. Ezek az állítások közölnek valamit, de korántsem ragadják meg a teljességet: ott a veszély, hogy a kevésbé lényeges jut érvényre, s hogy a mellékesbe nyúlunk. Diákok, egyetemisták, szűk kék farmernadrágok, hétvégi trieszti kirándulások, korai ifjúsági szubkultúrák, amelyek nappallá teszik az éjszakát, talmi fények a társadalom mocsarán, plüssfotelekben folyó élet: ezek mégiscsak felületi jelek, amelyek fellazítják a kontextust. Amúgy az effajta interpretáció egyfajta lecsapódása ez a hatvanas éveket illető elmaszatóló, utólagos jellegű értelmezésnek, amely kitér a gondolkodás és a néhai tétek elől. A *Makró*ban tetten érhető nihilizmus úgy kormeghatározta jelenség, hogy annak a reflexivitásnak az állomását képezi, amely kritikusan-megrendülve szemléli a ju-

goszláv társadalmat átítató fonák vonatkozások gyülemelését. Ott látja a megakadályozott jövőt, ezért tapogatja nagy energiabevetéssel a jelent. (Hadd tegyek most egy kis kitérőt: Marx finom érveléssel magát a pénzt nevezi „makrónak” a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*, nyilván a *Makró* e távlat felől, nem moralizálva is olvasható lenne. Ahhoz, hogy a bejáródott árutermelés és az ezzel kapcsolatos elvontság uralma, a fogyasztási vágy dominanciája témát jelentett, lásd Tolnai Ottó áruháznovelláit, *Guevara*-versének a Remington borotvakészletre utaló záradékát, vagy P. Domonkos István *Kormányeltörésben* című verséről szóló értelmezését, amelyben az áruvá válás nyer tolmácsolást.) Azonban a különféle értelmezésekben a nihilizmusra való utalások is gyakran a felismerés útját állják: úgy találják a *Makró*ban munkálkodó nihilizmust, mint egyfajta kulturális kiégettséget, az üresség montázsát, lassan-lassan kirántva a regény méregfogát szájjüregéből. A végén még valami jólfélt-jóllakott nihilizmus-hősöket kapunk, akik frivol módon sétálgatnak a történelem színpadán, és nem vágnak egyébre, mint hogy valamilyen mecénás megtámogassa őket. A társadalomkritikai attitűd meg eltűnik, mintha a föld nyelte volna el. Valójában e vonatkozásban is érdemes körülnézni, és követni P. szövegeit, mondjuk, éppen a Šoljanról írottakat: a horvát író tudniillik nem utolsósorban a nihilizmust elemzi. Íme: „a hatalom halálában is győz, mert újjászületik, a költői igazság igazságában is veszít, mert a történelemben az erő és az érték nem lehet azonos. Ebben a látásmódban rejlik a nihilista szemlélet. Šoljan azonban védi ezt a nihilizmust”.¹² P. közben gondosan disztíngvál: a šoljani nihilizmus nem tévesztendő össze a „szokványos nihilizmussal”, amely, akár langyos, a semmibe való belemerülés olcsó változata is lehet. P. viszont abban a nihilizmusban érdekelt, amely kapcsolatot tart a „lehetetlenséggel”, és nem veszíti el kötődését a jelenen túlárado-túlmutató *kritikai* potencialitáshoz: „hiszem, hogy a lehetetlenségnek nincs olyan

11 Flaker valójában Salingert tartotta modellnek. A. Flaker: *Proza u trapericama*. Zagreb, 1983. 35. o.

12 Végele: A lehetetlenség... Ibid. 27. o.

útja, amit nem lenne érdemes folytatni. De a logika ellenére a šoljani mű is ezt szuggereálja...”. Olyan irányulás ez, amely egyszerre akarja könyörtelenül kutatni a jelent és fenn tartani a jövőre mutató kritikai reflexivitást.

Mindenesetre ha a *Makrót* úgy olvassuk, mint a „hazugság” lamentáló-leleplező osztorozását, vagy, szokásosan, mint az eszmény és a „valóság” közötti hasadások naplószerű lajstromozását, ezen töréspontok regénybe emelését, akkor nem sokat mondunk. A *Makró* horizontja nem a leleplezés, a titokra boruló lepel lerántása, a gyanú / felháborodás, hogy a szocialista funkcionáriusok vizet prédikálnak és bort isznak, hanem az a *tendencia*, hogy az „eszmény” és a „valóság” ellentéte *szisztéma*, általánosan elfogadott-praktizált életforma, amelyet a rendszerű cinizmussal lehet aláúcolni. A botrány abban áll, hogy *nincs mit leleplezni*, nem lehetséges a valóságot az eszményre vonatkoztatni, az eszmény nem hívja ki a valóságot.

Jellegetes, hogy P. a *Makró* megjelentésével (az *Új Symposion* hajnala ez: 1965) párhuzamosan esszét közölt, amelyben azt tette tárgygyá, hogy miért nincs regény a vajdasági magyar irodalomban: a regény írója, mintegy kívülről, de önreflexív módon megfigyelte saját maga megnyilvánulásait, majd hőse útvonalait, dilemmáit láttatta, és megkísérelte elhelyezni saját regényét abban a szocio-gazdasági áramkörben, amely műve témáját adja. Idézek egy kimetszett állítást: „mert biztos vagyok benne, nem igaz az, hogy azért nincs regény még a jugoszláviai magyar irodalomban (egy-két kivétel nem számít), mert nincs objektív lehetőség erre, hanem azért, mert a regényhez szükséges a legtotálisabb létforma és a totálisabb létformák meglátása”.¹³ A regény itt úgy jelenik meg, hogy transzcendálja az esztétikai szférát (P. sarkos megfogalmazásában „az akváriumvilágot”, az „üvegtoronyot mint börtönt”), azaz a regény a *transzesztétikai* életforma kifejeződéseként jelenik meg. És a regény megformálásához nem elegendő a

¹³ Végel László: Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt. *Új Symposion*, 1965/8. 5–6. o.

puszta „objektív lehetőség”, hanem, hogy régebbi szótárak nyelvezetével éljek, objektív-szubjektív konstelláció szükségeltetik.

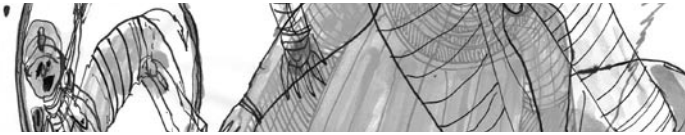
A fiatal Lukács fogalmait idéző szavak ezek: forma, gesztus, tragédia, teljesség, a „létforma, amely totális gesztust keres”. Élet, amely formát keres; a forma különös esztétikai-társadalmi jelentősége: az is lehet, hogy Šoljan recepciója találkozott itt a Lukácsra irányuló befogadással. Nem véletlen, hogy itt is szó esik a költészetről: valójában ez irányból is fény vetülhet az 1981-ben érintett különbségekre a költészet és a próza között. Ott arról esett szó, hogy a költészet egyfókuszú, azaz a differenciálódó valóságot egy fókusz alapján tekinti át, a próza pedig mindenfelé mozog, szétterjedő, és komplex viszonylatokat kell bonyolítania, anélkül, hogy ezt képes lenne egyetlen szemszögből artikulálni. De olvassuk 1981-et 1965 szemszögéből: a regény szerkezete arányban van a „totálisabb életformákkal”, ezt pedig a „kispolgári konszolidált ember” nem érheti el. P. törekvése arra irányult, hogy a frontra vigye a prózát, ugyanoda, ahol a költészet találtott: ez volt a formákra irányuló radikális politika ambíciója.

*

A túl komolyan vett utópiák életrajzi elemekkel átszőtt bírálata – hirdetik P. legújabb műveit. Márpedig a kor reprezentációs rezsimeit, mint a reklámokat, amelyek jelentős meggyőző erővel rendelkeznek, komolyan kell venni. De ha P. ezt írja, amit a reklámok közvetítenek, akkor együtt beszél egy légiónyi emberrel, aki ugyanezt harsogja, csak másképpen. Ez népszerű lehet, biztosíthatja az ítések tapsát, az áldást, de semmissé teszi a régi intenciókat. A fiúk kitombolták magukat, szépen kiábrándultak, aztán lecsendesedtek, visszatértek a normalizált pályákra, ez a korképzet.

Mi, nyilván, homlokegyenest ellenkező módon olvastunk itt: olyan kritikai lamentációt tartottunk szem előtt P. kapcsán, amely azt kárhóztatja, hogy az utópiákat *nem* vették komolyan, és gyorsan kiárusították őket.

Amikor P. a *Ne hagyd magad avantgarde!* című esszéjét írta (1979), akkor hátranézett, és Ernst Bloch mellé Utasi Csaba egyik mondatát helyezte – aki, amúgy, a *Makrót* szigorú bíráló alá rendelte, hovatovább alkalomadtán hangot adott a modern művészet elleni véleményének is: „s mégis a hit viszi előrébb a világot”. A kihüvelyezett, leegyszerűsödött mondat, a nyomatékos *mégis*, egy régi kritikai írásból származott,¹⁴ amely „szentimentális etűdként” reflektálta körül a hit problematikumát – persze a szentimentalizmust itt nem szabad szó szerint értelmezni.

Aki a hit értelmezéséhez fordult, hogy saját cselekvéseinek nyújtson alaptalan alapot, az ott, akkor, kapcsolatot talált Sinkóval is: az ő munkásságában ennek különös hordozószerep jutott, valószínűleg innen érthető, hogy P. a *Homokdombok* fontos helyén éppen Sinkóra hivatkozik mint „tanítóra”. Mindez szükségszerűen filozófiai jelentésekkel ruházta fel az egész projektumot: ez a *mégis* jelentette a hajtóerőt, akár a kilátástalanság ellen is. Szóba hoztam már, hogy az *Új Symposion* útját a kezdettől fogva a vereség tapasztalata övezte, de a *mégis* azt jelentette, hogy ebből nem a kiábrándulás, azaz eme ősrégi értelmiségi reakció következett, amelyet, persze, szemrevételezhattünk bőséggel az elmúlt néhány évtizedben is, különféle következményekkel, hanem a megrendülés. Mert hogy a megrendülés és a kiábrándulás között nem lényegtelen választóvonalak húzódnak.

P. a *Ne hagyd magad...*-ban körültekintően felvázolja a „filiszteri életbe való átmenet” kínjait, és az öreg Hegelt idézi, aki a valósággal való megbékélésről nem mint kényszerűségről, hanem mint ésszerűségi kivetülésről beszél. Ez természetesen túl van a „nincs mit veszíteni” habitusán. Aki ésszel nézi a valóságot, arra ésszerűen néz a valóság, így szól a hegeli filozófia, amelyért átfogó filozófiai

érvelés kezekedik. Ha már Hegel került szóba, akkor én meg P. néhai hőseitől, Lukács Györgytől kérek segítséget, aki Schelling kapcsán a német gondolkodó *őszinte ifjúkori gondolatát* emeli ki. De ha ezt a témám felé hajlítom, úgy adott a feszültség kibomlása, amitől P. sem szabadulhat, a néhai szavak / intenciók, beszédmódok nem tűnnek el, hanem ráneheznek arra is, aki kimondta, kiírta őket. Az „őszinte ifjúkori gondolat” létezése ugyanis terhelő, felszólító követelésekkel lép fel a *mára nézvést*. Mi van ugyanis akkor, ha az *Új Symposion*, a nemzedéki élmény, az utópia mint a társadalombírálat értelemhorizontja az a bizonyos ifjúkori gondolat, amivel most nem lehet mit kezdeni anélkül, hogy ne csorbítanánk ki az élet? Mi van akkor, ha hiába nézünk ésszerűen erre a kritikai hagyományra, mert az a mai mércék alapján *nem fog ésszerűen visszanézni*? Mi van akkor, ha a mai ésszerűség, amivel a néhai tapasztalatokra kívánunk tekinteni, eleve megcsúfolja, nevetségessé teszi a „dühöngő fiatalosság” – úgymond – naiv-generációs erőfeszítéseit? Mi van akkor, ha a nemzedéki élmény valóban úgy mered ránk, mint ahogy a *Homokdombok* sejtette, tehát, mint egy kegyetlen „szellemi mérce”, *amely viszont gyökerestül megkérdőjelezi a mai ésszerűséget*? Hiába a jó szándékok kivetülései, azok megtörnek a hatalom/beszéd logikai rendjén, aztán, nem mástól, mint P. másik fontos gondolkodójától, Benjaminszótól, tudhatjuk, hogy a múlt sohasem védett a jelen ideológiai-értelmezői túlhatalmától.

P. nem kiábrándulásról fog beszélni a kilencvenes években, amikor egyértelművé vált, hogy a kor nem fordult át a holnapba. Hanem a *lemondás* melankolikus változatát emlegette: pontosabban sokféleképpen, az esszé logikájával élve, értelmezte a „lemondás” és a „megmaradás” bonyolult viszonyait.¹⁵ Az esszégyakorlás logikájából is következett, hogy közben érvényre juttatta a posztmodernizálás sajátos formáját; esszéinek eljárása, amelyek paradoxonok köré csoportosultak, szétfeszítették a szintéziseket – innen

14 Utasi Csaba: Hit, szentimentális etűd. *Új Symposion*, 1966/13. 9. o.

15 Végel László: *Lemondás és megmaradás*. Budapest, 1992.

származik a szintézisektől eltávolodó, „diszszidens” író alakja. Kérdés, mármint, hogy milyen a lemondás és a nyomában járó írásmód egész jelenségrendszerének kritikai teherbíróképessége, és lehetőséget ad-e arra, hogy megóvjuk a múltat, az „őszinte ifjúkori gondolatot” a jelen ideológiai csapásaitól. Mert Claudio Magris nem helyettesíti Adornót és Blochot; a képzeletbeli posztmonarchikus Közép-Európa tájain vándorló „hontalan hazafi” nem válthatja fel a néhai, mégoly ambivalenciáktól is átlugyगतott Jugoszlávia kritikai utópiákkal felvértezett „polgárának” radikális ténykedését; a „vajdasági magyar bárók” (P.), valamint a szerbiai-vajdasági vadkapitalizmus bírálata nem pótszere a valamikori rendszerfe-szegető kapitalizmusbírálatnak, a nyugtalanító utópiának, amely a hipotetikusan más-fajta jövőt szegezte szembe a jelennel, és ebből csikarta ki az aktualitást; vagy, hogy ki-élezzem állításomat, ezek között kiegészítési kapcsolatot sem látok. Nincs átmenet, ennek megvalósítására a lemondás sem képes. Közép-Európa imaginációja ugyanis *nem* utópia, legalábbis P. néhai kritériumai szerint. A „polgár”, aki valamikor abból merítette büszkeségét, hogy csak önmagára támaszkodik, és senki másra a világ forogtatásában, lassan-lassan délibábbá változik a gazdasági determinációk csapásai révén, ahogy ezt egy jeles szerző, Perry Anderson mélyenszántóan kifejtette a posztmodernről és a modernségről írott könyvében: valóban, a járadékos lét és a bonyolult, noha nem átláthatatlan függések rendszerében a polgár létezése inkább kíváncsi.¹⁶ Márpedig ez rávetül a „posztmodern” fiktív polgárra is, aki sétálva, melankolikusan-peripatetikusan rója az utcákat, hogy emlékezzen, vagy túsúraszzerű töredékekben szól a világról. Korábban azt fejtegettem,¹⁷ hogy P. *malgré lui* sajátos újromantikához jutott el: most azt fontolgattam, hogy kibékíthetetlen ellentmondás feszül az „őszinte ifjúkori gondolat” és eme újromantika között.

¹⁶ Perry Anderson: *The Origins of Postmodernity*. London, 1998, különösképpen 86. o.

¹⁷ Ezzel próbálkoztam: Város, vihar, megbicsakló felszabadulás. *Híd*, 2011. január.

Jánossy Lajos

VÉGEL NYOMÁBAN JUGOSZLÁVIÁBAN – ÉS MAGYAR- ORSZÁGON

– Gondolatok Végel László
Bűnhődés című könyve
kapcsán

Hogy mi is lett volna, mi volt Jugoszlávia, sokáig azt hittük, tudjuk. Sokáig azt hittem, tudom. De, mint annyi más esetben, egy ponton világossá vált, hogy nem, dehogyis tudom. És azt is hozzá kell tennem, nem igazán spekuláltam rajta, a nem elsősorban a háború elsodorta, hanem a „béke- és Tito-korabeli” országról, amelyet elválasztani persze nem lehet a szétbombázottól. Vagy mégis? Egyrészt a balkáni háború rettenete nem bővítette-tágította az ismereteimet, másodlagos tapasztalataimat talán igen, ellenben oly hamar, hovatovább „megnyugtatóan” beilleszthetővé vált az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének sémájába, hogy a jugoszlávság „antropológiai” összefüggéseire nem vetült élesebb, kiemelőbb fény. A magyar társadalomra olyannyira jellem-

ző bezárkózási hajlam, nincs mit szépítenem, engem is meghatározott; a tévéadások kiváltotta együttérzésen túl a Balkán-stigma lesajnáló, egyfajta ellenvilágot megképző-hárító terminológiája működésbe lépett. Ráadásul Magyarország ebben az időszakban már a köldöknézés „harcos” meditációjába süllyedt; egyrészt azt képzelte, hogy ő a közép-kelet-európai változások kitüntetett motorja, másrészt belső küzdelmeit vívta a paroxizmusig fokozott *haza vagy haladás* szembeállítás mátrixában. Pedig láttuk kisebbségi barátainkat menekülőben, otthont remélve hozzánk megérkezőben, ez azonban nem indított bennünket arra, hogy „feloldjuk a határzárakat”, és szembesüljünk azzal, ki kell lépünk fent jellemzett pozíciónkból, be kell lássuk: szélesebb értelemben egy közös hazának vagyunk lakosai. Ezt a mulasztást, jóllehet rettentő késésben vagyunk, segít behozni Végel László *Bűnhődés* című esszéregénye. Nekem legalábbis segített. Abban, ami a legfontosabb: gondolkodni. Jugoszláviáról, vagy, ahogyan talán majd kiderül és ugyanaz: saját magunkról.

Jugoszlávia szétesését – s ez a „másrészt” – a magyarországi lakosság azért sem érzékelhette a megfelelő fokon, mert addigi tapasztalatai valójában élmények voltak a szó örömteli-gyerekes értelmében; a hatvanas évektől kezdve az oda látogató a szocializmus sajátlagos változatával találkozott, mindenekelőtt a fogyasztói kapitalizmus materialista árnyalataival: a farmernadrágok arzenáljával, a külföldi együttesek lemezeinek sokaságával, a színes divatlapok és képregény-újságok tömkelegével, a James Bond- és a Szolzsenyicin-könyvek német-angol fordításaiival. És akkor még nem beszéltünk a jugoszláv vendégmunkások szabad mozgásáról és a jugoszláv útleveletről. (Végel könyvének fontos, visszatérő részletei elevenítik föl a jugoszláv társadalom kohéziójának az öltözködésbe, a divatba ágyazott kötőanyagát. „Soha életemben annyi szemrevaló, jól öltözött hölgyet egy helyen nem láttam, mint a trieszti pályaudvaron, ott is a Jugoszláviába induló szerelvény peronján. Mindenki boldogágtól sugárzott, miközben lelkesen mesélte, hol mit vá-

sárolt. Így találkozott a titóista önfeledt nemzedék a Nyugattal.”) Az ún. értelmiség pedig az ottani szellemi élet tágasságát látta elsősorban az *Új Symposionban*, azzal a publikálási lehetőséggel, amelynek korlátait saját hazájához képest jóval tágasabbnak tapasztalta, nem véletlenül. (Végel erről: „Alakoskodott a hatalom, alakoskodtak az alattvalók, néha az egyik tett kisebb vagy nagyobb engedményt, néha a másik. Lehetett alkudozni. Miközben a többi szocialista országban gyanakvással szemlélték a modern és az avantgárd irodalmat, Jugoszláviában a párttitkárok irodáit absztrakt alkotások díszítették. A titkosrendőrség vezetői, akik nem a KGB, hanem a CIA kötelékében sajátították el a szakmát, figyelmeztettek, miszerint avantgárd, neoavantgárd oké, csupán a komoly dolgoktól való tartózkodásra intettek.”) Ugyanakkor az értelmiségnek a magyar kisebbség sorsát figyelemmel kíséző tekintete a vajdasági magyarságra nézve nyugtalanságra érdemes okokat nem regisztrált; a többi szomszéd országhoz képest a fenyegetettség a föderációban valóban nem állt fönt.

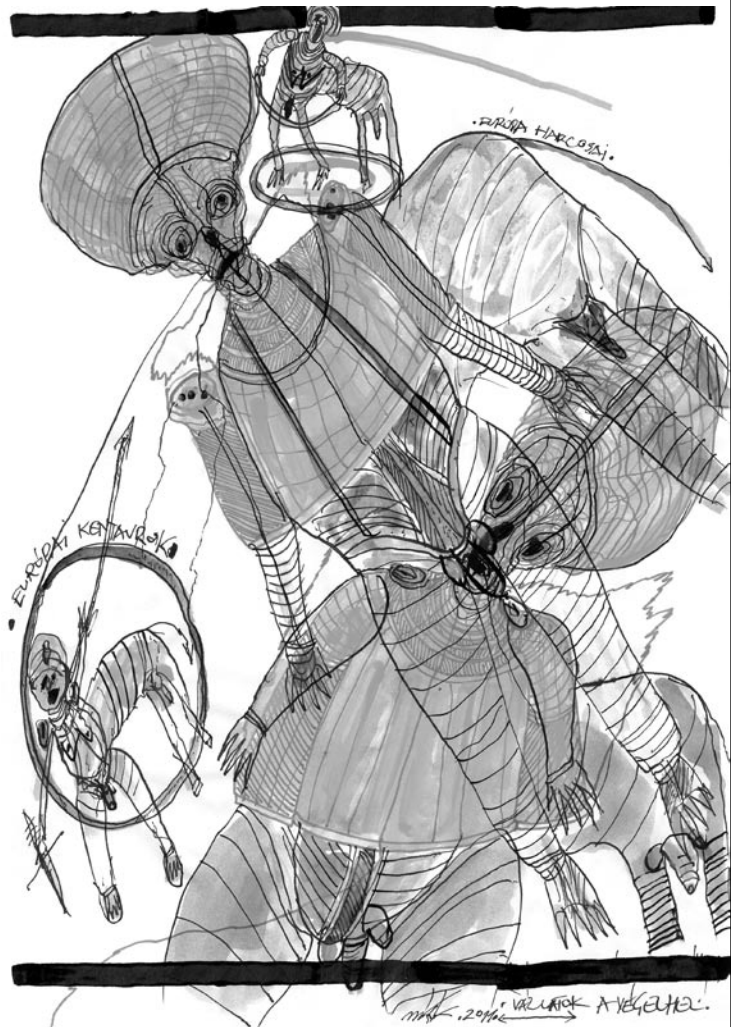
Bár a Tito nevéhez köthető hosszú *epoché*, nem volt kétséges, a marsall halálával lezárult, a magyar társadalom ezt a törést Jugoszlávia „belügyének” tekintette, pluszban a hatvanas-hetvenes évek szocialista konzumparadicsomát Magyarország behozni látszott; egyre-másra tűntek fel a vegyes gazdaság hatvanas években megkezdett, a hetvenesek második felében folytatódó reformjainak szellemében született üzleti vállalkozásai. Ha valamire, akkor Magyarország ekkoriban Lengyelországra vetette aggódó pillantásait: a Szolidaritás szakszervezet ambícióit azonban csöppet sem a diktatúrával szemben – a cseh '68 óta először – szembezegezett szabadságmozgalomként élte meg, hanem az ország relatív gazdasági egyensúlyát, mi több, gyarapodását veszélyeztető momentumnak. A lengyelek nem akarnak dolgozni – ez a pártállami propaganda nem a manipuláció rafinált eszközeivel férközött be a magyar közgondolkodásba, hanem mintegy azzal összhangban artikulálódott. (Nos, Végel könyvében erről nem lehet ol-

vasni; én ezúttal nem néztem utána: milyen volt a jugoszláv politika és a hétköznapok visszhangja ugyanerre. Ez sem lényegtelen!) Jugoszlávia összeomlása ekképp felkészületlenül érte a magyarokat, hiszen annak létét a szocialista táboron kívül lokalizálták, és nem feltétlenül az ismert alternatív szocialista titói út jegyében, hanem a demokráciafogalomnak az ötvenhatos forradalom utáni folyamatos eróziójának talaján. Lényeges kitérő, hogy ennek eredménye az elmúlt húsz év történetében is megragadható – a társadalom többsége a vásárlás, a fogyasztás csön-des forradalmának előidézője volt csupán, és ebben, hogy témánknál maradjunk, Belgrádnak és az adriai tengerpartnak legalább akkora szerepe volt, mint Bécsnek és a Gaertnerstrassénak. A nyugati típusú demokrácia adaptálása azért ütközött máig húzódnó nehézségekbe, mert az említett gyarapodási vágy abban az elképzelésben vetett politikai horgonyt, miszerint elegendő a piaci viszonyokat tisztázni, a magántulajdonon alapuló versenyfeltételeket megteremteni, és innen-től minden működik magától. A piacgazdaság és a liberális demokrácia azonosítása azonban súlyos ellentmondásokba ütközött, egyben előhívta az ellenválaszt – a magyar hagyományokra, történelmi sérelmekre és dicsőségekre épülő és alapozó nacionalista térnyerést.

A jugoszláviai változásokról hallható-olvasható hírek ugyan nem kerültek el a magyar világot, a belhoni viszonyok olyan mértékben elmérgesedtek, a szembenállások olyan fokon kiéleződtek, az országon belül olyan mély szakadékok hasadtak, hogy az itt élők jószerivel és kizárólag ebben az algoritmusban reflektálnak gondolataikra – az egykor Európa felé törekvő Magyarország végzetes elszigetelődésének vagyunk tanúi.

Végel László *Bűnhődésére* támaszkodva nem elkerülhető, hogy a magyar szkizmak természetét megkülönböztessük a jugoszláviai megfelelőiktől, ugyanakkor jelezzük az érintkezési felületeket, amelyekre az iméntiekben már történt utalás. Mindenekelőtt a hasonlóságokról: a két országnak a szocialista világon belül elfoglalt helye és szerepe

talán (és minden történeti anakronizmust vállalva) a felvilágosult abszolútizmus keretein belül nyerhet markáns értelmet. Kádár és Tito társadalma – noha különböző utakat bejárva – a szovjet tábor sajátlagos szereplői voltak. Anélkül, hogy az esszéíró túlterjeszkedne saját kompetenciáján, vagyis történeti-

komparatiztikai műveletekbe bonyolódna, kijelentheti, hogy az erőszakos szocialista mobilizációt, illetőleg a magyar, elsősorban a nemzeti önrendelkezésre összpontosító, ugyanakkor a szocialista tulajdonviszonyokat alapvetően megváltoztatni nem kívánó '56-os forradalmat, másrésztől a jugoszláv, a nemzetiségi föderációt követő konszolidáció a lakajosított egypártrendszer keretein belül zajlott le. Lakajosított, ismételjük: egy foglalatban a viszonylagos, tehát létező egzisztenciális komfort és annak ára, a politikai

szolgalelkűség. A kádári politika a definíció szerint korlátolt, egyben paradox játszmája a szocialista (kis)polgárosodás – különös zárványtörténet: a kulturálisan a nyugatias irányba orientálódó, céljait azonban soha elérni nem képes Magyarország keleties ellenőrzés alatt elgondolt hibrid társadalomképe bontakozott ki. A titói koncepció, mintegy arra licitálva, vagyis a földrajzi-politikai elhelyezkedéssel szemben, a balkáni hagyományok korlátainak áttörését megkísérelve, hasonló jegyeket mutat.

És a hasonlóságok gyökere sem éppen érdektelen. Ugyan ennek a szövegnek a terjedelme mérsékli az aprólékos elemzés lehetőségét, az előbbiekről elmondható, hogy a közös jellemző az elfojtások többszörös rétegeinek tektonikája; míg Magyarországon a Trianon-trauma, a Tanácsköztársaság bolsevista hulláma, a rájuk adott revizionista és antiszemita reakciók, a zsidótörvények, majd a német megszállást elv és ellenállás nélkül, a zsákmányszerzés reményétől sem megriadva kiszolgáló magyar közigazgatás morális csődje, az ezt követő kommunista hatalomátvétel, a pártba betagozódó jelentős hányadú értelmiségiek, végül az '56-os forradalom eszmei konszenzusát követő kádári kiegyezés – pszichológiai oldalról – a projekciók, a felelősség-elhárítások sorozataként épült egymásra. A szabadság varázsának csodája – hogy elcsodálkoztunk: az ország szabad, mi azonban nem –, ráadásul az esélyt, hogy ebben a szabadságban önnön szabadságnélküliségünket felismerjük, szintén elmulasztottuk. (Végelnél: „Tükörképünk árulkodóan tükrözi, miszerint mi sem vagyunk már a régiek, ugyanakkor nem vagyunk azok sem, amit az álarccal akartunk magunkra erőltetni. Hisztériánkat gerjeszti, hogy nem tudjuk többé pontosan, melyik az igazi arcunk. A régi vagy az új? Melyik az igazi, és melyik a hamis?”) Jugoszláviában az elfojtások története elsődlegesen a nemzetiségi szembenállások, a második világháborúban körkörös kölcsönösségben végrehajtott embertelenségek láncolataként modellálható, amelyre a jugoszláv szocializmusban szükségképpen megkötött ilyen-olyan kompromisszumok

és megalkuvások sorozata rakódott. Ám a kádári és a titói korszak nem csupán azért cezurális jelentőségű, mert az államkapitalizmus utolsó etapjaként tartjuk őket számon (lám, tanulságosan megtévedt a tollam – a Tito halála utáni, még egypártrendszeri szakaszt majdnem eliminálta), hanem mert – lásd fentebb – a szovjet blokkon belüli politikai represszió finomabb módszerekkel manipuláló hatalomgyakorlását mutatták.

Végel alanyi, vallomásos tónusú könyve a jugoszláviai verzió fontos lenyomata, amelyben az életéről valló szerző olyan vívódásaiba avat be, amelyek a szocialista Jugoszláviában formailag kisebbségi magyarként, egyben a baloldali hagyomány elkötelezett híveként és a létező rendszer relatív önállóságra szert tett szubjektumaként vet számot önmagával, tehát a történelemmel. A sokféle történelem közül persze csak az egyikkel, hiszen a térség, a kelet-európai régió egyik sajátossága a több történelmi elbeszélés párhuzamos egymásmellettsége, a konszenzus hiánya. (Végel: „A történelem szinte minden nemzedékkel újakezdődött, és telis-tele volt kiszámíthatatlan metamorfózissal, irracionális fordulattal, miközben sohasem lehetett tudni, melyik arca az igazi. Azért akad látszatra túl sok történelem Közép-Kelet-Európában, főleg a Balkánon, mert nincs hiteles történelem.”) Az egykori Jugoszláviának ekképp azzal a lakosával, honpolgárával nézünk szembe, aki megannyi kettőségben élt. („Ábrándozásom hatására hálával kellett gondolnom Tito marsallra meg a szocializmusra, hiszen nélküle nyilván nem iskoláztathattak volna a szüleim. Mégiscsak vittem valamire. Kulturálisan és politikailag is minduntalan a Nyugatról álmodoztam, barátaimmal, az értelmiségiek egy jelentős csoportjával, bizalmasan susmorogtunk, milyen jó is lenne többpártrendszerű demokráciában élni, miközben erkölcsileg mindenképp hű akartam maradni a szocializmushoz. [...] Ha a partizán szuronyok nem hozzák a szocializmust, akkor én sohasem jutok el Triesztbe, de még az újvidéki Dornstädter cukrászdába sem ülhetek be.”) Ezen a ponton Végel a személyes horizonton összegződő történelem jellegzetességé-

géről tudósít. Arról az értelmiségi státuszról, amely markánsan veti fel a máig húzható ív mentén a hontalanság (sőt sorstalanság!) kérdését (Végel: „Ki vagyok én? – kérdeztem, miközben a nagy európai nemzeti megbékélésre, az örök békére emelgettem a söröskriglim. A német ezredesnek volt sorsa. Vladimirnak is. Egyik is, másik is érthetetlen. Tudatosodott bennem, hogy sorstalan európai lettem, ami a mai világban, ugye, komikus!?”); másképpen azét a kétlelkűségét, amely egyfelől természetyszerűleg nem tud eltekinteni szocializációs beágyazottságától, másrészt ugyanakkor, entellektüel mivoltánál fogva, amelyet ráadásul a rendszer modernizációs törekvéseinek eredményeképpen nyert el, a szabadság intellektuális dimenzióinak birodalmába kerül; az elmélet és a praxis dichotómiája megkerülhetetlen, azzal az egzisztenciálisan fojtogató paradoxonnal megfejelve, hogy nincs visszaút: a szabadság fogalmának kiterjesztése minduntalan korlátokba ütközik, s hogy nincs előre sem: a szabadság fogalmát a fennálló iránti elkötelezettség ismétlődően rabul ejti.

Nem kétséges, hogy mindez más akcentusokkal, de a szocialista országokról általában is elmondható, a magyar és a jugoszláviai specifikumok ellenben abban az – itt és most az értelmiségre fókuszált – *modus vivendi*ben lelenek metszéspontra, egyben mutatnak el egymástól, miszerint az elsősorban, de fokozatosan a második nyilvánosságba szoruló baloldali, rendszerkritikus értelmiség a társadalmi szerkezetváltás igényét, a pluralista demokrácia normatíváját csak megfontolt lépésekben, megkésve és óatosan veti fel. A magyarországi viszonyokon belül ez egyaránt igaz az úgynevezett népiekre és urbánusokra, és, Végel könyvét olvasva, a jugoszláviai entellektüelekre ugyancsak. Jóllehet tapintható a különbség, a jugoszláviai modell többnemzetiségi karaktere, a föderatív keretek a pluralizmus egyfajta, ha nem is a parlamentáris demokrácia tartalmát garantáló kontextusként kétségkívül szigetszerűen egyénivé emelték a szocialista országok népes családján belül az országot. A jugoszláv képlet komplex voltát közkeletűen, ám Ma-

gyarországon feldolgozatlanul, a soknemzetiségi államszövetség elhallgatásokon, tabusításokon nyugvó szerkezete határozta meg. Erre példa, amikor Végel édesanyja halálos ágyán megtudja, hogy felmenői közül többek a partizánok áldozataivá váltak. („Mindenesetre számomra egyszeriben úgy tűnt, mintha nem abban a világban élnek, amelybe beleszülettem.”) Tudjuk, hasonló megrázkódtatásként élte meg ugyanezt az élményt Magyarországon számtalan „párja-zsidó” sorsra kárhozott család utóda.

Látható, a hasonlóságok és különbségek hálójában teszünk tétova lépéseket, miközben a jugoszlávság attribútumait keressük, nem titkolva, hogy az a kérdés is foglalkoztat, mi maradt Jugoszláviából, a jugoszlávságból, hiszen Végel visszatérő, tépelődő kérdése ez. Az ő válasza szkeptikus, volta-képp a címben megfogalmazott: a bűnhődés – *Bűnhődés* egy történelmi korszakért, egy társadalmi berendezkedésért, amely, jóllehet a szovjet megszálláson kívül kerítette ön magát, a tabuk sokáig biztonságosnak talált, tehát kollektíve működtetett rendszerét tartotta fent. Mondhatni, és ebben a többi társ-

országgal rokon, a görög tragédiák sorsa teljesedett be rajta: az elhallgatott bűnök, az eltagadott sérelmek végül szétvetették a komfortos életvilág kereteit.

Mi maradt a jugoszlávságból? A már említett, Végel fordulata szerinti hontalanság, egyenesen a sorstalanság? Nem tudom. Ilyen messzire nem jutottam... Szélesebb összefüggésekbe nem merészkedtem, mivel azt láttam, néhány pillanat választ el attól, hogy egy könyvtár mozduljon meg körülöttem, és könyvlelegzetű szövegbe feledkezzem. Szóval nem tudom, mi marad, és azt sem, mi volt. Ám a nem tudásomnak most már legalább keretei, kontúrjai vannak. Jobban tudom, mit nem.

Mi maradt? Egy válasz biztosan: Végel László *Bűnhődés* című könyve.

A KITÖRLÉS ÉS NYOMÁBAN A REGÉNY

– Végel László *Bűnhődéséről*

Végel László új könyve könyörtelenül következő: a „romantikus” nacionalizmus és az absztrakt univerzalizmus egyidőjű elutasítása teszi érdekessé és radikálissá, remek esszévé és nagyszerű regénnyé. Európa ugyanis szerinte azt jelenti: kisebbségiség, belső hasadtság. Sokféleség, lezárhatatlanság. Röviden: a formátlan regény szelleme, ahogy Milan Kundera is mondta. Ezt sem a nacionalizmus kizárólagossága, sem az univerzalizmus nem értheti. A kizárólagosság ugyanis nem is ismerheti a hűséget, tagadja a kultúra folytonosságát, hagyományromboló, hiszen mindent el akar törölni az „egyetlen”, az igazin kívül. Az etnikai tisztogatások kulturális és nyelvi tisztogatások is voltak, és a múlt században ezek tüntették el a soknyelvű, sokkultúrájú Közép-Európát mint kulturális földrajzi egységet. Romániából, Csehországból, Lengyelországból eltűntek a németek, és eltűntek mindenhol a zsidók. Ennek megismétlődése kicsiben, ahogy eltűnik lassan immár teljesen Végel száműzetésbeli hazájából, Újvidékről a harmadik etnikum, a magyarság is. Újvidék pe-

rem lett, a hontalanság földje, éppen azáltal, hogy az egyneműség földjévé vált. A peremvidékről is távozott, méghozzá az emlékek birodalmába, a multikulturalitás. A városok emléke azonban maga is anyag, szeceszziós épület, mely hol elveszti, hol – látszatra – újra megtalálja funkcióját. Az épületek nyomok lesznek, egy sosem volt, de kulturális képzetként eleven város romjai, amelyek megindítják a fikcionáló fantáziát. A hagyományromboló nacionalizmus és a bolsevizmus kitörlési kísérleteit őrzik az épületek, a lakók nyomait a házak (az egykori zsidókét a Jevrejszkan a nagy zsinagóga), mert végül mind nyomot hagynak a kitörlés kísérletei is, ahogy egymásra rétegződve történelemmé válnak: erre példa az ezerszer átnevezett Dornstädter kávéház története, katasztrófaanekdotája is a *Bűnhődésben*. A száműzetés végül hazává válik.

Mi volt és mi lett volna Újvidék, mi volt és mi lett volna Trieszt, Közép-Európa, a Balkán? Mi is volt pontosan Közép-Európa soha be nem teljesülő ígéretének két legutóbbi leteleményese, a Monarchia és Jugoszlávia? – ezek a könyv kérdései. És ezek azok a kérdések is egyben, amelyekre az absztrakt univerzalizmus nemhogy válaszokat nem tud adni, de univerzalistaként még csak feltenni sem lehet őket. Az univerzalista számára egyként partikuláris és jelentéktelen minden kisebbségi sajátosság: a kisebbségiség nem más, mint számtalan „identitás”, számtalan partikularitás bonyolult hálózata, amelyből nem lehet egyet sem „autentikusnak”, igazinak kinevezni. A nacionalista agresszívan egyneműsít, az univerzalista figyelmen kívül. „Camus és Sartre után Musil-t olvastam, Doderert és Joseph Rothot.” Az egzisztenciális, univerzális száműzöttségtől el a sajátos, regionális száműzöttségig – legsajátabb idegenségéhez. Végel épp ezért elsősorban nem nacionalistaként félti saját közösségét, a vajdasági magyarságot, hanem ennek az egykori, hagyományos sokféleségnek egyik legfontosabb alkotójaként. Kevesen féltik annyira bensőségesen, mint ő, aki, persze, köztük is száműzetésben él. A Magyarországról áthazafiaszkodó absztrakt nacionalisták meg végképp

nem értenek semmit mindebből. A bűnhődés motívuma pedig nyilván Camus-tól jön (Dosztojevszkijtől indulva, Kafkán keresztül), az örökös idegenség állapota, amelyben „az ember mindenképp hibás egy kicsit”, ahogy a *Közöny* Meursault-ja mondja.

A Jugoszlávia felbomlását megelőző időkben, Németországban járunk az egyik jelenetben, egy írócsoport különböző nációjú tagjait látjuk több nyelven veszekedni. Német vendéglátóik nem értik a helyzetet, Végel szerint – aki a balkáni csoport tagja – értetlenségükbe lenézés vegyül: ők tudják, mennyire mindegy valójában, ki hol áll. Az univerzalizmus itt a megértésre való törekvés megtagadása – közvetlenül a balkáni háború kezdete előtt. Végel itt és a könyv számos más pontján is érzéketlenségként veti el az efféle „nyugati” hozzáállást, helyébe a fikció multikulturalitását állítja, annak a lehetőségét, ahogy a várost újra benépesítik egykori lakói, akiknek egykori ottlétét őrzi a város, amely végső soron nem is más, mint anyagi természetű, megtapintható emlékezet. Európa „besűrűsödik” a peremvidék fikcióteremtő emlékezetében, e könyvben elsősorban Újvidéken és Triesztben. A sokszínűség velejéig hazug kísérletei, a Monarchia és a titóizmus egyszerre gúny és nosztalgia tárgyai, akárcsak a könyvben emlegetett Joseph Rothnál. Amennyiben Újvidéket nem söprik el a háborúk, a tömeggyilkosságok, ha nem omlik össze a Monarchia, amely Béccsel összekötötte, akkor a kései emlékező nem tett volna szert erre a pozíciójára, Szenttamáson, szülőfalujában kétkezi munkával töltötte volna az életét. Ugyanezt a gúnyos kontrasztot villantja fel Claudio Magris és a csóró, „jugoszláv” Végelt egy alkalommal egy triezsti kávéházból jószándékúan (hogy ne költse el minden pénzét kávéra) eltanácsoló, szerb főpincér képzeletbeli találkozása – a vendégmunkás és a Duna nagy írója: a lokális multikulturalizmus két arca. Magris talán nem gondolta végig kellőképpen a sokféleség és az alávetés viszonyát, pedig az alávetés nem szűnt meg a balkáni háborúk végén, nem szűnt meg, amikor kimúlt a XX. század, nem szűnt meg Szerbia bombázása

Francis Ponge

A HÚSSZELET

Minden hússzelet egyfajta gyár, vérmalom és vérszivattyú.

Tömlő, olvasztókemence és tartály határos itt léghal-
páccsal és zsírpárával.

Forró gőz csap fel. Sötét vagy vakító tűz vöröslök benne.

Nyílt színen futó forrás görget epét és salakot.

De mindez az éj, a halál közeledtével lassan kihűl.

Hamarosan rozsda vagy más kémiai folyamat kezd
dolgozni rajta,

amelynek nyomán gyomorforgató szagok keletkeznek.

A FIATAL ANYA

Néhány nappal a szülés után a női szépség átalakul.

A gyakran a mellek felé hajló arc kissé megnyúlik. Ha a közeli tárgyra függesztett figyelmes szemek néha felemelkednek is, mindig kissé réveteg hatásuk van. Egy bizalommal teli, de folytonosságra vágyó tekintet néz ilyenkor ránk. A kar és a kézfej meghajlik és megerősödik. A jócskán lefogyott és meggyengült comboknak kényelmes az ülőhelyzet, a magasra felhúzott térd. A has megpuffadt, halovány és még nagyon érzékeny; az alhas nyugalomhoz, a lepedők sötétjéhez szoktatja magát.

... De ez a méretes test nemsokára felgyógyul, mozogni kezd az alulméretezett térben, a kitergetett vásznak négyyszögletű, fehér lobogói között, melyeket alkalomadtán szabad kezével megérint, megdörzsöl, okosan megtapogat, hogy az eljárás eredményétől függően kisimítsa, vagy épp összehajtogassa őket.

SZABÓ Marcell fordításai

után – figyelmeztet Végel. A régió alapítványos volt és maradt. „A Parlament arra jó, hogy védje az úgazdagokat, a jogállami ostor mégis kívánatosabb, mint a kommunista járom.” (84.) Ha itthon mondaná valaki, rendesen le lenne populizáltva és percekben belül minimum a képvisleti demokrácia ellensége lenne. Nem csoda, hogy Végel iránt nem érdeklődik igazából senki. Nem csoda, hanem feneketlen, minden „oldalra” egyként kiterjedő provincializmus.

A történelmi állandóként fennmaradó kiszolgáltatottságot a fikció nem váltja meg, csak elképzelhetővé és átélhetővé teszi, egyaránt túllépve a nacionalizmuson és az univerzalizmuson, a romokat építőkövekké használva: „Két valóságos történet ötvözése egy fiktív történetet szül, ami az egynyelvűség ellentéte” – írja. (157.) A könyv második részét záró „hangjáték”, a Szerbiából „haza felé” tartó balkáni vendégmunkásoknak a buszutazás alatti beszélgetése a „multikulti” nyomorúság részvételteljes paródiája, a hangok és a műfajok keverése pedig egyfajta poétikai pluralizmus, „soklelkűség”, ahogyan Végel mondja egy helyütt.

A könyvben és az életműben mégis, min-

den radikalitásával együtt is végig jelen van az anekdotikus kedély, és megmenti a könyv naplóesszé-szerű részeit azoktól a veszélyektől, amelyekből ennek a műfajnak a magyar irodalomban hagyományosan nem sikerül megmenekülnie: Végel közeli rokona, Kertész Imre alkalmankénti apodiktikusságától és közös rokonuk, Márai Sándor önsajnálattól és önkomolyanvételtől.

„Itt konzervatív hűség és liberális pluralizmus járja” – áll a nyolcvanadik oldalon. Az állandó kitörlések régiójának lakója tudja, hogy a hűség nem más, mint bármi kitörlésnek megtagadása: a hűség maga a pluralizmus. A kitörléssel szemben pedig a regény szelleme és kedélye áll és győz is, amennyire egyáltalán győzhet, mert minden törlés regénnyé válik végül.

Egy kultúra akkor válik bizonyosan provinciálissá, ha nem képes észrevenni nagy alkotóit csupán amiatt, mert az állam határain kívül élnek és ráadásul még ott sem mutatnak túl sok érdeklődést a hivatalos magyarság előírásai iránt: éppen csak feltesznek párat a magyar nemzeti kultúra legfontosabb kérdései közül. Az efféle reflexiónak ritkán szoktunk örülni. Pedig minden okunk megvolna rá.

Bányai János

BERLINRŐL – SZERBÜL ÉS MAGYARUL

– kétszer ugyanarról a könyvről

Priče iz donjih predela

Végel Lászlónak Vickó Árpád értő fordításában szerb nyelven megjelent *Priče iz donjih predela* – magyarul: *Alanti történetek* – című könyvét az újívekí Cenzura adta ki, tudtommal a vajdasági független újságírók társaságának kiadója. A könyv alcíme – *Berlini szövegek* – arra utal, hogy Végel ezúttal Berlinben készült, vagy Berlinről szóló, esetleg Berlint láttató könyvet írt többszörös berlini látogatása, illetve ottani tartózkodásai nyomán. Megmondom nyomban, amennyiben a könyv Berlinről szól, és csak részben szól a városról, annyiban szól az írónak Berlinbe magával vitt otthoni, azaz itthoni világáról, arról voltaképpen, hogy mit jelent balkáni, főként pedig kisebbségi balkáni terhekkel megpakolva az egykoron sóvárgott Nyugatra, a Nyugatnak ebbe a sok szempontból középpontinak mondható városába érkezni. Idegenként útra kelni és az idegenséget megélni Berlin visszfényében. Ha így fogalmazzunk, máris a könyv kellős közepében érezhetjük magunkat, hiszen a három írást, nevezetesen a *Nach Berlin*, a *Bűnhődés* és a *What is*

Yugoslavia címűeket tartalmazó könyv egészében az idegenségből idegen földre érkező utazó, történetesen egy sikeres író gondolat- és érzésvilágát fogalmazza meg, mindazt, amivel az ideiglenesen elhagyott, háborúkkal romba döntött és elveszejtett országból érkezve a jóindulattal, de bizony nem otthont nyújtó nyíltsággal megjelenő befogadóval találkozáva, nem utolsósorban szembesülve is, megélhetett és megtapasztalhatott.

Nem Márai Sándor *Napnyugati őrvárának* utazója Végel László utazója, bár hasonlít rá, hiszen Márai is majdnem menekülésként járta be a Napnyugat világát, és Végel László utazója is mintha menekülne, vagy legalábbis lélegzetvételnél szünetet tartva érkezik a hontalanságból, a lenti, az – ahogyan a könyv magyar címe mondja – *alanti* világból Berlinbe, hogy ott, bármennyire is szívesen fogadják, újra, és ki tudja hányadszor már, átélje és megélje a maga hazátlanságát, nem utolsósorban gyerekkorából, majd ifjúkorából származó illúzióinak megtépázását az ígéret földjéről. Az ígéret földjét jelentette Nyugatról és az ottani nagyvárosok világáról a felnövekvő és a világban tájékozódni, ezen felül pedig otthon lenni sóvárgó értelmiségi számára, akiben erősen él a helyi, mondjuk, szülőhelyi történések legtöbbször szándékosan elhallgatott vagy éppen homályba utasított világa. Végel László nem üres kézzel érkezett Nyugatra és Berlinbe, útítársaitól eltérően a távolsági buszon, akikről szólok majd később; nem füstölt kolbászszal és szalonnával meg jóízű pálinkákkal érkezett ide, hanem egyfelől az éppen időszerű történések, a háborúk és vérengzések, a halálra ítélt és kegyetlenül romba döntött városok, a szülőhelyüket kényszerűen elhagyó menekültek, az üldözés finomabb és durvább változatainak élményvilágával, másfelől pedig a gyerek- és ifjúkorból hozott, bár az utazás idejére már igencsak megkopott reményekkel teli poggyással, amelynek külön rekeszében voltak az elhallgatott történetek a háború utáni vérengzésekről, a németek kitoloncolásáról, nem utolsósorban a gyerekkorban látott nagyon is megfésült partizánfilmek és iskolai tankönyvek árasztotta esz-

mevilág hazugságaival... De nem nyugalmat, még csak nem is pihenést keresett Végel László utazója Nyugaton és Berlinben, nem számított sem munkahelyre, sem fizetésre, nem gondolt a német főnök rigolyáira, mint a vele együtt érkezők legtöbbször, hanem tanulni vágyott, megtanulni Berlint és vele együtt megtanulni a Nyugatot; ez a szándék vezette, mert éppen a tanulásban, az elsajátításban látta meg azt a lehetőséget, sőt – azt is mondhatom – kiutat, amelynek megélése a gyerek- és ifjúkori meg felnőttkori otthoni tapasztalatok megértését jelenthette számára. És nem is bűnhődni érkezett, nem remélhetett feloldódást, hiszen bűnök nem terhelték, megbánásra sem volt oka, hiszen nem vétett sem az élet, sem a szabadság ellen. Hogy mégis volt Végel László utazójában lelkifurdalás, annak közvetlen okai nem lehettek, ám közvetetten ott kísértettek benne az otthonról, a honról egykor táplált illúziók, a soha fel nem oldott kételyek, a múlt megannyi történése. Tele volt tehát Végel László utazójának bőröndje múlttal és jellel, várakozással és kétellyel, életrajzzal és fikcióval. A kérdés csak az maradt, ha felnyitja Nyugaton, azaz Berlinben a magával cipelt bőröndöt, mit mutathat meg belőle az ottaniaknak, s mit érhetnek meg az oda vitt szavakból és tárgyakkól az ottaniak, ha egyáltalán kedvük lesz bármit is megérteni. Mit gondolnak majd a bőrönd tartalmáról, kincsnek veszik vagy felesleges viszontagságnak, súlyosnak találják vagy könnyűnek?

És most fel kell oldani, hogy ki is Végel László utazója, ki az, aki az utazó képében Berlinbe érkezik? S ha föl tesszük ezt a kérdést, és föl kell tenni, Végel László „berlini szövegeinek” műfaji meghatározásával találjuk szemben magunkat. Nem vitatható, hogy az utazó maga Végel László, hiszen ő járt Berlinben többször is, neki volt része az ottani tapasztalatokban, ő az, akit megterheltek az egykor volt elhallgatások, ő az, aki a levitézlett partizánparancsnok kései lezüllesztésével szembesülve arra gondolhatott, hogy hazugok a partizánfilmek, hogy hazudnak a tankönyvek, ő az, aki a szülei szavára hallgatva nem kérdez és választ sem vár, ő az,

aki bárhová jut is el, az otthoni viszonyokkal találkozik, ő az, aki az íróegyesületi küldöttségekkel megjárta Moszkvát és Berlint, ő az, aki fölolvassza a kis létszámú hallgatóságnak, ő az, akivel a viharba keveredett repülőgép órákon át kering Európa felett, mígnem sikerrel landol Bécsben, ő az, aki Bécset is jól ismeri, és ő az, aki Trieszt felett keringve képzületben Claudio Magrisszal kávézik, abban a kávéházban, ahová ifjúkori trieszti bevásárlókörútján nem térhetett be, és ő az, aki a délről, tehát egészen letről indított távolsági autóbuszban, „Berlin via Dresden”, újraéli a balkáni mindennapok világát, hiszen a buszban a lenti vidékek képviselői utaztak együtt, és a hosszan tartó utazás során, az itteni szokásoknak megfelelően, mindenki mindenkivel beszélgetésbe kezdett és mindenki a maga igazát hangoztatta, miközben a másik igazát meg sem hallgatta, közben kemény szavak is elhangzottak, és ott volt velünk a mindentudó kalauz, aki utasításokat adott, hogyan kell a vámosok eszén túljárni, mit kell az útszéli szlovák étteremben rendelni. Jól összeverődött társaság, talán egy kicsit kimódoltan vannak ott mindazok, akik a déli, azaz balkáni világot ábrázolhatják beszédükkel és viseletükkel, modorukkal és poggyászukkal, miközben mindannyian valamennyire elesettek is, hiszen legtöbbször talajvesztett vendégmunkások, akik a mondataikat már csak német szavakkal feltöltve mondhatják ki... És éppen a viharban keringő utasszállító repülőgép népszerűsége, a távolsági autóbusz utasterét betöltő utazók jelenetei hozzák elő Végel László írásainak műfaji kérdését. Nem mellékes kérdés, hiszen mindvégig eldöntetlen marad – és jó, hogy eldöntetlen marad –: Végel László, aki mindazt, amiről beszél, nyilván közvetlenül megélte, hiszen hovatarozásának, hontalanságának kérdése mindvégig vele van, egyfelől kaput nyit előtte, másfelől falat emel köréje, ezért aztán, az *Alanti történetek* mindhárom írása egyfelől személyes élménybeszámoló, másfelől pedig, minthogy sikeres prózaíró munkája, fikcionált próza, regényszerű, amennyiben folyamatos történetet mond el, és esszyszerű, amennyiben érzéseket és gondolatokat, han-

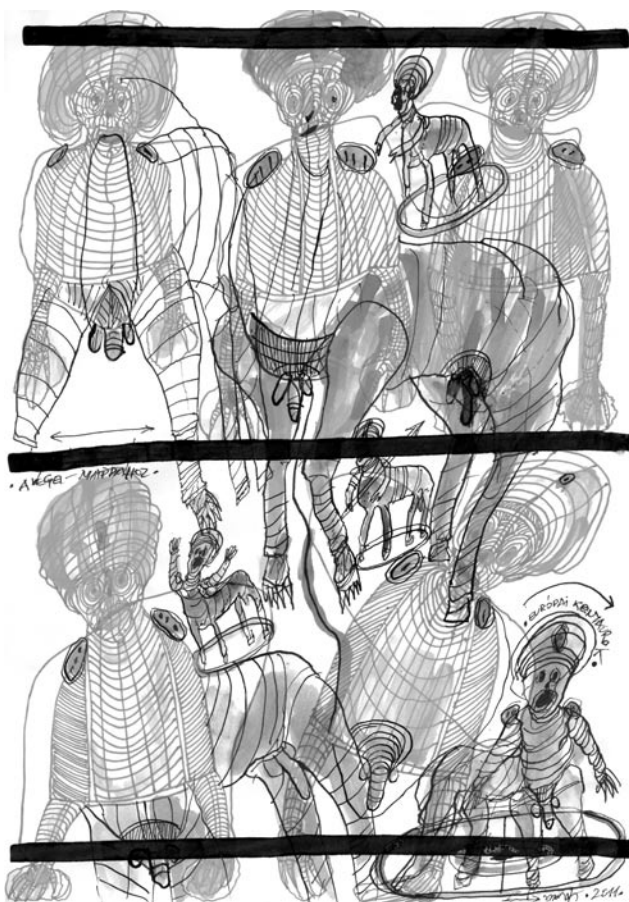
gulatokat és eszméket ábrázol. De útirajznak is tekinthető, mivel úti beszámolókat és tapasztalatokat is közöl. Nem utolsósorban azonban publicisztika is, hiszen a jelent tárja föl és nem kevés oknyomozásra támaszkodik mind a berlini fal ledöntésének évfordulójáról közölt riportszerű leírásban, mind az irodalmi felolvasóest történéseinek ecsetelésében. A műfajköziség jellemzi tehát Végel Lászlónak az *Alanti történetek* címen kötetbe gyűjtött írásait. Persze, nem igazán tudom megmondani, milyen műfaj is a műfajközi írás- és beszédmód, azt azonban meggyőződve állíthatom, hogy Végel László irodalmi sikereit éppen a műfaji határok kiszélesítése és átlépése, a műfajok egymásra vetítése és egymásban való tükröztetése alapozta meg. Mert éppen ennek a sajátos műfajköziségnek köszönve szólhatott mind a kor időszzerű kérdéseiről, mind pedig saját, személyes tapasztalatairól és élményeiről. Ha valaki, hát Végel László benne élt a múlt század utolsó évtizedeinek és az új század első évtizedének történéseiben, íróként és tanúként egyszerre.

Mi történne, kérdezi Végel László egy helyütt, ha telt műanyagzacskókkal megrakodva odalépne Claudio Magris kávéházi asztalához, felismerné-e a Habsburgokat és Közép-Európát oly jól ismerő – s némiképpen idealizáló – olasz, aki oly szép regényeket is ír, meg a Dunát is betéve tudja, felismerné-e az olasz író a műanyagzacskókkal felszerelkezett közép-európai kisebbségi író személyében a közép-európai romlás virágait, felismerné-e benne azt a világot, amelyben az utcaneveket és a terek neveit egyik napról a másikra változtatják meg, felismerné-e, hogy a műanyagzacskós férfiú az öszseroppant formák világából érkezett. Nem csak az olasz író elképzelt asztalánál hangzanak el ezek a kérdések, elhangzanak a ledöntött berlini fal alatt, elhangzanak az írók társaságában és a távolsági busz utasterében, elhangzanak a világ minden pontján, ahová ebből a térségből – az alanti, tehát a valóságosan és jelképesen is lenti világból – érkezik az utazó, aki történetesen még magyar is, mégpedig kisebbségi magyar író.

Bűnhődés

Érdeemes pillantást vetni Végel Lászlónak a budapesti Noran Libro Kiadónál megjelent *Bűnhődés* című könyve fedőlapjára. Az utolsó oldalon, a szerző mosolygó képe alatt a kiadó bejelenti, hogy a *Bűnhődés – Naplóregény* a szerző „új könyve életműsorozatának első kötete”. Azt jelenti ez, hogy a kiadó tervbe vette Végel László életművének, novelláinak, regényeinek, drámáinak, esszéinek és tanulmányainak újrakiadását, mégpedig életműsorozatban, ami azt jelenti, hamarosan, az elkövetkező évek során, alkalmunk lesz Végel könyveit új köntösben újra elolvasni, ami nyilván árnyalni fogja az íróról ez ideig kialakult képet, ezt-azt talán meg is változtat a mostanában élő kép vonásain, aminek csak örülni lehet, hiszen ez azt jelenti, hogy Végel munkái élnek, jelen vannak, bár egy részük hosszú évekkel ezelőtt jelent meg, talán hatnak is, hiszen egy hosszan kitartott írói elhatározás termékei, azé az elhatározásé, hogy – Végel szerint – az író tanú, és alapvető feladata a maga életének és a kor életének dokumentálása a rendelkezésére álló irodalmi formákban, s Végel nagyon magabiztosan él ezekkel a formákkal, anélkül azonban, hogy megújításukra törekedne, mert számára az etika mindig előbbre való, mint a poétika, s ezt nem kell neki felróni, hisz dokumentálni akar és nem gyönyörködtetni, inkább akar időszerű lenni, mintsem a szellem magasságában, elvontan és a misztériumok világában létezni. Végeltől nem idegen a magasröptű gondolkodás, nem idegen tőle a filozofikus világlátás, de a határozott ideológiai beállítottság sem, mindez része az ő irodalmának, ezért aztán többször hajlik a rábeszélés és nem az elbeszélés felé, ami egyenesen következik abból az elgondolásból, hogy a dokumentáló tanú feladata inkább a kemény közlés, semmint a formálás gyakorlata.

Érdeemes még tovább időzni a könyv borítójánál. A könyv címe alatt a fedőlapon műfaji megjelölésként az áll, hogy „naplóregény”, míg a könyv első lapján, ismét a cím alatt, újabb műfaji megjelölésként az „úti szövegek” kerülnek említésre. A két alcím elté-

rése különös módon valójában a *Bűnhődés* jellegére utal, arra, hogy a könyvben közölt három írás egyformán tekinthető akár „naplóregénynek”, akár „úti szövegnek”, hiszen mindhárom szöveg részint útközben készült, vagy éppen utazások emlékét eleveníti fel, ugyanakkor közlései kimondottan személyesek, amilyenek általában a naplók, főként ha nem közszemlére készülnek. A „naplóregény” persze nem új műfaj, hosszú története van, s a magyar irodalom is ismer néhány nevezetes „naplóregényt”. Végel írása azonban eltér ezektől, annyiban mindenképpen, hogy szövegeit nem osztja föl dátumok szerint, hanem folyamatosan közli, miközben azonban arról is tesz, hogy jól látszódjon rajta az idő múlása, hiszen naplóregénye útleírásnak is vehető, egy vagy több utazás tapasztalatai közlésének.

Merre vezetnek Végel László „úti szövegei”? A kérdésre egyértelműen lehet válaszolni, bár nem biztos, hogy az egyértelmű válasz pontos válasz is. Végel „úti szövegei” Európa felé vezetnek, mégpedig a késő gyerekkortól és a fiatalság éveitől kezdődően kialakult Európa-álmok felé, hisz az író arról be-

szél, milyennek képzelte el Európát, amíg nem láthatta, majd arról, milyennek ismerte meg, amikor már láthatta. Látásmódja különlegessége, hogy a korai, képzelet teremtette Európa-kép nem vagy alig különbözik a valóságban megismert Európa-képtől, amiből részint arra lehet következtetni, hogy Végel olyannak találta Európát, amilyenek fiatal éveiben elképzelte, részint azonban arra is következtetni lehet ebből, hogy Végel Európában arra talált rá, amire rá akart találni, és ez megnyugtatta, legalábbis olyan mértékben, hogy hozzáláthatott élményei és tapasztalatai megfogalmazásához. Mindez abból lesz érthető, ha belegondolunk, honnan indult, honnan érkezett Végel Európába. Az az ország, ahonnan érkezett, már nem létezik, véres háborúban hullott szét, ám az előzmények sem fényesek, hiszen eltitkolt vérengzések, eltitkolt népiirtás, a lakosság összetételének erőszakos megváltoztatása előzte meg egyfelől egy csodaország, másfelől egy hazug ország véres háborúit, s minderről nem vagy igencsak suttogva lehetett szólni, ha egyáltalán bárkit is szóra lehetett bírni. Végel a szüleit sem bírta szóra, pedig azok tudtak mindarról, ami a nagy világháborút követően errefelé megesett, főként arról tudtak sokat, ami az ő utcájukban, a falujukban történt. Mélyen hallgattak, de nem felejtettek, és Végel emlékező szövegeinek éppen az az erőssége, hogy végül csak szóra bírta egyfelől a szüleit, másfelől a győztes oldal már egészen lerongyolódott képviselőjét, azt az egykori partizánhőst, aki nem tud megszabadulni katonáskodásának egyik életre szóló élményétől; nem tudja megérteni, hogyan történhetett meg a foglyul ejtett ellenséges katonatiszttel, hogy gyűlölte azt, akinek a nevében harcolt, ugyanakkor egy óvatlan pillanatban, miközben átkísérték egy másik állomáshelyre, ahol nyilván az ellenség által foglyul ejtettekért cserélték volna ki, a szakadéka vetette magát. A partizánfilmekben nevelkedett gyerek nem értette a történetet előadó, mostanra egészen lezüllött egykori partizánt, aki maga sem tudott végére járni a történetnek, nem értette azt, hogy a mindig hősként ábrázolt partizánokban miféle kéte-

lyek működhethetnek. Aztán lassan, ahogyan múlnak az évek, egyre inkább csak különleges történetté alakul a gyerekkorban hallott történet, de ennek hatása mindvégig érezhető a már felnőtt és utazásra készülődő, könyvek rabságában élő fiatalember világ- és ezen belül főként Európa-tapasztalatában. Kinek a szemével láthatja Európát, vajon az egykori partizán, vagy éppen a magas rangú német katonatiszt szemével? Van abban valamiféle ambivalencia, ahogyan az ifjúkorában Európáról álmodozó elbeszélő megéli Európát, leginkább Berlint, ezzel együtt a németeket és a németiséget. A címadó szövegben előadott partizántörténet emléke mindvégig kísérti, vele van, amikor megérkezik Berlinbe, vele van, amikor a fal lebontásának évfordulóján sztiropordarabot vesz föl a törmelékből, de akkor is, amikor íróként áll a német közönség előtt. Ez az ambivalencia teszi Végel szövegét életessé, egyúttal tartalmassá is, hiszen az Európába készülődés után az Európába érkezés nem az ábrándok beteljesülése, de nem is illúzióvesztés, hanem reális tapasztalat, amin mit sem változtatnak a találkozások, az élmények, a beszélgetések.

A *Nach Berlin...* címet viselő szöveg azzal kezdődik, hogy „megérkeztél” oda, ahová egész eddigi életed során vágyakoztál, majd így folytatódik: „Közről szemléled a világot, amelyet távolból évtizedeken át meghatódva tiszteltél, amelyben – nem kis büntudattal – naivan reménykedtél.” Majd arról beszél, hogy az egypártrendszer gyerekeként nevelődött, és cinkosává is vált a rendszernek, nem igazán tehetett mást, pedig többször volt vele vitában, miközben építette magában az Európa-kép illúzióját, és ennek a kudarcnak a tudatában érkezik Berlinbe: „az önmagát eltékoztató fiú jóvátehetetlen büntudatával.” S kezdődik az ismerkedés Berlinnel, kezdődik az illúziók és utópiák egyidejű lebontása és megerősítése, mert az, amivel Berlinben szembesül, számára új világot jelent, s ezt a másik világot mintha idegenként szemlélné, amit nagyon erősen nyomatékosít a szöveg beszédmódja, az, hogy egyes szám második személyben íródott, az önmegszólítás jól ismert retorikája szerint; megszó-

lítja magát és ezzel el is távolítja magától a történeteket, úgy beszél, mintha nem önmagáról, hanem egy másikról, egy idegenről volna szó, holott végig világos, hogy a *te* Végel szövegében az *ént* jelenti. Ez a beszédmód egyszerre biztosítja számára a prózaírásban nélkülözhetetlen távolságtartást, hogy egyszerre szólaltathassa meg az írónia és az összegezés lehetőségét, ami az élmények meghatározását eredményezi. Ezzel a beszédmóddal egyszerre két közlésformát közelít egymás felé, egyfelől a szépírói, másfelől az esszéírói közlésformát, miközben az esszé nyelve mintha erősebben hallatszana itt, mint a szépírás nyelve.

Nem így a kötet címét adó hosszabb írásban, a *Bűnhődés* címűben, ahol szintén Berlin a helyszín, az esszéíró hangja azonban elhalikul és fölerősödik a szépíróé, aki itt gyerekkori élményekről beszél, múltbeli tapasztalatakról, aztán az elmúlt évtizedek különös történéseiről, trieszti bevásárlóutakról, hosszú kényszerrepülésről Közép-Európa fölött, képzelte beszélgetésről Claudio Magrisszal, majd egy még hosszabb autóbuszútról Berlinbe Drezdán át. Emlékezők és közvetlen tapasztalatok ütköznek ebben az írásban, miközben mintha az anekdota sem volna idegen az elbeszélőtől, hiszen anekdotára fut ki az egykor volt jugoszláviai írók berlini bemutatkozásának leírása, úgyszintén a hosszú utazás abban az autóbuszban, amelyben egymás mellett ülnek az ország népeinek képviselői, dél-szerbiai és észak-szerbiai szerbek, csempészek és hamis útlevelekkel utazók, jól kiválasztott karakterek, akik öszszeszártságukban természetesen össze is különböznek, miközben német szavakat mondanak anyanyelvi szavaik helyett, egyszerre indulatosak és rettegnek, mivel nem tudják, mi vár rájuk a főnök részéről, lesújtó szavakkal illetik a németeket, miközben félnek tőlük, hisz függnek tőlük, de függnek a határőröktől is, akiket megvesztegetnek, majd túljárnak a német rendőr eszén. Anekdoták sorából épül föl tehát a *Bűnhődés*, és így ironiára kihegyezetten teremthet képet a világról, ezzel együtt Európáról és Európa peremvidékéről.

BALCANICUM. HUNGARIKUM – ÉS A BARBARICUM HELYETT AZ ÉN

Ábránd – Európa a neved

I.

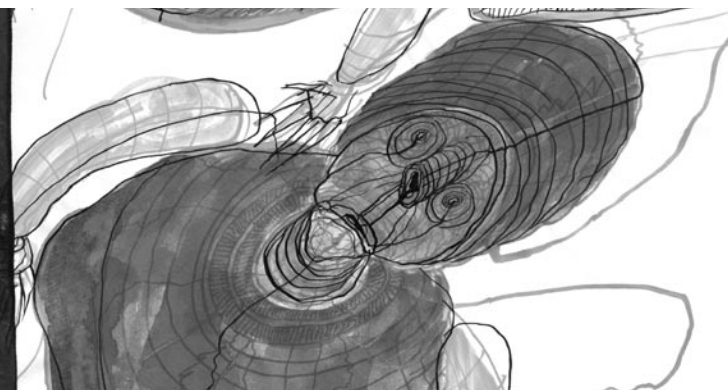
Tőzsér Árpád mondataira gondolok, ami már elmélet is a peremről a centrum felé: „Az irodalom peremét és centrumát nehéz meghatározni, mert esetenként a »perem« is lehet centrum, s a »centrum« is süllyedhet a perem szerepébe. Az *Új Symposion* fénykorában például egy ideig Újvidék volt a magyar irodalom centruma és Pest volt a »perem«. Én tehát inkább a nyelvterület vonatkozásában beszélek peremről és centrumról. Tény, hogy a magyar irodalom legnagyobb alakjai általában a nyelvterület pereméről jöttek. Kezdjük nálunk, a Felvidéken: Balassi Bálint, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula, Kassák Lajos, Márai Sándor. És menjünk körbe... Erdély: Arany János, Ady Endre. Délvidék: Kosztolányi, Csáth Géza – hogy valóban csak a legnagyobbakat említsem.”

És ne feledkezzünk meg a Biblia-fordítóról. „(...) Az elmúlt fél század még túl képlékeny, arról nem mernék nyilatkozni, de azt látom, hogy ez a centrum–perem-viszony valamilyen módon a szellemi nyitottsággal, a befogadókészséggel kapcsolatos. Úgy tűnik, a nyelvterület belseje nem annyira befogadó, mint

a perem. A perem felé haladva az irodalmon túli elkötelezettségek egyre lazulnak, úgy-hogy a nyitottság... Hát ezt is messzebből kell kezdenem. Ernest Renan, a XIX. századi francia filozófus tartotta magáról, hogy ő tulajdonképpen »dilettáns«. A szó eredeti értelmében: az olasz *dilettare* ugyanis, amint tudjuk, annyit jelent, mint gyönyörködni. Tehát ő olyan világban gyönyörködő ember, mondta, aki igyekszik mindent megérteni, de csak e megértés révén vesz részt a természet végtelenül gazdag termékenységében. A perem sajátja szintén a nyitottság, a megértés, a gyönyörködés. És nem az elkötelezettség. Azt hiszem, hogy a perem alkotói ilyen értelemben szinte mindig »dilettánsok«. Ismételjük el: nyitottság, megértés, gyönyörködés. Elkötelezettség nélkül. Az elkötelezettség lehúzza, megköt, bizonyos értelemben bezár, s ezt a bezártságot a nyelvterületnek, az etnikumnak a közepén gyakrabban látom, mint a peremen. (...) [A]z író feladata: a megértés és a *dilettare* révén részt venni a természet végtelen termékenységében. S ez nem is olyan egyszerű, mint ahogy hihetnénk. Ma is nagyon kevés olyan alkotó van a magyar irodalomban, akik ebből a megértésből és gyönyörködésből, s nem az ilyen vagy olyan elkötelezettségekből csinálnak irodalmat. S azt hiszem, ilyen megértő »dilettánsok« néhány mai »perem-írónk«, mondjuk, az erdélyi Kovács András Ferenc vagy a délvidéki-palicsi Tolnai Ottó. – S ilyennek szeretném tudni (kitalálni?) magamat én is.” (2007. október)

Kántor Lajos konglomerátjára, *Konglomerát (Erdély)* című könyvére gondolok most. Arra, amikor a szerző Szabédi László 1946-ban elmondott „színházi” beszédének részletét idézi. Ama beszédét, amely két évvel azelőtt hangzik el a nagy nyilvánosság előtt Kolozsváron, hogy Végel László egyik történetében egy újvidéki moziban egy magyar gyerek a partizánok németek fölött aratott győzelmének tapsol egy propagandafilm vetítésének nézőterén, majd pedig az utcán bátrabban szidja a „svábokat”, mint azelőtt. „A nemzetiségi kérdés nemzetközi kérdés, nem lehet egyetlen állam belügye sem. Románia szuverenitását a romániai magyarság csak addig

tarthatja tiszteletben, amíg maga is részese ennek a szuverenitásnak. Máskülönben már nem Románia szuverenitásáról, hanem a román népnek a magyar nép felett gyakorolt szupremációjáról van szó. (...) Az egyáltalán nem kívánható egyetlen romántól sem, a demokrata vagy a marxista romántól sem, hogy egy nem szakmájába vágó tudományos kérdésben inkább hitelt adjon a magyar tudósok, mint a román tudósok állításainak. De mi történjék a kontinuitás elméletében hívó román és a kontinuitás elméletében nem hívó magyar marxista viszonyában? Különösen, ha ezeket a hiedelmeket a román és a magyar tömegek is osztják? A végső cél természetesen az igazság, a valóságos igazság felderítése kell, hogy legyen, de addig is, amíg mindkét fél felismeri az egy igazságot, milyen alapon történjék a megegyezés?"

Most pedig Oravecz Imre Istvánjára és Annájára gondolok: „Lábuk közt a poggyással István és Anna hunyorogva nézte az eléjük táruló látványt, a sok hajót, a kikötőt, a dokkokat, az épületeket, a dokkokon túl a várost, az egymáshoz szoruló magas házakat. (...) Istvánék a partra lépve, kezükben a poggyászsúkkal, foguk közt az azonosító számukkal, más nációbeli sorstársaikkal együtt bevonultak a tágas szűrőcsarnokba, és a dróthálókka rekeszekre osztott belső térben megkezdték az asztalkától asztalkáig, fordulótól fordulóig történő araszolást. Szerencséjük volt. Zökkenőmentesen átestek az orvosi vizsgálaton, és aztán sikeresen vettek minden további akadályt is. (...) Az utolsó állomás, a poggyászkidő már szabad terület volt, ide már a nagyközönség is bejöhett.

Akinek rokona, barátja, ismerőse volt New Yorkban vagy a környékén, az itt várta.”

S ezúttal Markó Béla nagynénjére gondolok, Anna nénire, aki a még keletibb peremről, Kézdivásárhely mellől tántorog Amerikába, majd negyven év múlva, a hatvanas évek elején, idős asszonykorában először látogat haza. Színes, „amerikás” öltözéke botrányt idéz elő, ami miatt a rokonság szinte ki- és „visszatoloncolja”, örökre megszakítva az addig, évtizedeken át tartó levelező kapcsolatot testvér és testvér között.

II.

És most Végelünk.

Én végelek, te végelsz, a „szabadság meg leleplez”.

Végel László kéziratának eredeti címe, a *Mi szél hozott*, 2011 novemberében kiadói javaslattal változott meg. A szél, amiről nem tudjuk, melyik is az, vajon honnan hozott? És hová hozott?

És most Végelünk. Megnéztem, a *Bűnhődés*ben a *perem*, a *peremvidék* szó és kifejezés tizenháromszor fordul elő (plusz egyszer a *periferikus*), nem sok, mégis annak tűnik. Önkényesen metszett idézetekben így néz ki:

1. „Berlinben döbbsz rá, nem vagy kíváncsi utas: európai nosztalgiád csupán akkor nyugtázzák elégedetten, ha a peremvidék naiv rajongójaként távol maradsz a középponttól, így teszel eleget európai hivatástudatodnak.”
2. „A peremvidékről érkezel, és ezért szükségszerűen betolakodó vagy.”
3. „Elvesztetted otthonod, a peremvidéken az igazi Európára vágytál, elvesztetted Európát, mert az nem ismeri saját (4.) peremvidékét.”
5. „Két késsel vágta a jaltai sebet, az egyik nyugati kézben villogott. A hosszú évszázadok villongásaiban, a világháborúkban, a történelmi rulettjátékban a civilizált Európa sorra csatákat nyert saját álomkóros peremvidéke ellen.”
6. „Szegény pária vagy, a meghasonlott peremvidéki. Onnan jössz, ahol találkozik Balkán és Pannónia...”
7. „Aztán ezek a mondatok is elkoptak, a peremvidéki hatalmak alatt megrendült a föld, mire azt követelték, hogy dicsérd a nemze-

tet, melynek ők a megmentői és felszentelt vezérei.” 8. „Európa peremvidékén a falak láthatatlanok és ledönthetetlenek.” 9. „De mi jögron számítász a megértésre? Akkor döb-bensz rá, hogy a legszenvedélyesebb európaiak mindig annak a peremén születnek. A fattyúk komplexusa erősíti az európai öntudatot. Ezt ők is sejtik. Ezért természetesnek tartják, hogy te kockáztatsz egy eszméért, amit ők élveznek.” 10. „Szükséges rossz vagy, gazdátlan és az elhanyagolt peremvidéki, félig barbár és félig civilizált.” 11. „A San Marco igazi kávéház, történelmi peremvidék, itt konzervatív hűség és liberális pluralizmus járja...” 12. „Mi lenne, ha egy napon, miközben Magris szürcsölgeti az Illy kávéét, betoppannék Ponte Rossó-s műanyag-szatyraimmal a San Marco kávéházba? Ó a mediterrán és a közép-európai világ peremvidékén, Triesztben mereng a csodálatos és imaginárius Közép-Európáról, amelynek kultúrája a »marginális és periferikus, a mulandó, gyenge és jelentéktelen védelmét jelenti a nagyravágyó szintézisek ellen, amelynek valami általános nevében áldozatul dobják az egyént«. Elővarázsolja a közép-európai enyészet és romlás csodálatos virágait, amelynek a San Marco a nagy metaforája. Én viszont a Balkán és a Közép-Európa határán, Újvidéken, tehát ugyancsak a (13.) peremvidéken a romlás virágainak – a két farmer-nadrág meg a nylon reklámszatyor emlékével – már csak a kóróját ismerem. Azt a világot, amelyben egyik napról a másikra változnak az utcák és a városok elnevezései, az emberek identitása és hitvallása, a határok, a rendszerek, a vezérek, az eszmények, a történelem. Onnan jövök, ahol minden állandó forma összeroppant.”

És most Végel László bűnhődéseire gondolkok, aki a könyvében megteremtette a hungarikumból a barbaricumot. És az útra, az övére, amely eddig vezetett. Pontosabban addig, hogy mielőtt, de legalábbis azzal egy időben, hogy gyermekeink ismét nekivágnak (több mint kétszázezren élnek már közülük csak Angliában), az örök életérzést ebben a könyvében megelőlegezi számukra. A sok szép szomorúságélményt, az örök boldogta-

lanságot, a szeretni való poklokat. Újvidékről Berlinbe, Budapestén át, az ezerkilencszáznyolcvanas évektől errefelé. A számkivetést. „Számkivetettként érkezél, és számkivetett maradsz itt is.”

Milyen érdekes, milyen szép, és milyen magától értetődő, hogy a németeknek ez tetszik. Végel könyve nagy sajtósiker ott, ráadásul olvassák is. A németek szeretik megszeretni azokat, akiket nem szeretnek, szeretik azokat visszaszeretni, akiket egyszer már kivetettek, szeretik azokat, akiket úgy fogadnak be, hogy kivetnek (vagy egyszer már kivetettek) magukból. Végel *Bűnhődése* és bűnhődése a bolyongóé, s a bolyongót elfogadóé.

Végel könyvében a gyerek a negyvenes évek legvégén magyarként tapsol a moziban a partizánok sikerének, hazafelé menet szidja Újvidéken az újvidéki svábokat. A propagandafilmeken nevelt gyerek mára – a nyolcvanas évektől errefelé – megszerette a németeket – a perifériáról a centrumba érkezett. Propaganda hatására nem szeret (gyűlöl a többi jugoszláviai nációval együtt), és egy másik propaganda hatására, ami már a jóléti társadalomé, vágyik harminc évvel később felnőttként közójük. És kívülről látja mind a ketőt: az akkori gyermeket és a mai felnőttét.

Végel partizánja bosnyák, aki (ráadásul) Hitler-ellenes tisztet ejt fogságba, aki mégis büszke német, s hogy büszkesége valamiképpen megőrződjék, öngyilkosságot követ el („becsületből rohant a vesztébe”), amivel azonban – mondanánk mai szóhasználattal – karriergyilkosságot is elkövet, hiszen a partizán bosnyák emiatt, miatta veszít el egy életre minden, a partizánnak járó dicsőséget.

Mindenkinek megvan a maga svábja. (Még a németeknek is.)

Közben lesz itt egy másik háború is, egy közelmúltbeli, amitől már a saját gyermekeinket féltettük, s aminek a pereméről belecsúszhattunk volna a közepébe. De nem csúsztunk, és lett belőle egy béke – itt bent is –, aminek a peremén sikerül megélni a sehova sem tartozás, az otthontalanság nyugalmaát is. Keserűen, hát persze. Mert megöregedtünk.

Tózsér periféria-elmélete benne van Végel íróhősének bolyongásában is, hiszen ő, poli-

tikai / társadalmi rendszereket is váltogatva, Újvidékről Budapesten át Berlinig jut, ami már nem magyar centrum, de mégis az, amennyiben a kortárs művészetünk jelenkori gyors beágyazódását figyeljük.

Persze ez a centrum lehetne Moszkva is, sőt lehetett volna, de nem lett.

1985-ben, egy moszkvai írótalálkozó alkalomával kiderül, hogy a jugoszláviai magyar író aktáit (könyveit) nem találják a magyar fachban (pedig a többi jugoszláv nemzetiségé – kivéve az albánt – megvan. Akkor keressék a szerb fachban; de ott sem találják. Nem baj, jugoszláv író lennél, de olyan meg nincs.

(Egy, a hetvenes években kiadott román irodalmi lexikon az erdélyi magyar írókat idegen nyelven író román íróknak nevezi).

Berlinben 1988-ban pedig az, hogy egy másik találkozáson a potenciális hallgatóságból csak az albán vendégmunkások kíváncsiak az íróra és az irodalomra, az albán író bemutatkozására tömegesen gyűlnek, a magyar, a szerb, a macedón (és mások) sikerélménye a sör marad.

A kisebbségi író kentauríró, a kisebbségi magyar kentaurmagyar. Műtét felesleges.

Végel: „...mint az utcán árusított virslit, elfogyasztják személyiségedet. (...) Elvesztetted otthonod, mert a peremvidéken az igazi Európára vágytál, elvesztetted Európát, mert az nem ismeri saját peremvidékét.”

Végel *Bűnhődése* és bűnhődése nemzedéki élmény. A peremvidék mindig az, ahol élünk, és ott élhetünk csak, ahol a létezésünket Európa kijelöli és lehetővé teszi. Végel számára Európa azonos Berlinnel, Végel számára a centrum Berlin. A helyünk pedig ott van – Európában –, ahol a perem és az a vidéke van.

Az álomkóros peremvidék értelmiségi láttele Európaról, a Nyugatról. A vesztes láttele, aki nagyra tartja a maga számára Európát, mert a győztes kicsinek tartja ugyanazt.

A született európaiak attól azok, hogy idejében elkönnyvelhették, „örökre Európa fattyúja leszel”, és ezt – ott a peremvidéken – ki is kell érdemelned. Te a te identitásodat hozzájuk viszonyítva határozod meg, ők a sajátjukat nem. Az ő identitásuk számodra is entitás, kétség föl nem merül, hogy úgy van, ahogy van.

Végel Tózsérhez itt és ezzel kapcsolódik: „Európa elnémul, ha a kultúra, ha a periféria ellen elkövetett bűneiről kellene vallania.” És itt nem az elnémulásra teszi a hangsúlyt, hanem azt mondja ki, hogy a kultúra azonos azzal, ami a periférián jön létre, de talán magával a perifériával. (15.)

Végel azt mondja, hogy Nyugaton a „soklelkű kisebbségin” csodálkoznak (csodálkozik Berlin), és felejteni szeretnék, mint kurvázkodásuk kellemetlen emlékeit. Vajon miért nem merül föl, hogy a kurvákodásnak vannak/lehetnek kellemes emlékei, de a helyszínei mindenképpen lehetnek kellemesek, például a Nyugat, például Berlin.

A balkáni, a kisebbségi, a balkáni magyar vagy a balkáni akármilyen nemzetiségi – Európa indiánja. Legalábbis a született európai ember számára. Akkor ez egy fordított indián helyzet, ugyanis itt az indián a jöttment, Amerikában mi voltunk és maradtunk azok. – Mondom.

„Európa fájdalmat idéz elő benned.” „... [H]átrálsz vissza a sötétbe, a nem létező Európába.” „A szabadság leleplez.”

III.

Ha a partizán szuronyok nem hozzák el a szocializmust a háborúval, nincs jugóvnat, nincs nejlonzacskós trieszti farmerszabadság – a két háború között. Igaz, lehet, hogy valamilyen formában megmarad Újvidéken a monarchiabeli Dornstädter kávéház San Marcónak, és nem lesz belőle kötelező módon Athén, közben meg Kafana Moszkva. És nincs kávéháztörténet, nincs utcatörténet, és akkor ez a mondat sincs: „Onnan jövök, ahol minden állandó forma összeroppant.”

Mondhatná, mondja is erre Markó Béla Marosvásárhelyről: „Errefelé úgy szokás, hogy amikor rendszerváltás van, mindent földig kell rombolni, el kell vinni a szobrokat, újakat kell hozni a helyükre. Itt, ebben a térségben [ezt] még az is színezi, hogy nemcsak rendszerváltások voltak, hanem impériumok is megváltoztak. Magyar szobor, román szobor, magyar műemlékek, román műemlékek. Nehéz ilyen körülmények között ezer esztendő emlékekről beszélni.”

Barlog Károly

HUSZONEGYEDIK SZÁZADI MAKRÓSZKÓP

– avagy az *Egy makró*
emlékiratainak aktualitása

Mi tagadás, magam is meglepődtem az ötletemen, miszerint Végel László németországi recepciójáról szeretnék írni. Midőn elköttem eme felelőtlen kijelentést, nem ismertem a vizsgálódás buktatóit, nehézségeit, mivel nem ismertem egyetlen olyan német nyelvű recenziót sem, amely Végel műveiről szól. A kérdés mindazonáltal roppant érdekes: hogyan olvashatnak a németek Végelt? Aztán kutattam, jobb híján, az interneten. Összegyűjtöttem (szinte) minden recenziót, ajánlót, töredéket, szöveg-morzsát, amely az elmúlt évben megjelent. Ebben nagy segítségemre volt a szerző, aki a honlapján közzétette e cikkek egy részét. Hál' istennek, Végel László alapos gyűjtő-és dokumentáló munkát végez. És miközben kerestem az érintkezési pontokat, azokat a hangsúlyos góccokat, amelyek mentén megkezdhetném a vizsgálódást, rájöttem arra, hogy nekem tulajdonképpen nem is a német

recepcióról kell írnom, ámde egy olyan dologról, amelyen talán el sem gondolkodom, ha nem ismerkedem meg ezekkel a német nyelvű cikkekkel.

Egyszóval, a jelen szövegem a véletlen műve – s hogy a véletlenek olykor hatványozódnak, arra tökéletes példa továbbá az is, hogy miért pont ezt a címet választottam. Amikor néhány hónapja Végel idén megjelent kötetéről, a *Búnhódés*ről írtam, eszembe jutott, hogy figyelni kéne a német recepciót, hogyan reagálnak a németek erre a könyvre. De még most, mikor ezek a sorok íródnak, sem született olyan kritika, amely észrevenné a végeli ironia működését, vagy észreveszi ugyan, mégsem ad róla számot. Érdekesnek találtam, ahogyan Ilma Rakusa a *Neue Zürcher Zeitung* hasábjain¹ úgy kerülgeti a periféria-centrum-problematikát, akár macska a zavaros tócsát, mintha érezné, hogy ebbe nem szabad, veszélyes belelépnie. Legalábbis abból a pozícióból, amelyből az ő recenziója szól. A kritikák hiánya talán annak tudható be, hogy még friss a fordítás. Ha így van, akkor résen kell lennünk!

A tavaly megjelent kötetéről, az *Egy makró emlékiratairól* azonban tekintélyes mennyiségű recenzió látott napvilágot. Ezen szövegek egy része sajnos kimerül a regény történetének összefoglalásában, így tehát azokkal itt nem foglalkoznék behatóbban. Más részüket azonban tartogatott számomra újdonságot. Bizonyára ez annak is köszönhető, hogy magam inkább a *Makró* élvezői, mintsem vizsgálói közé tartozom. Újdonság volt az, ahogyan a német recepció világirodalmi kontextusba helyezi Végel regényét. Csak néhányat említenék meg azon irodalmi alkotások közül, amelyekkel a szerzők az *Egy makró emlékiratait* szembeállítják. Bettina Kaibach a *Der Tagesspiegel* honlapján² Viktor Jerofejev *A moszkvai szépség* című regényéhez hasonlítja a *Makró*t, azzal a különbséggel – írja –, hogy Végel regényében nincsenek pros-

¹ Rakusa, Ilma: *Heimweh ohne Heimat*. *Neue Zürcher Zeitung*, 2012. augusztus 9., <http://www.nzz.ch/aktuell/feuilleton/literatur/heimweh-ohne-heimat-1.17451884>

² Kaibach, Bettina: *Recht hat, wem es prächtig geht*. *Der Tagesspiegel*, 2012. január 23., <http://www.tagesspiegel.de/kultur/literatur-recht-hat-wem-es-praechtig-geht/6096870.html>

tituáltak (?!), valamint a *Makró* erényét *A moszkvai szépséggel* szemben Végel szikár mondataiban, tömör mondatszerkesztésében látja, abban, hogy megkíméli az olvasót az ömlengéstől, ami azonban Jerofejevre olyannyira jellemző. A magam részéről ebben semmiképp sem tudnék ilyen határozottan állást foglalni, mivel Jerofejev szövegalkotási technikáját merőben másnak találom Végelénél. Tomasz Kurianowicz, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* újságírója Salinger *Zabhegyezőjéhez* hasonlítja a *Makró*t,³ Jörg Plath pedig, a *Neue Zürcher Zeitung*ban megjelent cikkében,⁴ Françoise Sagan *Jó reggelt, búbánat* című regényét, valamint – és ezt a megközelítést felettébb érdekesnek találtam – Shakespeare *Sok hűhó semmiért* című drámáját is párhuzamba állítja Végel regényével. Érdekes lenne a fent említett szövegösszefüggésekben vizsgálni a *Makró*t, és mindehhez hozzávehetnénk azokat a filmes analógiákat is, amelyeket Plath, illetve egy másik cikkben Uli Hufen megemlít. Plath a francia új hullám két kiváló alakja, François Truffaut és Jean-Luc Godard közös alkotását, a *Kifulladásig* című filmet említi szövegében – azok számára, akik látták a filmet, egyértelmű, miért. Szinte lehetetlen, hogy ne vegyük észre a Hem alakja mögül olykor kikukucskáló, arcunkba grimaszoló ifjú Belmondót.

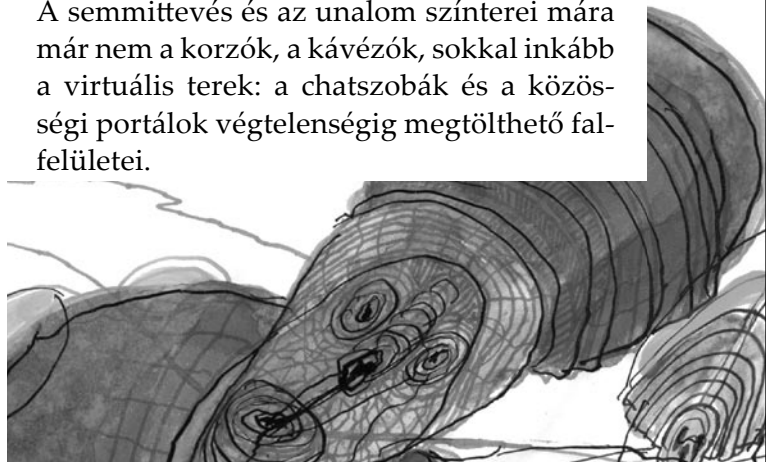
Az előbbieken említett Uli Hufen, a Deutschlandradio kultúrarovatában⁵ még egy francia filmes párhuzamot hoz, amelynek narratívája szintén kísértetiesen hasonlít az *Egy makró emlékirata*hoz. Történetesen Jean Eustache *A mama és a kurva* című 1973-ban készült filmjéről van szó. Eustache filmjében is egy örök egyetemista a főhős, aki az eszmék kiüresedését tapasztalva maga is „ürességgel” válaszol; a szereplők élete tartalmatlan, és az unalom, a közöny a legfőbb fegyverük a világgal szemben.

3 Kurianowicz, Tomasz: *Chronik der Enttäuschung*. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2012. február 1. Forrás: <http://www.vegel.org/de/2012/02/deutsch-chronik-der-enttauschung/>

4 Plath, Jörg: *Welt ohne Sehnsucht*. Neue Zürcher Zeitung, 2011. július 20., <http://www.nzz.ch/aktuell/startseite/welt-ohne-sehnsucht-1.11511873>

5 Hufen, Uli: *Atmosphäre der Ausweglosigkeit*. Deutschlandradio, 2011. június 30., <http://www.dradio.de/dlf/sendungen/buechermarkt/1494325/>

Martin Brinkmann a *Zeit Online*-on⁶ megjegyzi, hogy ez a regény azért nagyszerű, mert tulajdonképpen teljesen mindegy, hogy milyen időben, milyen politikai körülmények hálózatában képzeljük el a regény cselekményét, van mondanivalója. És talán ennek tudható be, hogy negyvenöt év után a német olvasó – de mindenekelőtt a kiváló fordító, Lacy Kornitzer, többek közt Örkény István, Kertész Imre, Bartis Attila fordítója – is felfigyelt erre a regényre, felfedezve benne a keserű hasonlóságot a hatvanas évek végi újvidéki (jugoszláviai) fiatalok és a mai fiatalok jövőképe között. Mert ahogyan a regény megírásának idejében, a vasfüggönyön innen s túl, úgy most is jellemzően jelen van a fiatalok körében a feleslegesség-érzet, az időről időre megfogalmazódó tenni akarás, és ezzel párhuzamosan a tett értelmetlensége. Erre Tomasz Kurianowicz is felhívja a figyelmünket a korábban már említett recenziójában. Az idők folyamán csak egyetlen dolog változott meg, a menekülési útvonalak. A semmittevés és az unalom színterei mára már nem a korszok, a kávézók, sokkal inkább a virtuális terek: a chatsobák és a közösségi portálok végtelenségig megtölthető falfelületei.

Az utóbbi évtizedekben nagy számban termelődnek Európa-szerte az „örök egyetemisták”, akik Bubhoz (a német fordításban Blue) és barátaihoz hasonlóan válaszokat keresnek. Az unalom úgy nehezedik a vállukra, akár valami nehéz kabát, és nem hisznek abban, hogy bármi értelme lenne a céltalan bölcsekedésnek, a hippokratészi szentenciák értelmezésének. Aktuálissá vált ismét a *Makró* – ott a helye a *permanens kánonunkban*.

6 Brinkmann, Martin: *Jugend ohne Sinn und Zweck*. Zeit Online, 2011. augusztus 5., <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2011-08/laszlo-vegel/seite-1>

MEG ÍGY

– A látható város az *Egy makró emlékirataiban*

A városok nyilvános területei, kirakatai, áruai, az urbánus terek a hatvanas években felnőtt symposionista nemzedék műveinek meghatározó identitásképző elemei. Domonkos István regényének, a *Kitömött madárnak* a legfontosabb, a címbe emelt szimbóluma egy kirakatban kerül színre, amikor Skatulya Mihály az élethez való ragaszkodását akképp fogalmazza meg, hogy a leginkább vonzó dolgokként a kirakatban meglátott „szép, fehér inget”, „csillogó borotvakészletet bőrtokban, egy kalapot” említi. Domonkos hőse azért álldogál órák hosszat ezekkel a vonzó árukkal csalogató kirakat előtt, mert fél továbbmenni, a következő kirakatban látható kitömött madártól, fekete szövegtől, sötét napszemüvegtől, harapófogótól, szögektől és kalapácstól, vagyis a halál kelteitől tartva. Tolnai Ottó prózai és verses munkáiban úgyszintén se szeri, se száma az üzletek kirakatát (s nála hangsúlyosan a belső tereket, árukat) jelként, illetve jelek helyeként jelentőségteljessé tevő használatának.

Végel László regényének, az *Egy makró emlékiratainak* kószálója is újra és újra a kirakatok előtt találja magát. Már a regény nyitómondata felhívja a figyelmünket erre a helyszínre és motívumra: „Ma végre sikerült időt szakítanom magamnak, hogy egész délután

a kockás ingeket nézegessem.”¹ A későbbiek folyamán a naplóíró annyira szétteríti a hétköznapi életgyakorlatok rendszeres részeként a kirakatok előtti álldogálást, hogy *látzólag* eltünteteti kiemelt jelentőségét, mintegy hozzárendeli az urbánus világhoz, a kószálás tétovaságához. Ugyanaz az ellentmondás íródik ezzel bele a regénybe, amely a városi kirakatok sajátja: a számtalan kirakat mindmind az egyedi és különleges identitás lehetőségét kínálja – tömegáruikkal a nagyvárosok tömegeinek. A sétáló a kirakatok végtelenül körbejárható láncában csak az ott látványosként és vonzóként felkínált azonosságokat veheti magára, ki-ki a nála lévő pénz függvényében. Végelnél nem egy kirakat egy adott árujára fókuszál a hős, hanem kószál, kering előttük, számos árut talál vonzónak a maga számára, sokat ugyan nem tud róluk mondani, csak úgy kategorizálja őket, mint az üzletek eladói és raktárosai, a ruhadarabok fajtája és színe (ing, pulóver; piros, zöld, fehér), esetleg mintázata (kockás) szerint. Sem az árut valamennyire azonosító sajátosságok (stílus, szabás, pontosabb megkülönböztető szín, a díszítő mintázat különlegességei) nem mennek el az egyénítés irányába, sem az egyes ruhadarabokhoz való viszony nem teszi személyesebbé a tárgyakat. A szűkszavú közlések miatt megmaradnak kívülről az emberre aggatott darabnak.

A kirakat egyszerre külső és belső tér, a külsőtől elzárt, ugyanakkor azzal kommunikál. A külső tértől elválasztó üveg lényege az átláthatóság, a tükröződés megakadályozása. A kirakat előtt állónak nem szabad saját tükröképével szembesülnie, kizárólag a felkínált áruban szabad magára ismernie. A tükrözés és tükröződés, még inkább annak hiánya, valamint a nézés és látás, a láthatóság,

¹ Hivatkozásaim a regény új, 1993-as kiadására vonatkoznak. Végel László: *Újvidéki trilógia. Egy makró emlékiratai. Áttüntetések. Eckhart gyűrűje*. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó – Forum Könyvkiadó, Pécs-Újvidék, 1993. A regény első, *Új Symposion*-beli közlése, első könyvbéli megjelenése, illetve az 1993-as kiadás voltaképpen együtt olvasandó. Lásd erről Faragó Kornélia tanulmányát: *Interpretációs ösvények keresztvezetésében*. In uő: *A viszonyosság alakzatai*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009. 80–88. o. Az *Új Symposion*-beli első közlésben ugyanez a mondat a következőképpen hangzik: „Ma végre sikerült annyi időt szakítanom magamnak, hogy egész délután a kockás ingeket nézegethettem.” *Új Symposion*, 1965/6–7. 1. o.

a meglátás, az észrevétel, a megfigyelés, a látottak valamiféle rögzítése a regény legfontosabb jelentésrétegeit integrálja.

A főhős Bub, a korabeli szlengben makrónak nevezett kerítő is voltaképpen megfigyelő, aki jól szituált munkaadója, egy mérnök megbízásából fényképeket készít a mérnökkel (a pénzéért) szeretkező lányokról, akiket aztán ezekkel a képekkel zsarolva a mérnök a kezében tarthat. A megfigyelés, a besúgás, a zsarolás, az egymásnak való kiszolgáltatottság teljesen behalózza a regényben színre vitt világot. Ennek a világnak a háttérterületein léteznek a regény ifjú egyetemista hősei, részben már korrumpálódva az érvényesülésük, a megélhetésük érdekében, ugyanakkor még keresve a kitörés lehetőségét a felnőttek által berendezett világból. Még semmi sem dőlt el, de a jövőbeli szerepekkel már szembesülnek, egyesek már vállalták is a felkínált lehetőségeket, mások még keresik a saját út lehetőségét. Ezt a köztes állapotot éli Bub is, aki pénzért vállalja a zsaroló kerítő munkakörét, ugyanakkor undorodik is magától. Följegyzései ugyan kifejtetlenül közvetítik önmagával kapcsolatos bizonytalan érzéseit, de nyugtalan kószálása, a naplóba írt ellentmondásos cselekedetek, zaklatott elbeszélés módja belső nyugtalanságát közvetítik. Ugyanez a következetlenség, nyugtalan keresés jellemzi a hősök többségét, folyamatosan figyelik egymást, értelmezik egymás cselekedeteit, számon kérik egymáson a hibákat, az árulásokat, a megalkuvásokat, aztán maguk is elkövetik vagy már korábban elkövették ugyanezeket. Miközben megfogalmazódik a generációs önazonosság igénye, a számos módon korrumpálódott idősek nemzedékeivel való szembenállás szükségessége, valami új, valami más létrehozásának keresése, aközben sorra válnak láthatóvá a fiatalok részéről az árulások, a megalkuvások, amelyekkel egymásnak is ellenőrzőivé, a korrumpálódott idősebb nemzedékek érdekeinek alárendeltjeivé és az általuk cserébe kínált lehetőségek haszonélvezőivé válnak.

Az *Egy makró emlékirata* a naplószerű építkezés esetleges rendjével, utalásaival és konkrét helymegnevezéseivel egyértelművé teszi,

hogy a színre vitt történések helyszíne Újvidék. A naplóbejegyzésekben a naplóíró néhányszor megnevezi a várost, följegyzi a kószálás során bejárt utcák és egyéb közterületek, vendéglők, esetenként üzletek neveit. A Fruška gora hegy és a Duna folyó is megjelenik a nevével. A konkrét, nevük alapján azonosítható terek, ahogy a kirakatok vágyott áru is, stilizáltan, jelzésszerűen kerülnek be a regénybe. Ezt csak részben indokolhatja a naplóforma, amely eleve beavatott olvasóra számít, vagyis nem igényli a minden részletre kiterjedő kifejtést, a regény olvasójaként az regisztrálható, hogy a város alig kap arcot, szinte csak a megnevezések révén létesül a szövegtérben. Tomán László Végel regényének nyelvéről azt jelenti ki – némi kritikai éllel, az ilyen nyelv jelentéstelítettséget föl nem ismerve –, hogy a makró naplójában használt nyelv nem létezik, ez a nyelv Végel László találmánya.² Ahogy ennek a nyelvnek nincs a regényen kívüli megfelelője, úgy ez a stilizált, a beszélő önazonosságának problemati-

² Tomán László: *Tények és nézetek. Maquereau. Híd, 1968/2. 263. o.*

kusságát leképező, a végigmondást/végiggondolást kerülő, elhalasztó, egerutakat kereső naplóírói beszédmód térként is egy stilizált várost jelenít meg, a referenciaként hozzá rendelhető Újvidékkel kapcsolatban inkább hiányvonatkozásokat, alig beazonosítható foltokat hoz létre a szövegtérben. A város mint sajátos identitással rendelkező tér alig képezhető meg az olvasatban. Ezeknek a hiányvonatkozásoknak a nyelv általi színrevitele Végel regényének egyik legfőbb erénye. A leírt mondatok jelentései bizonytalanok, nemcsak a naplóíró nyelve bizonyul elégtelennek önmaguk megértéséhez és megértetéséhez, hanem az egyes szereplők regénybeli kijelentései is elválnak a velük történő eseményektől, miközben kimondanak valamit, részben átértelmezik a történeteket, másrészt felülírják a korábban mondottakat, harmadrészt elhallgatják az elmondottakat nem látott, észrevenni nem kívánt vonatkozásait. Amikor tanára, az öreg Sík őszinte beszédre próbálja rávenni Bubot, maga sem tudja, őszinte volt-e a válasza: „»Igen«, választam határozottan. »Hazudtam.«

De mintha most is hazudtam volna. Ez irtó zavart.” (29.) Ez a pontatlanságában is pontos nyelv láthatóvá teszi önmaga korlátait, amelyben minden kijelentés igazságtartalma bizonytalan, és legfeljebb pillanatnyi személyes hitele lehet.

A naplóforma kifejtetlen, személyes írásmódja révén rendkívül gyors áthelyeződések jellemzik a történetvezetést. Ezek révén, néhány hangsúlyos kivételtől eltekintve, a színre vitt események többsége szűk, zárt terekben kerül színre, vendéglátóhelyeken, magánlakásokban. Ezek közül egyiknél sem jöhet létre a problémátlan azonosulás az adott térrel, a fiatalok mindig ki vannak téve az ellenőrző tekinteteknek. A főhősök a saját magántereikben sincsenek otthon (mindenki albérletben lakik), csak a jómódú polgárlány, Tanja kapcsán jut szerephez a rendezett polgári lakás, ami őt kivételessé teszi, meg nem határozott, de nyilvánvaló biztonságot ad neki – még inkább láttatva a többiek idegenségét.

A főhős Bub saját lakásának kevés jellemzőjeként a rendetlenség és a mindig leeresztett redőny kerül szóba, ahová csak a réseken

átszűrődve juthat be a fény. A lakás ablaka sem a befelé nézést, sem a kilátást nem teszi lehetővé.

Bub és barátai a nyitott közösségi tereket tudják magukénak, a séta, a flangálás térelsajátítás is egyben: „Irtó jó volt az utcán. A nap meleg sugarai játszottak a bőrömmön. Legalább egy óra hosszat rohangásztam az utcán. Az én utcáimon. Mert csakis az utcákat érzem a sajátomnak. Máshol mindig úgy érzem magam, mintha ideiglenesen tartózkodnék ott. De az utcákon éreztem, hogy végleg befogadtak. Szerettem volna hangosan megmondani ezt mindenkinek. Ordítani, hogy tudja meg mindenki, én is élek, éppen ezeken az utcákon, és nagyon jól érzem magamat, ha itt rohangászok.” (108.) A személyes hitelesség lehetőségének a megfogalmazása is a nyilvánosság teréhez kötődik: „Úgy látszik, a korzón minden hiteles. Az ember normálisabban viselkedik, mint a fakszon.” (30.)

Ennek megfelelően a kitörés lehetősége, a kiütkeresés vágya rendre a zárt tereken kívülre helyeződik. Ilyen a Duna-parti szemlélődés jelene, amely magában hordozza a Duna mint tükröződő felület lehetőségét is. De a szembenézés elmarad, a Duna vízfelülete fodrozódik, és csak a zavar, a szavakat nem találó elégedetlenség és a tehetetlen, uralhatatlan sírás marad. (86.)

Végel szűkszavú naplóírója e jelenetek elbeszélésénél bizonyul a leginkább részletgazdagnak, és valamiképp reflektálttá válik az élmény erőssége és az emlék élessége. Az egyébként foltszerűen, csak a pusztá nevével azonosított terek kontúrokat és színeket kapnak, és a semmiből fölbukkanó és hamarosan oda visszatérő mellékszereplők is (voltaképpen a főszereplők egy részénél is részletgazdagabb) elképzelhető formát nyernek. „Így sétáltunk az utcán, amikor egyszer csak Csicsi karon ragadott, és, jól emlékszem, a Putnik környékén az egyik kis mellékutcába húzott. Nem tudtam, mit akar, hallgatógon követtem. Először a kosárlabdázókat néztük a színházudvarban, majd a park melletti teniszpályára mentünk, felültünk a lelátóra, és figyeltük a játékosokat. Csak a labdák tompa puffanása hallatszott.

Aztán megszólalt Csicsi, és azt kérdezte, képes vagyok-e kieszelni olyan fantasztikus ötletet, aminek köszönve eltűnök ebből a városból, hogy senki se tudjon rólam, és senki se emlékezzen rám.” (34.)

A városból való eltűnés vágya ugyanakkor azt láttatja, hogy ezek a nyilvános terek csupán a kizártság tereiként jelenítik meg a szabadságot, és a regényben többször megnevezett Szabadság tér nem tud az azonosság tere lenni.

Ebben az összefüggésben juttatható értelemez a regény utolsó harmadában Hem váratlan látogatásának a fentiekhez hasonlóan részletgazdag jelenete a főhős Bub és barátja albérletében, ahol a sötét és homályos zárt tér és a napsütötte külső tér ellentéte válik élesen láthatóvá. Hem a regényvilágon belül a leginkább reflexióra készítő figurák egyike, már érkezése is zavarba ejti Bubot, a leeresztett redőnyű lakás összefüggésében különös *fényt kap* Hem beengedése a lakásba. Bub kénytelen kimenni barátja elé a napfénybe, amire ellentmondásosan reagál. Egyrészt megjegyzi, hogy gyönyörű idő volt, de a napsütésben üldögélő két öregasszony kapcsán irigykedve állapítja meg, hogy ők élvezni tudják a reggeli napsugarakat. (95.) A Hemmel való beszélgetés során Bub szeretne tükörbe nézni, hogy ő is megöregedett-e, mint a végképp kiábrándult Hem, de ez a tükörbe nézés elmarad.

A regényzárás is a látás lehetetlenné válását hozza szóba a regénytér kioltása kapcsán. A hely elhagyása, a menekülés nem veszi fel a szabadság akár csak lehetséges elnyerésének dimenzióját. Perspektívaként csak az nevesedik, hogy a továbbállás lehetősége minden további helyen megmarad egérútként. Bub a vonatfülke szűk teréből kitekint a sötétbe borult városra, és csupán a sötétet látja, a sötét ablakban sem ismer rá önmaga tükörképére, hanem az ablakon keresztül a fekete földbe fúrja a tekintetét: „Kitekintettem az ablakon. Immár besötétedett. A távolban elárvult fények villogtak. Tekintetemet a fekete földbe fúrta. Csak ezt akarom még látni. Hogyan falja fel a földet a koromfekete éjszaka. Titokban és vérszomjasan. Ki veszi ezt észre, ha majd nem leszek?” (128.)

„Meg így.”

Pályi András

NYELV NÉLKÜL ORDÍTANI

1985 szeptemberében a varázsos boszniai tájon át egy meglehetősen fantáziátlan szocialista iparváros, Zenica felé vitt a vonat. Nem messze Szarajevótól, a mesés vidék ölen, kietlen lakótelepek, rideg kockatömbök közt impozáns, korszerűen felszerelt színházépület, itt került sor az *Áttüntetések* színi változatának bemutatójára – a színházi ezermester Borka Pavićević dramatizálásában és a ljubljana Szlovén Ifjúsági Színház *enfant terrible*-je, Dušan Jovanović rendezésében – *Dupla ekspozicija* címmel. Hónapokkal a premier után jártam ott, addigra már a belgrádi *Politikában*, ahol akkoriban maga Végel is rendszeresen publikált színikritikusként, olvasható volt Jovan Ćirilov recenziója. Szerinte a három újvidéki időt, a hideg napok (1941), a remény évadja (1968) és a jelen (a hetvenesnyolcvanas évek) idejét egymásra kopírozó írói látomásban „a művészet a történelem áldozata”, ám egyúttal „a történelem vádlója is, a szó legmélyebb értelmében”.

Áldozat és vádló: ez a nyolcvanas évek jugoszláv értelmiségének „önfelszabadító embere”, hisz 1968 ezen az égtájon a marxizmus reneszánszát jelentette, azaz a kollektívizmus új kultuszát, a nyolcvanas évek politikai-gazdasági-szellemi zsákutcájában viszont már csupán az egyéni cselekvést övezte kultikus fény. Nem véletlen egyébként, hogy három év múlva Ljubiša Ristić, az akkori jugoszláv színház másik fenegyereke is megrendezte az *Áttüntetések*et Szabadkán (saját dra-

Áfra János

BELÜLRŐL AZ ÉG

Gyarmathy Tihamér
Röpülj hajóm című képéhez

Megvilágított bőr az égbolt,
rajta vibráló fény minden hegesedés,
erek kékje keveredik hámsejtekkel,
mikor a Nap közelebb a horizonthoz,
és a Hold pereme árnyékot kap felülről,
világlani kezdenek az átszúrt bőr pontjai,
hozzájuk tör fel minden vitorla csúcsa,
egy megborult hajó tűnik elő az égen,
villanása vakít, mert az égbolt felületét
voltage frissen élezett kés hasítja át,
közel a két összevarrt hasi sebhez,
sugárban ömlik a cinóber a testbe,
narancsosan barnára színezi
a gyomor folyadékait.

matizálásában, *Pretapanje* címmel), az *A-mollise* Ristiće, akinek hajdani, Danilo Kiš *Boris Davidovics*ából készült nagy hatású ljubljani előadása – Végel szavaival – „rekviem a történelemért mint forradalomért”. Utóvégre „a forradalom lett a misztikus-utópikus térkép, amelyen az értelmiségi kommunisták a megváltás felé indultak” – ahogy Slobodan Šnajder *Horvát Faustja* kapcsán írta a színikritikái legjavát tartalmazó *Ábrahám kése* kötetben.

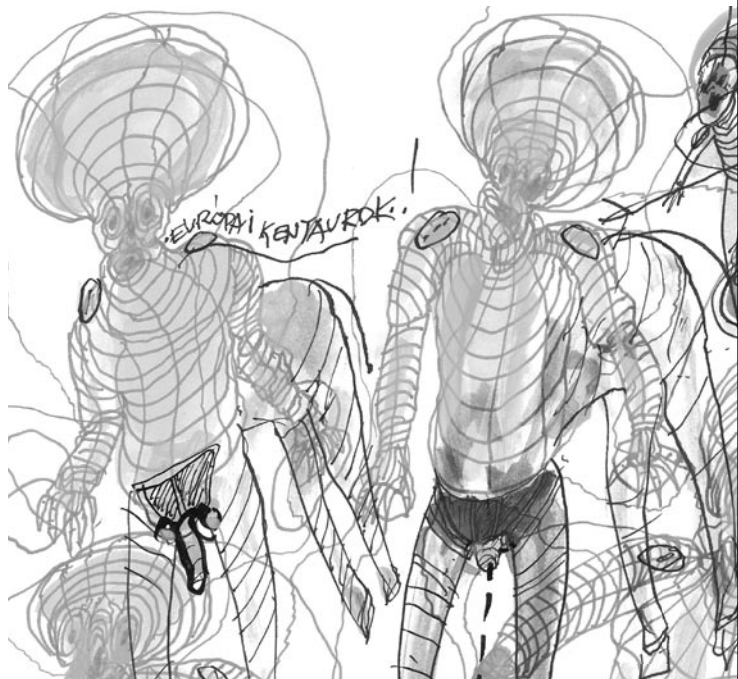
De hol vagyunk már ettől, mondhatná bárki, mára maga Jugoszlávia is eltűnt a térképről, hát akkor a *jugoszláv identitás* értelmiségi utópiája! Ami egyszerre akart nemzet(i-ség)ek feletti és nemzeti lenni, mondjuk így, szürnacionális patriotizmus, a mélyben izzó, lefojtott nemzetiségi antagonizmusok értelmiségi meghaladása, a maga módján rímelve a világ boldogabbik felében kiteljesedő, mindenféle sovén indulatot elutasító humanizmusra. Igen, utópia volt, de tudjuk, a világot az utópiák viszik előre, még ha rendre kudarcot vallanak is. Nekünk, akik akkoriban

azon fáradoztunk, hogy a magyar színházat világszínházi erővonalakhoz mérjük, miközben a színházi élet az átlagosnál is hermetikusabban el volt zárva a Nyugattól, afféle sajátos „lesállást” jelentett Belgrád, elsősorban a BITEF nemzetközi seregszemléje, ott ugyanis szabadon fújtak a világszínházat átjáró szelek, ráadásul messze könnyebb volt kijutnunk oda, mint a vasfüggönyön túlra. Az imént említettek, élükön Ćirilovval, aki máig a BITEF művészeti igazgatója és fő szelektora, Jovanović, Ristić, Pavićević mind az egykori forrongó jugoszláv színház emblematikus figurái, akik nemcsak egy izgalmas fesztivált hoztak össze évente, de tevékenységük ott és akkor társadalmilag messze ható hullámokat vert. Végel László is közéjük tartozott. És Danilo Kiš is, aki ekkor már főleg Párizsban élt, de azért azon az 1982. szeptemberi estén, „amikor mindenki sírt” – ezt is a belgrádi *Politikából* idézem –, vagyis a kaposvári *Marat* bemutatóján, ő is ott ült az Atelje 212 nézőterén.

Valóban, Végel Újvidékje már a múlté, találoán írja Radics Viktória, aki akkortájt és ott cseperedett szellemi lényé Sziveri, Végel, Thomka Beáta keze alatt, hogy Novi Sad mára szerb provincia lett. Ám Végelnél még a magyar, a szerb és az európai történelem törésvonalai keresztezték itt egymást, erről szólt az *Áttüntetések* is, az *Új Symposion* jó két évtizede is, azé a lapé, amelynek indulása elválaszthatatlan Végel ifjúkorától, s amelybe mi, pestiek annak idején sóvár irigységgel lapoztunk bele, ha egyáltalán kezünkbe került egy-egy példány. Végel egyike volt azoknak, akik épp innen, erről a hídfőállásról vertek hidat a kor szellemi, kulturális, politikai, etnikai szakadécai fölött, egy olyan virtuális Európa felépítésén fáradozva, amelyet ma bizonyos elévült, járulékos elemei miatt könnyű lesajnálni, de amelynek létrehozása ma is az egyetlen élő perspektíva e nagyon megosztott, viharos történelmi antinómiáit még mindig kiheverni képtelen kontinens előtt. Ilyesféle gondolatok formálódtak bennem, ha nem is így, csupán amennyire akkori, szűkebb horizontom engedte, amíg Zenica felé vitt a vonat, hisz a provinciális, köldöknéző, retrográd erők negyedszázaddal ezelőtt, le-

het ugyan, hogy egészen más ideológiai zászlók alatt, de ugyanúgy idegenkedtek a végeli szellemi tágasság attitűdjétől, mint ma. Jellemző, hogy a nyolcvanas évekre oda fajult a helyzet, hogy az *Áttüntetések* is, az *Ábrahám kése* színházi esszékötete is előbb jött ki szerbül Belgrádban, mint magyarul a Vajdaságban, drámáit, a *Sofőröket*, a *Juditot* előbb játszották a szerbek vagy a macedónok, mint a magyarok. A magamfajta szellemi szomjazó viszont újra és újra megkereste őt – mondanom se kell, nem csupán én egyedül –, a hetvenes évektől, ha nem is mindennapos, de afféle mindenéves vendégként fel-fel-tűnve az Október 23. bulvár sokadik emeleti lakásában (ez az utcanév is micsoda paradox kulissza volt számunkra! – holott nem az 1956-os, hanem az 1944-es október 23-ra utalt, a szerb partizánosztog várost visszafoglaló akciójára), hisz ő tényleg azon ritka lények közé tartozott, aki oltani tudta a szomjamat, ha mással nem, azzal, hogy megtudhattam tőle, mi történt a színházban, az országban, a világban.

De miért épp a színház? Miért a világot jelentő deszkák? Mit jelentett akkor nekünk a színház, a *teatar*, a *pozorište*, a *kazalište*, ahogy errefelé mondták? Nyilván valami mást, mint ma, de ezt nem is oly könnyű szavakba önteni. A diktatúra, a manipulált nyilvánosság közegében a színház – minden rejtett vagy nyílt cenzúra ellenére – az egyetlen nyitott tér maradt, az egyetlen tribün, ahol estéről estére a köz ügyeiről folyt a szó, és ahol az emberek, akik alkalmasszerűen összejöttek, azzá alakították a színpadon zajló játékot és diskurzust, amivé éppen ők, az asznapi publikum, az adott minitársadalom, a „nagy társadalom” per pillanat érvényes szelete mint tényleges nyilvános együttlét, alakítani volt képes. Ebből dolgozott Jovanović és Ristić, ettől vetett szikrát a kaposvári *Marat*, ezért is szólt olyan nagyot Belgrádban, ezt nevezte a színikritikus Végel „metapolitikai drámának”, ehhez kínált szcenáriumot a drámaíró a *Sofőrökkel* vagy a *Judittal*, hisz drámahősei mindig erkölcsi válaszüton álltak (a funkcionáriusok árulják-e el a sofőrjeiket, vagy a sofőrök a funkcionáriusokat? árulás

vagy hűség viszi Holofernész ágyába Juditot, hogy végül megölje az ellenséges hadak vezérét?), az etikus tartás vizsgája nála nem folyhatott le másképp, csak „a történelem színe előtt”: „Hogyan harcoljon és győzzön a nép, ha vezetői elárulják!” (*Médeia tükre*). Azaz amin Végel törte a fejét, ami őt kínozza, aminek a nyomába eredt, arra jószerivel nincsenek szavak. Mert a szavak szerepek, könnyű velük bújócskázni, variálni, játszani; a hűség vagy az árulás viszont tett, az erkölcsi válaszütra nincs más válasz, csak a cselekvés, itt már minden verbalitás merő szofisztika. Nyilván ezért is vezetett útja a prózától a színházhoz, a színház ugyanis sosem pusztáig, elsősorban mindig aktus. És most, hogy ritkábban látom őt, ezért emlékszem mégis élesen a színházi Végelre, aki persze írt, elemzett, vitatkozott, de még inkább szervezett, talpalt, agitált, meggyőzött, felajzott, utat tört, közvetített. „Akrobatikus teljesítmény” – mindig Weöres mondása jutott eszembe róla a *Makró* után írt emlékezetes levélből –, „mint láb nélkül táncolni, nyelv nélkül ordítani, hogy cseng belé a fülem.”

Mára nyoma veszett a színháznak – ennek a színháznak, úgy tűnik, legalábbis jó időre –, ő meg egy szál maga maradt a szellem tegnapi harcmezején. Nem adta fel, ugyanazok a kérdések gyötrik, immár önmagát faggatja. Naplót ír. Hang nélkül ordít, most is, nyilván. Nekem ez még mindig ugyanaz a metapolitikai teátrum, az ő színháza.

Tömöry Péter

VÉGEL JUDITJA

„Szeretem, ha egy előadás megfog, szeretem, ha legalább egy icipici üzenete van számomra (is). Az Újvidéki Színház évadnyitó bemutatója ilyen volt. Adott volt hozzá egy bibliai alaptörténet, aztán ebből kifolyólag, Végel László tollából született egy monumentális, (túlságosan) sokrétű, politikaközpontú, színpadi szöveg(!). Adott volt továbbá egy erdélyi magyar származású, jelenleg Veszprémből idelátogató, erőskezű rendező (Tömöry Péter), és adott egy impulzív, egyetlen vénaként lüktető, akaratos brancs: az Újvidéki Színház társulata. Egy jelmeztervező (Lőrincz Melinda), aki eredetileg szobrász, egy zeneszerző (Bakos Árpád), aki a színészek torkát használva hangszerül kreált hol erőteljes, hol többszólamú, hol suttozó, el-elcsukló dallamokat, s egy koreográfus (Gyenes Ildikó), aki ezúttal nem zenére, hanem szövegre gyártott koreográfiát... Ebből a mixtúrából aztán született egy előadás, amelynek minden eleme egységes egészet alkot, és egy világos, követhető rendezői olvasatot közöl.” (Sicc: Győzni... De minek?)

Jólesően, talán elégtétellel (megkésett) lopom ide ezt a részletet a *Sicc* álnevű kritikus tollából, amely 2002-ben, valamikor ősszel jelenhetett meg. Hiszen a szóban forgó előadást ennek az évnek az októberében mutatta be az Újvidéki Magyar Színház.

A bemutatónak elő- és utóélete van. Erről szeretnék írni. Nagyon merítve visszafele. Az időbe. És a térbe.

Volt egyszer egy huszadik század. Benne a híres-hírhedt hatvanas évek. Ezekben volt egy Jugoszlávia, benne egy Vajdaság. Ebben egy magyar nemzetiség. És volt Coca-Cola, pornó, a világútlevél mellett, s a mi sokoldalúan fejlett romániai szocialista társadalmunk keretei között szinte hihetetlen szabadsággal rendelkező fiatal értelmiség. Költők, írók, esszéisták, képzőművészek. És általuk a titói diktatúra szelepterületén egy olyan képződmény, amely szinte elképzelhetetlennek tűnt még a létező szocializmus karámmá szelídített szögesdrót- ideológiájának körülményei közepette is.

Az Új Symposion

Egy magyar avantgárd folyóirat.

Holdudvarában hasonló érzékenységű és irányzékú képződmények: színház, irodalom, könyvkiadás, képzőművészet, fotó...

Domonkos egy gitárral és teniszütővel, Tolnai a *rovarházzal*, Végel a *Makróval*, Ladik félhold melléről lecsúszott medvebőrrel.

Körülbelül ilyen kép sejlett föl, a naiv festmények vonzó, gyermeteg stílusában, az „erőskezű rendező” szeme előtt. Aki akkor nem is voltam rendező (még), hanem egy magát szabadcsapatnak gondoló nemzedék, az úgynevezett *Forrás* második nemzedékének író tagja, első könyve büszke birtokosa, a *Tűkör* nevezetű megyei napilap művelődési rovatvezetője. Első bemutatós színházi szerző. A székely népvalóság kellős közepén, Sepsiszentgyörgyön. Azoknak a bizonyos hatvanas éveknek a végén. Amikor azt hittem, s velem sok pályakezdő is, hogy létezhet egy emberarcú szocializmus. Amelyben szabad, és ki is lehet lépni a szocialista realizmusból vad burjánzással kihajtott tájjellegű szemléletből, s az olyan íróknak, művészeknek is nyílik terep, akik „vigyázó szemüket Párisra vetik”. (Minimum.)

Ezzel a gondolattal olvasta az a bizonyos erőskezű Tolnai Ottó *rovarház* című regényét, Domonkos István *Kormányeltörésben* című poémáját, Végel László *Egy makró emlékiratai* című regényét, Ladik Katalin erotikusan borzongató verseit, a *Kontrapunkt* antológiát.

Hogy honnan kerültek ezek a könyvek abba a Romániába, ahol mindennél gyanúsabbnak találták a szót, főként, ha azt magyarul írták? És ha netán a *testvéri* Magyar Népköztársaság felől érkezett, akkor egyenesen ellenségesnek.

A művészetek bűvópatak gyanánt (is) közlekednek.

A fenti könyvek nem a magyar–román, hanem a román–jugoszláv határon jöttek át. „Jugoszláv” festők hozták. Torok Sándor vagy Benes József. Hogy melyikük, már nem tudom. Csak azt, hogy megérkeztek Sepsiszentgyörgyre. Mint a bukaresti gyorsvonat. Amelyik érkezéséhez kiszaladtak a város gyerekei: csodát nézni. Valódi román embert. Mert ilyet ritkán láttak a szülővárosukban. Ilyen rácsodálkozással futottunk neki mi is Bogdán Lacival¹ ezeknek a könyveknek. És szerelmesedtünk beléjük. Mert a magyar Európa létezését jelentették.

Döbbenetünkre nem mindenkinek tetszettek. „Nem elég politikusak.” „Érthetetlenek.” „Nem eléggé magyarok.” „Nem szolgálják a nemzetiségi eszmét.” „Modernkedők.” „Szenzációhajhászok.”

És ezekhez hasonló ostobaságok, okos emberek szájából.

Engem ez különösen ingerelt, hiszen ugyanilyen hülyeségekkel illették a *Pipacsok halála* című, a sepsiszentgyörgyi színházban bemutatott abszurd drámámat (1969; rendezte: Seprődi Kiss Attila). Nem az értetlenség, hanem a félelem okán: másféle is lehet, ilyen is lehet a szókimondás, a szavak stíl és mondandó szerinti összerakása.

Tehát: *en avant!* Avantgárd! A székely öntudatra ébredt kisvárosban ezek a könyvek szolgáltak nekem igazolásul arra, hogy jó helyen keresem magam az irodalomban, a művészetekben. Vannak társak. Van tény, ami bizonyít.

Ezért a mai napig hálás vagyok a szerzőiknek.

De nem ez a hála vezetett arra, hogy vállalam színműveik megrendezését. Hanem a rokonság velük: a zsigereimben éreztem, hogy miként lehet a színpadon érvényesíteni őket.

¹ Bogdán László (1948–): sepsiszentgyörgyi író, költő, újságíró, ugyancsak a *Megyei Tükör* belső munkatársa.

Császár László

NYOLCKÉZNYOLCLÁB

az ember
testrészekből áll

kezekből
lábakból
tartozékokból

húz rá
mindenféléket

körömcipőt
lábtyútot
kesztyűt

mi akkor
minderről
elfeledkeztünk

fulczfecóval
leültünk egy asztalhoz
ott a rátkayban

nagy tömeg
meg füst volt

kissé ittas
társaság

akkor
díszítő
voltam
a bábszínházban

talán éreztem
bábnak lenni
jó vagy rossz

lehet
ezt akartam
tesztelni

belépett
akkor
két ember

mint a csapóajtón
ugye
a westernekben

jelentékteleneknek tűntek
olyan miféleknek

le is ültek oda

mellénk
jó szívvel fogadtuk őket

nem voltak
józanabbak ők sem
minálunk

barkochbáztunk
megpróbáltuk
kitalálni

milyen színű zokni
feszül a másik lábfejen

fecó lábán nem volt zokni

ezt senki sem találta el

mint ahogy arra sem jött
rá a két idegen

kik vagyunk

mifélek

persze senki sem
hiszi el ezt nekem

pedig sohasem
hazudok

az egyetlen túlélő
én vagyok

fulczfecó eltűnt
megölték
talán valahol
délvidéken

ott ahonnan jött

sose találták meg

a másik kettő
ember
sem él már

pilinszkynek
meg latinovitsnak
hívták őket

de ezt
a villámcsapást

úgysem hiszi el

nekem

senki sem

Hiszen pontosan tudtam, miről szólnak. Lényegében. A színpadi „hogyan” érdekelt elsősorban. A tér, a kromatika, a kinetika és a zeneiség.

Megéltem magam is azt az ódzkodást, amellyel a „sache” rendezők, kritikusok és más színházi és nem színházi nagyfejúek darabjaimmal, előadásaimmal szemben viselkedtek. Aminek a valódi oka a félelem volt! Mint egyik kollégám, akinek Tolnai Ottó *Vég-el(ő)adását* odaadtam, elolvasásra, summásan összefoglalta: „nem színház, ezzel nálunk csak megbukni lehet”.

Valóban nem volt színház. Olyan, amilyen az operett-ugaron a trendet jelentette. Hanem partitúra a színpadi poézisre. Kotta, amelynek hangjegyeit, kulcsait, de még a hangszerait sem értették. Azok sem, akik úgy tettek, mintha.

Három vajdasági *nyitott* drámát rendeztem – Tolnai Ottó *Végeladását* (a Kecskeméti Katonai József Színházban 1981-ben) és *Paripacitromját* (Újvidéki Színház, 1991), valamint Végel László *Juditját* (ugyancsak az Újvidéki Színház épületében, a 2002-es évben).

Egyiket sem én javasoltam. De a bemutatók után javasoltam, hogy a többieket, mármint a drámákat, megrendezem. Nem jelentkezett egyik színház sem. Jóllehet letelt a negyedik évtized. Illelnek bemutatni ismét egy vajdaságát.

A három előadásomban több közös vonás van.

Az egyik már a felsorolásban is látható: mindenik tíz esztendő t bujkált előlem.

A másikat magyaráznom kell. Mindhárom úgynevezett színpadi kiállítását *képzőművész* végezte. Őket más műnemből és más tájról hoztam. Kép, tér és dologi eszköztáram igényei szerint. Mindhárom előadásomban szak-képzett dramaturgok segítettek.

A *Végeladás* „dísztét” Probstner János keramikus (Kecskemét), „jelmezeit” Füzy Sári jelmeztervező (Budapestről) készítette. Az előadás alapanyaga: tükör, szalma, papír. Zenéje preparált Vivaldi és Beethoven (Fuchs László munkája), dramaturgja Tarján Tamás irodalomtörténész (ugyancsak Budapestről).

A *Paripacitrom* „dísztét” Kádár Tibor festőművész (Kolozsvár), jelmezeit Lugossy Edit

(Nagybánya) jegyezte. Az előadás alapanyaga: fém, víz, műanyag. Zenéje: zörgések, dilettáns, improvizált kórusok. Dramaturgia Franyó Zsuzsa (Újvidék).

A *Judit* terét, jelmezeit – mint az idézett cikk már említette – Lőrincz Melinda szobrász (Székelyudvarhely) alkotta. Az előadás alapanyaga: fény, szín, textil, kinetika. Zenéje emberi hangra komponált, a *capella* használt élőzene, a csantavéri Bakos Árpád műve. Koreográfia: Gyenes Ildikó (Budapest). Dramaturgia Gyarmati Kata (Újvidékről).

Mindhárom előadást többnyire – a szerzői utasításoknak látszólag ellentmondóan (az öreg szerepeket is) – fiatal színészek játszották. Mindhárom előadásban a képi-zenei-kinetikus kompozíció határozta meg az előadás stílusát. Amelyben a verbalitással szemben a látvány és az akusztikus térelem uralkodik.

Ez leginkább Végel *Judit*-jában volt meghatározó. Ahol a látvány- és a mozgáselemek átvették az irodalmi törzsanyag jelentős részét. Szublimálódott a színpadi kommunikáció egyéb elemeibe. És, az előadás szerves alkotóelemeiként, előtérbe kerültek az írói instrukciók, amelyek az előadás nem egy jelenetében a dialógusok és replikák szerepét is átvették.

Végel az alapszövegben értelmezte a Biblia Judit–Holofernész-történetét, mi értelmeztük Végel értelmezését és azt konfrontáltuk az alaptörténettel. A bibliai szöveget, változtatás és preparálás nélkül, mintegy nyitányként építettük bele az előadásba. Ezért Végel szövege a durva aktualizálás helyett metaforikusan árnyalódott. A történetet történés váltja föl, a moralizálást cselekvés, a jellemrajzot mobilszobrászat, a replikákat szó-balet.

„A történet szerint Holofernész, az asszír hadvezér bevetésre készen ott táboroz a város előtt. Egy város előtt, amit nem lehet bevenni, hiszen tárt karokkal, minden jót remélve várja őt. Az »igazán jó« teljhatalmút, aki majd rendet teremt. Lesz pénz, interdiszciplináris felsőoktatás, fény meg pompa, taps, taps... De egy hadvezér, aki csatákban győzni szeretne, hogyan győzzön le egy várost, amely őt ünnepli?! Kiköti tehát, hogy csak akkor vonul be, ha a város ellenáll. A város (vagy ország, vagy bármi) viszont legin-

kább azzal foglalkozik, hogyan nyalja tükörsimára azt a bizonyost, s még a széket is alatta, hiszen olyan nagyon kecses az az érdek, érdek, érdek, és érdekes, hogy ott, a színpadon hogyan kering a rendőrfőnök a kormányzó körül, hölgyikék a kormányzó fia körül, fiú és tisztos úriember a kormányzó körül, és mindannyian együtt, a bankár (illetve bank, illetve pénz) körül. Mindenki remél valami finomat. Csak Judit nem. Neki csak hánynia kell. Az egész korrump bandától, s az apjától is, aki épp az imént lejtett egykét kört a kormányzó körül. Hánynia kell, mert épp most öltöztetik az eljegyzésre, kényszerítik érdekházasságba a kormányzó ivadékával. Nem, ő nem hajlandó behódolni. Illetve talán igen. Igen, akkor, ha ez a mocsárbűzös banda felébred végre, és annak rendje-módja szerint szépen harcra kél Holofernész ellen. Dehogyan kél... Hiába fosztogatnak már hetek óta a vezér hordái, hiába provokálja, csúfolja, lökdösi kifelé pózaiból a társadalom krémjét Judit is, itt biza »senki sem akar meghalni a hazáért«. Így aztán Judit késsel a nyakában megindul Holofernész táborába. Megy megmenteni a várost...” (Győzni... De minek?)

Jól értette a kritikus mind Végel, mind a „mi” erre épülő Judit-történetünket. A szavaknál érthetőbbé tette az előadást, mélysíkjait előhozva, a mozgás, a zene és a jelmez. Az előadást úgy komponáltam – kinetikusán –, hogy ha egy szereplő vagy annak valamelyik testrésze megmozdult, ez – a természetesen jelentést hordozó mozgás – végigfutott a színpadon jelenlévő összes szereplőn. Mint egy hullám, mint egy állandó mozgásban lévő fríz. Olykor cunami. Az interaktív eszköz, amelyet a jelmeztervezővel, koreográfussal, zeneszerzővel mozzanatonként kidolgoztunk, sajátos grammatikával fogalmazta meg az üzenetet. Amely egyszerre volt politikai és művészi. A Végelé, az enyém, de egyenként a munkatársaimé, a színészeké is. Kivéve azokat, akik...

Az egyik próba után, az Öregek Házában, ahol Melindával laktunk, verset írtam. Szomorút. És mégis felemelőt. A művészet keserű kínjáról. Végelnek akartam dedikálni,

de aztán, mégis, az előadás utóélete miatt, egy latin mondás, kvázi alcím lett belőle. Ami neki, magamnak, mindenkinek szólt. Azoknak is, akik törpe kishitűséggel, tehetetlen tehetségtelenséggel mindent elkövettek, s el is értek, hogy megfelelő közönségéhez ne érjen el ez a produkció, rangjának megfelelő forgalmazásban ne részesülhessen.

Pedig Végel mindent elkövetett, hogy ez a csúcsra sikeredett produkció eljusson Belgrádba a BITEF-re, én pedig, hogy Nyugatra is kikerülhessen. Ám még a kisvárdai, határon kívüli magyar színházak találkozásába sem került bele. Ott egy amerikai darab előadásával pályázott babérokra az Újvidéki Színház. Az igazgató játszotta benne a főszerepet.

SZORCSIK KRISZTA PRÓBACIPŐJE

Aquila non captat muscas.

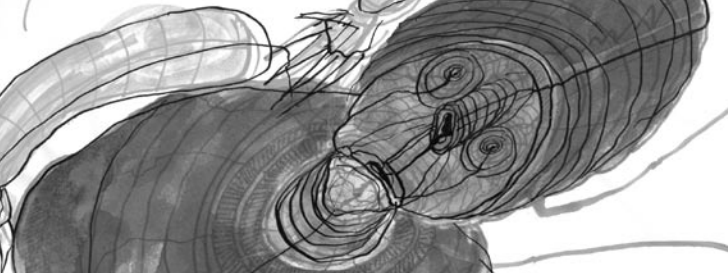
*ősz van
ősz volt mindig e tájon
de mi soha nem láttuk a sárgára
vörös szeplőtelen
halálra vetkőződő természet-ősz
mert mi bezárva
lombtalan
lombikovilágba
szorcsik kriszta próbapapucsába
hervadattalan
kopottan
őszültünk 2002 októberén
egérszürkén
egy valaha avantgárd színház fényének
vakhomályában
szorcsik kriszta próbacipőjének levált talpában
termékenyedve porral
végei laci makroreszeléssel
domonkos kormányeltöréssel
balázs attila nyulacskákkal
ladik kati
daróczi zsuzska bütyök valpurgis-tánc
mezei kinga pusi kínjaiban
lőrincz melinda gyémántzsinórozott álmain
idomtalan cipelve szolgálati ügybuzgalmát
a sógornak
mint petyhüdt súlyosan lelógót*

*mely soha sehova
de talán
szorcsik kriszta próbacipőjének kopott részébe
abba az európai szürkébe
legtermékenyebb legrésebb présbe
talán
amely nem nyílt mert nyitva tartásának idejét
Isten vigyázza*

*és adta nekünk csak okulásra
és nem nemzésre
szószorulásban
magyar hévben szerb hőzöngésben román
nyüvésben*

*lefetyelt a deszkáknak
ajkait kitárva
színház szavakat
fel a kezekkel
add magad: ki vagy
szorcsik kriszta próbacipője
levált talp
bőrdarab, cafat
hitvány hasadék
tehetség éke
látva láttatók menedéke*

„Visszatérnék arra, miért fogom én még sokszor végignézni ezt az előadást. Nem a politikai mondandója miatt, mert ami körülvesz, attól nekem is hányanom kell! Viszont látnom kell még Szorcsik Krisztát (Judit), Nagypál Gábort (Holofernész), Mezei Kingát (Eszter) vibrálni a színpadon. Kesernyésen vigyorogni, mikor Puskás Zoltán (cirkusz-igazgató), egy korrump média konferansziéjént »dzsimkeri«-sen, csörgősipkában, leginkább egy porcnyi gerincet nélkülöző kukac-hoz hasonló mozgással jár-ke, egyezkedik a város »nagyjaival«, s veri a propagandát, bódítja halomba a népet. (Ja-ja! Lesz itt rend, pénz, interdiszciplináris felsőoktatás, fény meg pompa, taps, taps...) Látnom-hallanom kell, ahogy Viktória, a látnok (Krizsán Szilvia) – egyébként minden kezdet és vég asszonya –, a cirkusz által megidézve, valami egészen szőrborzoló hangon előhívja nekünk a valóságot, vagy – ha úgy tetszik, a szép jövőt (t’od má’: rend meg pénz meg az interdisz...), hisz szép jövőnek látom én a valóságot is,

elég hozzá egy délibáb, icipici mézesmadzag, egy jó hosszú szerv a szájban... Egyszerűen gyönyörű, ahogy Judit a látnok ölében ülve találkozik a sorssal: »Miért ééén??! Mert te.« Igen, ő egyedül. Mert akinek van, s túl szilárd a gerince, az kettétörik. De kinek jó az manapság? Hát, van, aki vállalja. Egy Judit például.” (Győzni... De minek?)

Kíváncsi vagyok, hányszor tudta még végignézni a lelkes cikkíró az előadást. Nem sokszor, hiszen hamarosan levették a műsorról. Merem remélni még most is, nem a következő idézetért, amit a neten találtam (egyetlen kritikaként), és most bemásolom egy újabb részletét:

„A mozgás, vagy inkább a pózok, amelyek nagyon pontosan kidolgozottan, szóról szóra lépve váltakoznak a színpadon, egyiptomi falfestményeket idéznek, merev egysíkba kényszerítik a szereplőket, és ebben segít a jelmez is: sehol egy gömbölyű forma, minden sarkos, szögletes. Minthogy pontosan ilyenek vagyunk mi is, ha belépünk az »érdekszférába«. Felvesszünk egy-két-hár’ pózt, variáljuk, sandán lessük a hatást szemünk sarkából, a célszemélyeket körbetipegjük, vagy csak állunk, egy síkba meredve, s figyelünk serényen. No, ez volt az a görbe tükör (amit a színház mindig hivatott tartani élénk), amelyben én megláttam magam. Kicsit belegondoltam: attól fogva, hogy kiléptem az utcára, találkoztam emberekkel, dolgoztam, ettem, utaztam a 7-esen, vagy bármit csináltam, egészen odáig, hogy otthon bebújtam a takaró alá, vajon hányszor voltam őszinte? Hányszor voltam igazán én? Hát Te? No, kezdet a szívre, de igazán! Pedig Te meg én egészen piciben játszunk... Hát, fájó dolog ez. Legalább annyira fájó, mint az, hogy senki sem akar meghalni a hazáért. Akkor is, ha ezt a mondatot rágják sokszor, sokszor a számba...” (Győzni... De minek?)

Vagy mégis Végellel van baj? Vagy velem? Meglehet.

Vagy mindkettőnkkel.

Vágvölgyi B. András

PASSZÁZSOK ÉS SNAPSHOTOK

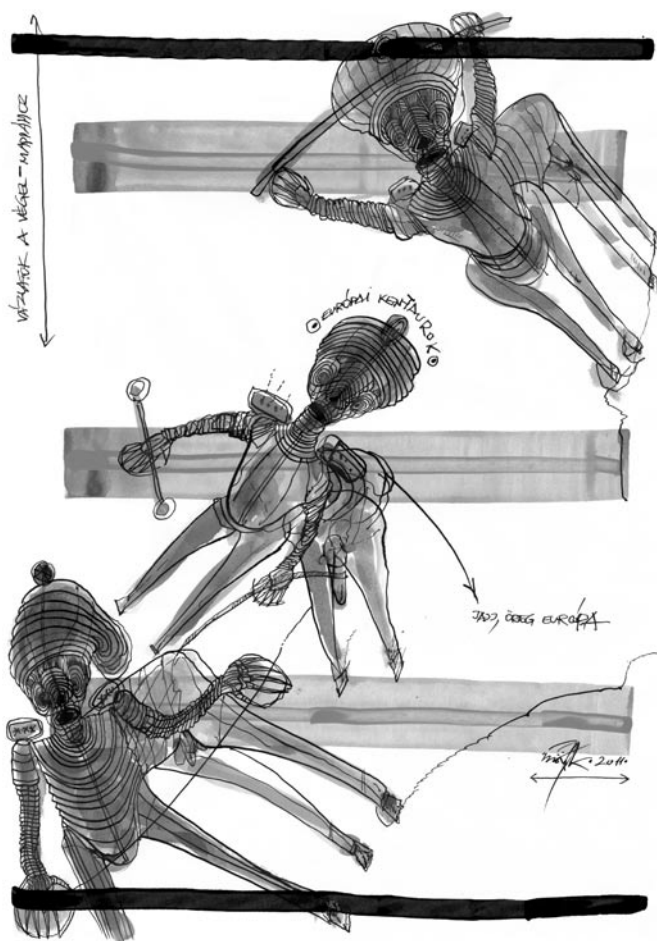
– a Végel-próza és a forrásvidék

Próbálok elképzelni a hatvanas évek Jugoszláviáját, annak is a szagát leginkább. Sikerül. Jártam ott, akkor, kétszer is, érzékeny első osztályos, második. Apámmal először, új Trabanttal, a történész barátjával meg a nálam nagyobb fiával, akivel, már visszafelé, a kocsiban elcseréltem a pingponglabda-lövő pisztolyt egy Colt-replikára, vagy fordítva, a szabadkai olasz piacon vettük mindkettőt, de még a határ előtt elcseréltük a keverék- és a friss NDK-szag semmivel sem összetéveszthető illatorgiájában. Sokáig a határt nekem ez a keverék- és a friss NDK-szag-elegy jelentette. Jugoszláviát meg a szabadkai tornyos városháza – azt hatévesen is kiböktem, hogy ez lehetne Szegeden vagy Kecskeméten is, csak itt hangosabbak és *szabadabbak* az emberek –, a boltok szuper kínálata, képregények és moziplakátok: Nyugat! De, mint jinben a jang, már elsőre is volt benne valami furcsa, oda nem illő. Valmiért bementünk egy cipészhez. Szokásos kisvárosi suszteráj, kicsiny bolt, a főtértől nem messze, ferdén beverő őszi napfény, délutáni bőr- és porszag, szinte semmiben nem különbözött a hasonló magyarországi műhelyektől, kivéve egyet: a cipész falán, nem túl nagy

méretben és porosan, lógott egy bekeretezett fekete-fehér egyenfénykép Titóról. Marsalli egyenruhában, vállra vetett kabáttal, kitüntetésekkel gazdagon felékszerezve, merészen a jövőre célzott tekintettel. Ebben megéreztem valami kettősséget. Hogy ez a kép nem lehetne Budapesten vagy Kecskeméten vagy Szegeden. És nem a jó ízlés miatt nem lehetne, hiszen az óvodában is volt a falon egy állkapcsát előrevető, forradalmian előredőlő, öklét a határozott intellektualizmus szimbólumaként kézíratra nyomó, azon támaszkodó „Leni bácsi”. Talán az iskolában is volt hasonló. De Kádárról nem lógott kép a falon. A cipész a mi fogalmaink szerint maszek volt – vö. *magánszektor* –, azok nálunk, az üzletekben francia-olasz szexszimbólumok képeit *pinupolták*, később, elpimaszodva, amerikaikét is, de Kádárt nem tették volna ki és nem is kellett nekik. A suszter Tito-képétől valamért Törökország és Argentína jutott eszembe – mondom: érzékeny elsős –, de lehet, hogy csak mikor már cseperedtem, és eszembe jutott a Tito-kép a cipésznél, akkor gondoltam Törökországra és Argentínára, hiszen bármilyen érzékeny is a hat-hétéves, azért Juan Perónról nem biztos, hogy tudomása van, Kenan Evren tábornokról meg még kevésbé, pláne hogy ő jóval később is volt.

Kettősség.

Ugyanezt éreztem, mikor majd' egy évvel később a friss NDK-szagot már elvesztett két-ütemű túrajárművel bebarangoltuk Jugoszláviát a „szerelem nyarán”. Újvidékre nem emlékszem. Pedig biztos megálltunk, hiszen Szabadkán és Belgrádban is. „Neveztessek Neoplantának” – latinkodott az alapító Mária Terézia, hívják Neusatznak, Újvidéknek, Novi Sadnak ezen nemrég visszahódított, felszabadított, újratelepített tájegységnek a fővárosát, amely tájegységet akkoriban Schwäbische Türkei-nek meg Prinz-Eugen-Landnak hívtak. Gyárilag multikulti. Számomra fontos emberek közül ide kötődött Danilo Kiš (akit nem ismerhettem) és Dušan Makavejev (akit filmszakmailag a mesteremnek tartok, és ide járt iskolába). Lenyűgöző hangsúllyal tudja mondani az elemista legjobb barátjának nevét: „a Vidács Pista”. Az a második

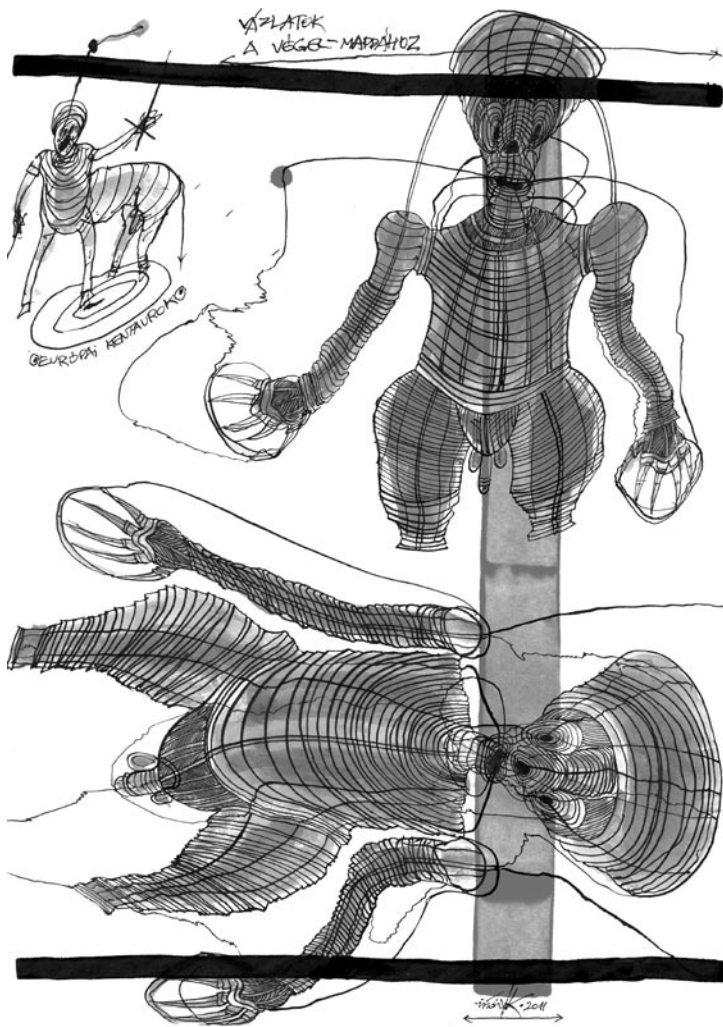

jugoszláv út tovább árnyalta a cipésznél szerzett kettősségképet. Belgrád forgalma és nyugatias autóözöne. Užice komor, második világháborús indusztriálmétálja. A gorác expartizán, mikor az albán határszélen elakadtunk a hegyekben, aki megkérdezte apámtól, hogy csak ez az egy fiúcska van-e, majd apám igenlő válaszára, hímségében szinte porig zúzva az akkor még fiatal embert, közölte, ha neki olyan asszonya lenne, mint az én anyám, akkor nekik együtt bizony kilenc gyerekük lenne. A tengerpart hippierája, talp- és tenyérynnyomokkal, szivárvánnyal és day-glo színekkel festett Citroën 2cv-k, hosszú hajú, szakállas fiúkkal és napbarnított, ösztrogéntől sugárzó lenge miniruhás lányokkal. A belga autós, akinek a szélvédőjét majdnem betörttem csúzlival, amiért aztán családon belüli erőszakban részesültem (az apám felpofozott), vagy a kanadai hippi, akivel a Dubrovnik melletti kemping öblében úsztunk és még utána is levelezgettünk, amikor már Reyk-

javíkba költözött. Medvetáncoltató cigányok Boszniában. Esős délután a zágrábi utcán, ahol az emberek öltözetéből és tartásából azt következtettem, hogy Innsbruck vagy Göteborg lehet ilyen város. „A farmernadrág az ötvenes-hatvanas években, akár csak a fekete, magas nyakú pulóver, mint Camus vagy Sartre művei. A szabadság titkos jelképeit jelenítette meg.”

Miért írom ezt, a hatvanas évek jugoszláv szagát?

Mert az egyetlen, az adott korban megjelent s magyar nyelven írt hippiregényhez, Végel Pepi *Egy makró emlékirata*ijához kell nekem adaléknak és ugródeszkának. Nemrég, Pepi kerek születésnapjára újraolvastam, most is belenéztem. Kockás ingek nézegetése és rácsudálkozás Sylvie Vartan fantasztikus népszerűségére. A sztrippek. *Maja meg lett kefélve az este és irtó stramm nő*. Általában sok a szexes nő. „Nem babra megy a játék. Ezek már a csoportszexet gyakorolják.” Az a jugoszláv, jugómagyar generáció, akik „nem szenvedtek, akik már a készre jöttek”, akiknek „olyan ahajuk, mint Françoise Dorléacnak egy Truffaut-filmben”. Nyugat-német márka, *Gastarbeiterschaft*, italo-pop. Giallók, fumatók, Rita Pavone. A trieszti Ponto Rosso. „Hová rohantok? Nem történik semmi!”... Az ilyenek bármikor előveszik az örökírot, „a tengerparton kötnek ki, ahol a német nőket kecerésszik”. Szentis hangulat... „[A]z a fontos, hogy mértéktelenül szórakozzunk, szenvedélyesen és konokul, mert sok dolgot el kell felejtenünk”. Bizony. Bő húsz évvel korábban sok minden okot adott az erőltetett menetben való felejtésre. Különösen kegyetlen második világháború, csetnikek, usztasák, Waffen-ss Handzsár Divízió, neretvai csata, Sutjeska, Valter védi Szarajevót. Hosszában keresztülfűrészelt Wehrmacht-katona, a brit Air Balkan Bariból felszálló gépei, hideg napok, Lili Marleen, Triesztnél farkasszemet néző partizánok és az angol alkalmazásban álló lengyel Anders-hadsereg. Brióni és Goli Otok. A Sztálinnal szemben is megszilárdult titóizmus, ami még a későbbi Ceaușescunál is függetlenebb volt. Jóságos

UDBA¹ és „rőt Bizánc” (Faludy). „A férfikölnitől illatos besúgók, akik színlelik a részeges bohémokat. A rend gondosan fésült, illedelmes és körmönfont esztétái. (...) Kedves hazafiak, nemzetmentők, állami kurvák, rendőrbébi, irodalmi selyemgyerekek. Fenséges emberiség! Humanista rendteremtők.”

Ezt mind korszakosan megérezkíti Végel Pepi 1967-ben az első és egyetlen korabeli magyar nyelvű hippiregényben, mint azt Esterházy figyelme és az új fordítás német kritikái is visszaigazolják.

*

Próbálom elképzelni a hetvenes évek Jugoszláviájának szagát. Gimnazista csempészskorom – Jugoton-lemezek (Múzeum körút), svédzsebes Super Rifle (Tangó). Nagycarcú *Gastarbeiterek*, nyugati autók, horvát terroris-

¹ A titói Jugoszlávia titkosrendőrségének rövidítése. (A szerk.)

ták elfoglalják Jugoszlávia stockholmi nagykövetségét – ebben most nincs Jankapuszta, magyar részvétel, mint 1934-ben, a marseille-i merényletben –, Leonyid Iljics Brezsnyev személyes kérésére kiutasítja Joszip Broz Tito államelnök, a Jugoszláv Kommunista Szövetségének főtitkára az országból Dušan Makavejev filmrendező. (Blaszfém és pánerotikus szemszögből ábrázolt egy szovjet jég-táncost filmen, aki a Szovjetunió hőse, népművész is egyben; az szkp főtitkára szerint szovjetellenes értelmezéseknek lehetett táptalaja egy orosz műkorcsolya-fenomen jugoszláv anarchofeminista relációjú csajozási törekvéseinek eredményeképpen.) Horvát tavasz, új, szövetségi alkotmány, velőtrázó nyarak az alkonyi spliti pálmásor alatt, Richard Burton játssza Titót filmen, Clint Eastwood is itt forgat: Jugoszlávia Cinecittà vakbele. Jugoszlávia „a Monarchia vadhajítása volt. Bársonyos Gulag és Komikus Borgeland egyszerre” – írja Végel. És mennyire ül ez is. Tito mintája nem Sztálin volt vagy a belgrádi pasalik, nem, Tito mintája Ferenc József volt. Szecesszió hagymaszagban. Nehéz cigifüst és a gyors és sok *rakija* illata. Ahol lehetett Gulag-regényt írni (Danilo Kiš: *Borisz Davidovics síremléke*), ahol emiatt nem politikai okból veselkedtek az írónak a „férfikölnitől illatos irodalmi besúgók”, hanem plágiumváddal, Borges és a jugoszláv láger-töltelékek koppintásával vádolva meg a szerzőt, mint arról az *Anatómialecke* című nagyszéje is szól – s kellett ezért Párizsig bakonykodnia, akárcsak Makavejevnek.

Ellentmondás, kétarc, kettős beszéd. Műjölét, hitelbe vett élet, nagyarc.

*

Próbálom elképzelni a nyolcvanas évek Jugoszláviájának szagát. Üres omniás zacskókkal magyar autóknak integető kerékpárt toló asszonyok hónaljkytyáról cseppenő izzadtsága Szabadka határánál, délszláv nepperparadicsom az isztambuli bazárban. Kávéturizmus kávéhiány idején Velencébe.

Kulturálisan kíváncsi nagykamasz, előfizettem, dollárért, az *Új Symposium*ra, higgyék

el, nem volt egyszerű: engedélyek, keményvaluta, hivatalos igazolás, égig érő macera, és nem jött a lap – illetve egy szám jött, majd megőrültem bele. Balázs Attila: *Cuniculus*. Nyúlvilág. Nyúl vadászat-világ. Aztán egyszer a haverokkal lementünk Újvidékre – egy évben egyszer lehetett ilyen tenni –, bementünk a szerkesztőségbe, a Sziveri-féle csapatot épp kiverték, Tricepsz fogadott, szarért-húgyért – mert pont véletlenül lent volt a dinár – vettünk egy hajórakomány remittendát, ma is megvan.

„Leszállsz az autóbusról, úgy rohansz végig Szenttamás főutcáján, hogy közben nem akarod újabb sebeidet a régiekkel gyógyítani. Légy otthon is átutazó, ne szenvedj emiatt, inkább őrizd meg az inkognitodat. Földre szegezett tekintettel haladsz a főutcán, alig várod, hogy a városka szélére érj, mert abban a plebejusi környezetben ismeretlen maradhatsz. A szocializmus úrifitúi sokszor megleckéztettek, kioktattak, a lelkedben vájkáltak. Néha káromkodtak közben, ha nem kaptak elég világos felsőbb utasítást veled kapcsolatban. Feldühödtek védtelenséged láttán, főleg akkor, ha jelentéktelen érdemeket szereztek a veled való fáradozásukért. Te csak nyúl vagy, ismételtetted kitartóan, mert tudtad, hogy a nyúl vadászat kellemes időtöltés, de a trófeák szerények. Lőnek rád, de figyelmük megoszlik. A nyulak nem olyan fontosak. Saját romjaid alatt néha gyökeret eresztett egy-egy keményebb gondolat, ez volt az elégtételed. De ezeknek hatására ma sem tudod elviselni az arisztokrata kantátákat, akkor sem, ha azok modern hangszerelésűek. Csatangolsz az utcán, melletted egy Mercedes zárja kattan, az üveg mögött felismersz egy embert, aki jobban tudja, ki vagy és mit akarsz, mint te önmagad. Az ilyen helyzetek mindig álmatlan éjszakákat okoznak.”²

Zágrábban még Avenija Bratsvo i Jedinstvónak (Testvériség–Egység sugárútnak) hívják az egyik főútvonalat, de már elménckednek azon, Zágrábban és Belgrádban is, ami a későbbi új névhez, az Avenija Vukovarhoz kötődik majd.

² Végel László: *Lemondás és megmaradás*. Cserépfalvi, Budapest, 1992.

*

Próbálom elképzelni a kilencvenes évek Jugoszláviájának szagát. Na, ez nagyon megy. Lőpor – nem, ez olyan romantikus, ennél már csak az volna byronibb, ha *puskapor*ról beszélnék, üzemanyagszag, cigarettafüst, égve hagyott cigaretta a tömött hamutálon, ázott ruhák, pálinka. Lehetne még azt mondani, hogy vérszag, de ez megint csak romantizáló túlzás lenne.

Mikor '91 őszén átmentünk a bosnyák–horvát határon a magyar arisztokrata osztrák újságíró bécsi rendszámú fekete Opeljével, a parancsnok jelentett. Szalutált és jelentett. A két fővárosból magas állásúnak látszó, papírokkal felszerelt skriblerok jöttek, Bécsből és Budapestről, és a horvát katona azt érezte, jelentenie kell. Tisztelegett és jelentett. „Állásainkat reggel hétkor JNA³-vadászgépek támadták géppuska-sorozatokkal, mi viszonztuk a tüzet” – mondja a többszáz éve a Simonyi-regimentben harcoló bajszos horvát granicsár, amitől, a jelentés tényétől, úgy kezdem érezni magam, mint Tegethoff admirális⁴ (nem létező szakáll vakarászása), kísérlőm pedig vitéz nagybányai Horthy Miklósné, Purgly Magda szerepével próbál azonosulni az élmény hatására. Aztán tovább a tengerpartra, klasszikus adriai parti presszó, soha nem felejttem, csak a ZENGA⁵ embereivel volt tele, szeptember volt, vénasszony-nyár, az első érzés mégis az, hogy egy síbüfében vagyok. Török kávé ittunk, cukor és tej nélkül, már megittam, mikorra megfejttem a helyzetet: nem síbakancsok okozták a nehéz mozgást, nem a lécek és botok a darabosság okai, de a *fegyverek*. Végigéltünk egy atomkonfliktus-fenyegetéses hidegháborút, az emberiség saját totális elpusztítására képes eszközöket teremtett, ez megnyugtatóan megszűnt 1989-re (mondjuk), és menet közben teljesen elszoztunk a *kézifegyverektől!* Pedig!

Később volt már, talán '93 elején, amikor

3 Jugoszláv Néphadsereg. (Az innentől kezdődő lábjegyzetek a szerkesztő megjegyzései.)

4 Wilhelm von Tegethoff (1827–1871): osztrák császári–királyi tenger-nagy, haditengerészeti parancsnok.

5 A Horvát Nemzeti Gárda (Zbor Narodne Garde) rövidítése.

Pepi elintézte, hogy újvidéki tévéstábnak álcázva elmehessenek a megszállt Vukovárra. A pokol maga. Belga és ukrán békekatonákkal, csetnikekkel, csontvázra bontott házakkal, szétharapott parasztkorok kisváros, megerőszkolt Mária Terézia. „1990 körül az a hamis idill, amelyet, másokkal egyetemben, én is élveztem, összeroppant... a szomszéd rabol ki elsőnek... ah, nothing, we watched tv last night, yes, it's true: a háborús övezetekben a sertések kitörtek az ólból, és holttesteket faltak fel, azóta terjed a vész, senki sem tudja, mikor lesz vége, mert a húst mélyhűtőkben tárolták...”

*

Próbálom elképzelni a kétezres évek Szerbiájának szagát. *Fuck no!* – megunja az ember, ha mindig letartóztatják. Engem Szerbiában tartóztattak le a legtöbbször életemben, többször, mint a világ összes országában együttvéve, de Szerbiában mindig, mint hunterthompsonikus *outlaw* újságíró, Koszovóban például, mert... dedikált könyvet nekem és megtalálták, vagy 2000-ben, mikor vagy fél napot ültem tucatnyi orosz kurva társaságában az őrszobán, mert tudósítani merészelttem Milosevics bukásáról. Utóbbi igazán élvezetes volt, noha csak pár szót értek oroszul, tanulságos volt hallgatni, ahogy a boszniai Szerb Köztársaságba dolgozni igyekvő idősebb prostituáltak a novíciákat tanígtatták az időt elütendő: „így húzd fel a kotont, így vedd a szádba...”, és nem csupán elmondták oroszul, hanem el is mutogatták.

Gotov je!

Pepi elmaradozott Pestről. Azért is, mert meghalt az Eörsi Pista. E helyt most helyszűke van a hiány ecsetelésére. Ha sok hely lenne, sem lenne lehető – a maga teljességében. Nemcsak a magyar nyelviségű világirodalom, a hazai szellemi élet, de a Köztársaság is sokat veszített! Pepi erre ráérezve ritkította meg a pesti *sojournok* sorát, választotta Budapest helyett Berlint. Jól tette.

„Együtt járhat a hazátlanság és a honvágy, miféle zűrzavaros élet ez.”

*

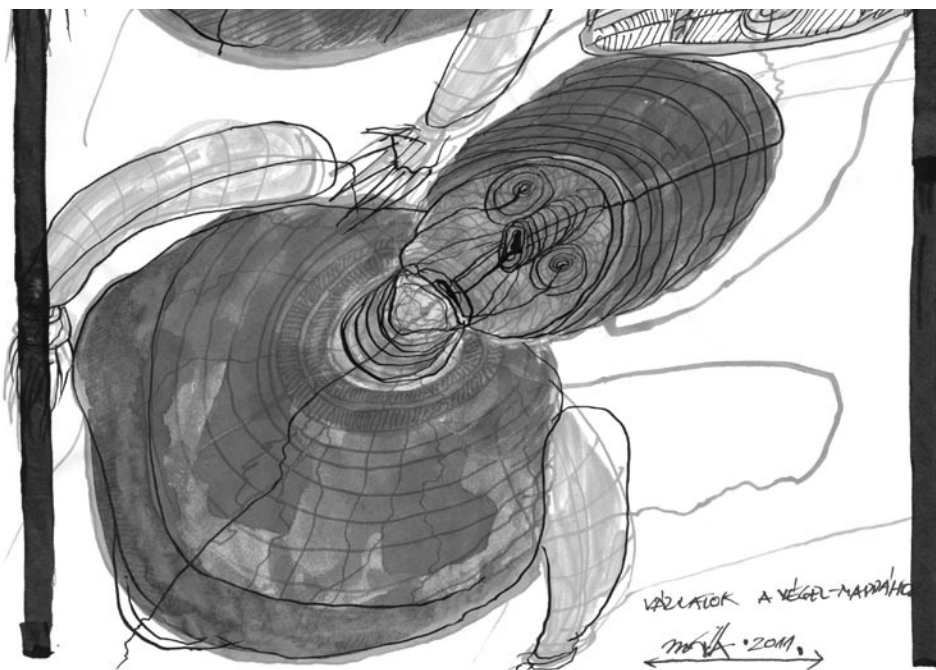
Próbálom elképzelni a tízes évek Szerbiájának szagát. Pepi megjárta Berlint, sikert sikerre halmozott, az első magyar nyelvű hippiregény diadalmenetben masírozik német nyelvterületen, egyéb könyvei is szépen teljesítenek. A *Bűnhődés*ről bőven ír a német kulturális sajtó, Végel Pepi hetven évének tanulságait szálazza. Mint egy Ionesco, egy Szerbia–Berlin-buszút mint abszurd dráma, Mr. Smith és Mrs. Smith, valamint Mr. Martin és Mrs. Martin helyett berlini vendégmunkások, kofák és nepperek, védtelen ártatlanságban déli napfényben fürdőző gorillák. Több tömeggyilkosság szemtanúi, kibomló keblű turbofolk-énekesnők kedvelői, a kibomló keblű turbofolk-énekesnők sokszor tömeg- és/vagy miniszterelnök-gyilkosok macái. Olcsó a cigaretta és a töményszesz, s az emberélet sem drága. Clintonnak szobra van Prištinában, Rocky Balboának pedig Žitištén, Bruce Lee-nek Mostarban. A nemzeti mítoszokat csak a popkultúra szuperhősei haladhatják meg a tudatos vékony jege

alatt húzódó hatalmas balkáni kollektív tudattalan lánján. Végel László magyar író, az *Új Symposion* első generációjának jelese, a precíz megfigyelő, a gondos és töprengő esszéista folyamatosan figyel, folyamatosan hozza a hírt ebből a nagycsoportos tudatállapottól, amelyben a Mechagodzilla Jack Bauerrel csap össze, sertéskereskedők karszti partizánokkal, guzlica elektromos gitárral, Chuck Norris Dugovics Titusszal, Arkan, a véres cukrász Branimir Glavaš eszéki polgármesterrel, Caco, Čelo és Juka Prazina⁶ Bronislav Herakkal, Schwarzenegger Stallonéval, a Pókember a Supermannel, Kelet a Nyugattal, Észak a Déllel. Ismeretlen múlt az unásig ismert jövővel, ösztönök és démonok racionális pálcika-struktúrákkal; pálinkagőz és a mérített papír finomsága, vérosztalgia és könnyű délutáni teák hangulata.

A helyzet komplex. Az elme felfedező és alkotó. Végel László értő és oktató.

Nagy kincs nekünk, akik érteni is akarunk!

6 A délszláv háború bosnyák katonái.

STRABISMUS

„Hiába akartam hasonlítani rájuk”
(Végel László: Egy makró...)

(...)

Mindig a Bacchusba megyek, a tejpiac mellé, ott a legolcsóbb a Napoleon. Veszek három, vagy ilyenkor, ha bátrabb napom van, akár négy üveggel is, és nekiindulok anyám piros csopperjával a kelebiai útnak, át a Kelebia-Tompa határon, egészen a Határdiszkontig. Mielőtt a határsávra kanyarodom, bebiciklizem az erdőbe, ahol félméteres hóban félmeztelenre vetkőzöm és két konyakot a hasamra, egyet meg a combomra szelotépezek. Ez általában beválik, csak kurvára fáj, amikor szedem le, hirtelen kell tépni, akkor nem annyira, de így is szinte csillagokat látok. Mindenesetre megéri az egész hercehurca, mert ettől jobb kereset számításba sem jöhet, apámék se kapnak fizetést már egy ideje, azzal meg a faszom tele lett, hogy az Ernőékhez járjak enni, a faterja szakács, kint Palicson. Nem is értem, hogy dolgozik még a Kisvendéglő, a központban sorra zártak be az éttermek, csak a Lipa maradt meg néhány pljeszkás.

(...)

Felveszem a zöld, másodkézből vásárolt kardigánom, a szakállam kellőképpen megfelelő, a pipa is kéznél van. Felteszem Bowie *The Rise and Fall of Ziggy Stardust and the Spiders from Mars* című albumát, s amíg forog, útnak indítok néhány morzsányi csokit, majd egy szempillantás után a Népkörnél

kötök ki, ahol épp valami batyubálás mulatozás folyik. Inkább sétálok még kicsit körbe-körbe, szitál az eső, egyszer csak arra vagyok figyelmes, hogy faszául el tudom görbíteni a kezemben lévő esernyőt a gondolataimmal. Beszarás, gondolom. Erre rögtön eszembe jut, hogy ez csak a hasis lehet, de muszáj hinnenem a szememnek. *Pa neverovatno!* Látom, hogy a színházás dobos Laci ül a szerkó mögött, nyomja, mint az állat, valami petróleumlámpa-szerű szart. Ő volt az, aki feldobott a dobos Robinál a zsinagógás eset után. Nem értem, de ettől valahogy felbátorodom. Azon kapom magam, hogy magyarázva, vagy inkább magyarázkodva beszélek valami fizikatanárhoz, meg a feleségével flörtölök, akit végül meg is forgatok a parketten, a fizikatanár nem hajlandó dülöngélni. Látszik rajta, hogy unja magát. De aztán nagyon meg akar győzni valami életre vetíthető, gyakorlatias egyenletekről, szerintem csak simán féltékeny, én meg kezdem unni magam. Úgy érzem, józanodom, áttérek a fehérborra, fogok néhány pogácsát és tömöm magamba, a fizikatanárnak az esernyőhajlításos sztorimat kezdem ecsetelni, vajon a tudat képes-e hatni a fizikára, meg ilyen szarságok. Lelépek. Szerencsétlenségemre hazafelé beesz a fene valami ismeretlen házibuliba. Beülök egy fotelbe, aztán bele is ragadok, mikor tisztul a kép és ráeszmélek, hogy körülöttem egy csomó dizelás meg ultraszexi picsa technózik. Nem díjazzák a kardigános fejemet, azt se hagyják, hogy kikortyoljam az utolsó csöpp töményt a poharamból. Sikerülhet elég bágyadt képet vágnom, hogy ne az ablakon távozzak, megúszom annyival, hogy a kardigán jobb oldali hónalján felhasad. Másra aznapról már nem emlékszem.

(...)

Sokszor, amikor teljesen le voltunk égve, valami ultraszar pálinkát ittunk, az összedobott apróból vettük a Rodicban, amitől Kornél annyira begurult, hogy teljesen elvesztette az esztét, minden ok nélkül nekiment ilyenkor valakinek és bevverte a koponyáját. Én nemrég ismertem meg, de hallottam már róla. Streetfighter-versenyt is nyert Magyarországon. Itt a társaságban mindenki fasz

gyereknek tartja, de csak azért-e, mert félnek tőle, azt nem tudom. Nem is közlöm vele az eszme-futtatásom, féltem a koponyám. Emir az egyetlen, aki baszogatni meri, látszik, hogy Kornélnak kellemetlen, de jót tesz az imidzsének, amikor úgy tesz, mintha tisztelné ezért Emirt. Kornél csempészkedett is egy ideig, de lefülelték, bedutyizták, azt mondja, azóta nem űzi a szakmát, viszont van ez a hülyesége, hogy néha bebaszva lesben áll valamelyik mellékutcában és csak úgy elkap valakit, megáll az eszem, azt mondja, ettől mindig megnyugszik pár napra.

(...)

Másfél év után annyira unom a kollégiumot, hogy elkezdek olyan arcokkal is barátkozni, akikben eddig semmi különösöt nem láttam, sőt olyanokkal is, akik már többször lettek közröhej tárgyai. Így kerülök el egy egyetemi buliba Skodával. Skoda Skoda-buzi, mindent az a kibaszott piszkos narancssárga Favorit jelent számára, télen egyes alkatrészeit felhossa a szobába, mert állítólag nem tesz jót nekik a mínusz fok, az ágya fölött meg saját kezűleg rajzolt Feliciák virítanak. Az egyetemi buli belépős, de a belépővel tombolajegy is jár, hamar kiderül, hogy a szerencsés egy kurvát vihet haza. Legalábbis kurvának néz ki mindkét csaj, akik egyórás leszbi-showt nyomnak valami ütött-kopott barna kanapén a színpadon, az egyetemisták, meg mi néhányan, kis suttyó, összeesküvő középiskolások ott nyáladzunk közben a sörösüvegeink fölött. De vannak olyanok is, akik semmitől sem félnek, és kellő mámorban úszva előrefurakodnak, hogy testnedvet cseréljenek valamelyik színpad szélére guggoló csajjal. Skoda annyira kiüti magát, hogy gyalog kell hazamennünk az Uránvárosból, a város egyik végéből a másikba. Hajtani nem bír, busz nem jár már, taxira meg nincs pénzünk. Még jó, hogy nem a mi belépőnk mellé kapott számokat húzták ki a tombolán.

(...)

Van egy újvidéki fotós csaj. Sokat foglalkozik ilyen '90-es évek témákkal, Jugoszlávia felbomlásával meg a háborúk utórezgéseivel.

Annyira bejött a csaj, annyira beleszerettem, hogy egyszer képes voltam fényképezőgépes gatyát venni az Extreme Intimóban, mielőtt vele találkoztam. A vége az lett, hogy annyira izgultam, hogy már délután jól bebasztam a Gusanban valami újvidéki meg belgrádi értelmiségiekkel, még imádkoztak is értem, vagy csak megkértem őket rá, hogy ne égne annyira a pofám így seggrészezen Andrea előtt, hogy így szerelmes meg úgy szerelmes vagyok. Mégis elég bátorság volt bennem ahhoz, hogy hülyét csináljak magamból. A Szabadka felé tartó vonaton ébredtem arra, hogy bökdös a kalauz, a zakóm zsebében meg ott volt a jegy. Na, mindegy, van ez a sorozata, a *Strabismus*, ahol a kancsalságot egész Szerbia nagy metaforájává tágítja, az egészet onnan eredezteti, hogy hosszadalmas névváltoztatás meg útlevelecsere után, Szerbia megkezdte az új biometrikus útlevelek kiadását, amelyek nem viselték többet a *Jugoszláv Szövetségi Köztársaság* elnevezést. Hanem úgy, ahogy vannak, megfelelnek az Európai Unió biztonsági előírásainak, s így elősegítik Szerbiát abban, hogy uniós tagjelöltté váljon. És itt jön a csavar, mert az új biometrikus útlevelek portréfotóin a strabismus az, ami teljes mértékben szembetűnő. Egy speciális fotózási eljárás miatt, ezeken az útleveleken mindenki kancsal. Andrea szerint Szerbiában ez nemcsak orvosi probléma, hanem társadalmi jelenség is, az egész nemzet karaktere lett, és ez a kibaszott nemzet állandóan két különböző nézet vagy ideológia között létezik, a világ többi nemzetéhez való viszonya állandó kételkedéssel van átitatva. Az ország figyelme állandóan a hatalomért folyó harcra irányul, ahol a politikai rezsimek fejvesztve váltakoznak. Sikertelenül próbáljuk kiélesíteni a kollektív látásunkat. Nem választunk oldalt, nem mondunk le semmiről, egyszerre mindent és semmit sem akarunk. És akkor ebben a helyzetben, nagy határozatlanságunk közepette szépen lassan kialakult a kettős látás. Lehet, hogy a kancsalság egyike azoknak a feltételeknek, amelyek lehetővé teszik, hogy vízummentesen utazhassunk Európába. Beszarás a csaj. Meg ilyenek.

FIATAL MIZANTRÓP

– regényrészlet

Újságíróként állandóan oknyomoztam. Ha egyszerű tudósítást kellett írnom egy eseményről, akkor is mindig valamiféle konspiráció érdekelt. Konspiráció mindig van. A konspiráció ugyanis nem más, mint az elhallgatás. Ha valaki valamit elhallgat, akkor nyilván van miért hallgatnia. Annak súlya, jelentősége, tétje – és nem utolsósorban: története van. És ha már hallgat róla, akkor nagyon valószínű, hogy az az ő történetének is a részét képezi, illetve részben azonos vele.

Az oknyomozás kényszere nálam becsületbeli kérdés volt mindig. Semmi nem izgat jobban, mint az igaztalanság, főként, ha engem ér. Persze nem csak ebben az esetben: az igaztalansággal általában sem tudok mit kezdeni. Elragad a hév, és rárontok a vádaskodóra, a hazudozóra. Mondanom sem kell, mindig én húztam a rövidebbet... egészen addig, amíg az évek során ki nem fejlesztetem a távolság technikáját. Messziről, szinte felmérhetetlen távolságból rúgok kapura. Cselezek is, mondhatom, igen elegánsan.

Azóta, hogy ezt a tudásomat tökélyre fejlesztettem, mindig gólt rúgok. Tisztelnek és félnek tőlem. Nagy plénum előtt bárkit ele-

gánsan a földbe döngölök. Volt már rá precedens, hogy művészeti szervezetek, sőt olyan is akadt, hogy egy illusztris óriáscég jó honorárium fejében fölkért, vitafórumon opponáljam a gyűlevészt, az ellenlábast, aki koholt vádak örvén feljelentéssel fenyegetőzik.

Csak annyit kellett tudnom előzetesen, hogy tiszta-e az ügylet, hogy a baromállatját kell-e rendbe raknom, és nem fordítva. Nemegyszer előfordult, hogy nagy plénum előtt ültem a dísz- vagy tárgyalóteremben, mellettem a képviselt cég feje, no meg a jöttment haszonleső, politikailag aberrált, félművelt vádaskodó, szájában kígyókkal, békákkal.

Előzékenyen kezdtem a vitát. Mindig mindenben egyetértettem a senkiházzal. Barátságosan bólogattam, és megvártam azt a dramaturgiai fordulópontot, amikor megnyílt, vallomásosan megnyilatkozott, és egyszerre védtelenné, tehát sebezhetővé vált. Ilyenkor aprócska közbevetéssel éltem, illetve a marginális kérdések álruhájába öltöztetett, kivégzést előkészítő késfenés könnyedén villanó gesztusával.

„Minden világos. Azt kell mondjam, hogy lényegileg egy platformra helyezkedtünk, és osztom a véleményét.” Ezen a ponton a másik veszélyérzete is szertefoszlik, bárgyún vigyorog. Akkor így kell folytatnom: „Már csak azt az egyetlen és aprócska részt nem értem, hogyha Ön csakugyan állítja, s ezt meggyőződéssel hiszi is, hogy demokratikusan vélekedik a művészet finanszírozását illetően, akkor a megfellebbezhetetlen isteni értékeket, amelyeket Ön oly pedánsan lajstromozott az előbb, Szent Ágostonra és Assisi Szent Ferencre hivatkozva, vajon hogyan tudja a szakmaiságában igencsak megkérdőjelezett minisztérium döntésén számon kérni, és mindezt nem csupán azért kérdezem, mert demokratikus elkötelezettségünkben mindketten hisszük, hogy a démosz választotta meg a kormányt, aki a minisztériumba független döntnököket ültetett, hanem azért is, mert a Biblia, tudomásom szerint, nemigen vet számot az – Ön szavaival élve – igaz magyar értékek és erkölcsök népek fölött álló szuperentitásával, s még kevésbé található meg bármely teológus leírásában az, hogy

Istennek privilegizált ábrázolás-módozatai, horribile dictu, témaválasztásai volnának a valóság színrevitelével kapcsolatban. Emellett eszébe idézném a képrombolók és kép-pártolók ideológiai háborúját, ezzel együtt az egyház hegemoniára törekvését, melyről sok mindent állíthatunk jó szándékkal, egyet azonban nem, a demokratikus elvet (amelyet talán maga az egyház sem vall magáénak). Ugyan milyen dogmák vagy irányelvek szentesítik azokat az elképzeléseket az ábrázolható dolgok tárgykörével kapcsolatban, amelyeket Ön felvázolt az előbb, mi az a bármilyen hiteles, sőt – tudja mit! – akár hitelesíthető autoritás, amely éppen úgy vélekedne a művészi produkciók állami finanszírozhatóságáról, miképpen Ön. Kedves Uram, attól tartok, Ön törbe óhajt csálni minket, és nem létező paragrafusokra hivatkozva próbálja elkápráztatni a szemünket.”

Ez volt az a pont, amikor a teremben itt-ott felfütyentettek, bele-beletapsoltak az előadásomba, ezzel mintegy letaglózva az áldozatomat, hogy nyugodtan, már-már teátrálisan emelhessem fölé a kivégzés hosszú, vékony pengéjű törét, valahogy így:

„Kedves Uram, azt vagyok kénytelen feltételezni, hogy Ön is egy a sokat emlegetett és jobb sorsra érdemesült alkotók közül, akit, mindannyiunk nagy sajnálatára, nem támogatnak se innen, se onnan, s ehhez – koholt ideológémák árnyékában – bűnösöket keres, s ami még rosszabb: talál is!”

Tehát például így nézett ki egy ilyen kortesbeszéd. Ehhez azonban hozzátartozik még valami. Nem voltam pontos, amikor az előbb úgy mutattam be e képességem történetét, mint ami teljesen autodidakta módon, mintegy önmagából, illetve a kényszerből született.

Amikor a húszas éveim legelején újságírásra adtam a fejem, és bekerültem egy jó nevű szerkesztőségbe, hamar barátságot kötöttem egy nyugdíjazás előtt álló idős, veterán szerkesztővel. A már meglévő tudásmat, a távolságból szemlélődés tisztánlátásának képességét, az önvédelemre épített támadást, mely ekkor még nem volt kifinomult, inkább emlékeztetett cséphadarásra, ő

csiszolta bennem tökéletesre, legalábbis majdnem tökéletesre.

Sovány volt és magas, inas nyakán nagy, hosszúkás lófej ült, amelynek súlyos kupolája csillogóan kopasz volt, és csak a koponya egyenlítővonalán futott körbe néhány kifelé fésült ősz tincs, mintha ennek az óriási és távoli bolygónak a gyűrűjét képeznék.

Orra hosszú volt, mint egy meredek hegygerinc, a hegy mélyén óriási fekete katlanok, két oldalán pedig szemüvegének hosszú, vékony szárai futottak az orrvonallal párhuzamos póznákként, amelyek végén, a vonulat legvégén, a szakadék fölött egyensúlyozva remegtek az apró kerek szemüveglencsék.

Mindenki így hívta: Lohász. Nem nagyon beszélt. Nem is mosolygott. Ha olykor megállapított valamit, a hangja mint a száraz szél sustergett, amely csakugyan kisöpört minden félregondolt ötletet. Ritkán tekintett fel a kéziratok közül, alig néztünk egymásra, személyes dolgokról talán soha nem beszéltünk, és mégis, vagy talán éppen ezért, szerettem. Vágytam átjutni a távolságon, amelynek ő ott állt a belsejében, elérhetetlenül, s amelyet a megnyilatkozások hiányával támasztott, majd a rideg közlésekkel ékelt még inkább maga köré. Am ez a kiékelés valójában híd is volt, persze kissé szakadozott, és nem teljesen veszélytelen.

Eleinte zavart, hogy semmi érdemleges tanáccsal, átfogó véleménnyel nem támogatott. Cikkeim vagy szóbeli megnyilatkozásaim csupán technikai észrevételeket hívtak elő kritikai észjárásából.

Emlékszem, mennyire bosszantott, mikor mellékesen, és a szakmai pártfogás legkisebb bizalmas jele nélkül jegyezte meg például azt, hogy „javaslom, a központosásra figyeljünk oda jobban”. Vagy felhívta figyelmemet egy tárgyi tévedésre. Volt, hogy csak annyit mondott: „Emezt, kérem, nézze át még egyszer!” Annyira vágytam tőle a visszaigazolásra, hogy az egyik munkámban nem éppen az indokolt helyen hivatkoztam egy ismert tényfeltáró cikkére, sőt hízelgő kommentárokkal is elláttam. Mintha észre sem vette volna. Egy logikai esetlenséget talált a legjelentéktelenebb passzusban.

Ez így ment pár évig. A kapcsolat nem erősödött köztünk, és nem is gyengült; pedig néha egy-egy szóbeli megnyilatkozással szinte már cibáltam, mint a gyerek az apját, ha az más irányba és más iramban folytatja útját.

Lohász nem mozdult. Finoman átvette a kéziratot (mindig szentelt rá időt, holott nagyon elfoglalt volt), széleseben átolvasta, azután átolvasta még egyszer, és letette. Az asztalainkon magasodó kéziratornyok között lestem, hátha ellophatok az arcáról egy halovány kifejezést. Persze soha nem sikerült. Összeütötte a papírokat, és azt mondta: „A bézst, kérem, mintha összekeverte volna a sárga színnel. Nézzen utána. A *vidéki kisváros* kifejezés pedig – a magyarországi viszonylatok között legalábbis – pleonazmus. Gondolja végig.”

Körülbelül öt év telt el. Neves, sőt fiatal korom ellenére is rettegett újságírónak számítottam. Az emberek rajzanak a sajtó figyelmének torkolata körül, s mint az esti fénytől megbúvólt molylepkék, sereglenek az újságírók és a hírközlő médiumok felé, de engem így is elkerültek.

Egyik-másik intézmény, olykor egy nyomozóiroda, vagy maga a rendőrség írt a felelős szerkesztőnek, hogy tisztelettel kéri, szíveskedjék nem az én kezembe adni X főbíró, valamilyen nyugdíjazott rendőrtiszt, vagy az ilyen és ilyen gyilkosság ismeretlen elkövetőjének az ügyét.

Az embereket gyűlölt teremtményeimnek tekintetem, ezért félték tőlem még azok is, akik a hatalom közelében éldegéltek. Másrésztől azonban nekem is voltak isteneim. Épp csak egy maroknyi, s nekik én magam voltam a teremtményük. Mert hát nem csak az isten teremti az embert, hanem az ember is teremtetje istenének. Megteremteti önmagát vele. Persze csak az, akinek szüksége van a függésre és alábukásra.

Nem féltém az isteneimtől; próbáltam minél alázatosabban szolgálni őket, tanulni tőlük, feljutni magasságaikhoz, s ezáltal elemelkedni a köznép tömegétől, mocsarától.

Volt akkoriban egy Szerb nevű bukott filozófus. Afféle szabadúszó értelmiségi. Cynikus volt, arrogánsan demokratikus, vagyis mindenkinek nekiment, aki bármilyen autok-

Tara Bergin

BAK-FI

Nagy hanggal tör be a vagonba –
vadul ront be és megtölti testhővel,
rohanva a szerelvényen át, szórja piszkát
úttól mocskos patáival; vonatplafont
karistolva frissen szökken agancsával,
lökdösi a támlákat duhaj oldalával, és
az ünök szemüket elkapják: Finom srác!
Teli torokból énekel,
tör föl belőle az ifjonti barcogás,
ahogy csak kifér serdült torkán.

Bak-fi –

fülében a vasúti zaj
nála éles és magas, akár a tücsök cincin
zenéje odakinn a térdig fűben,
és ő szarvára kapja e zajt,
barmultan, mint dühös bika,
megy, mint borjú az anyjának:
Anyja csecsét keresi?
Hol van az a meleg csésze, a virágos tejci?

Nem jó, nagyon gáz itt valami.

Kivágódik vonat ajtajából,
csattogó szaru hangja iparvilág
szennyfátylából, galoppol a városon át,
közben megszí fittyent csapat –

Anyukája lépteivel a faltól-falig távot
méri: *Jer haza, ó, jer, szarvassá lett fiúkám!*

BALÁZS Attila fordítása

ráciának akár csak utalásszerűen is a védelmére kelt. Áldozatából mindig óriásit harapott. Lemondásra kényszerítette a politikusokat, egyes cikkeihez egyházfők elbocsátása vagy eltűnése fűződik, ugyanakkor semmilyen sajtóorgánum mellett nem tudott elköteleződni, minden demokratikus lapba írt (merthogy cikkét leközölni ugyanakkor ran-

Jehuda Amichai

MINDEN TÉRKÉP

Minden térkép. Az emberek is félelmeikkel.
Mindenki lába egy földmérő
és egy értelmező kód: ez jó út, ez nehéz,
ez fölemelkedés, ez szakadék. Ez nagy szerelem,
ez meg ároknyi mély kiábrándulás.

Minden nyitott térkép
az isteni szobrásznak.

Mi a világ teremtésének
nagy vétsége:
a pusztaság tervezése, vagy
embertelek tervezése, a csataterek, a folyamok?

Sohasem tudhatjuk meg.

DÜHÖS PRÓFÉTÁK

Dühös próféták robbantották fel haragjuk
helyét,
kényelmes próféták simítottak el beszédükkel
mindent ismét,
mint mikor gyerek simít kezével homokot a
homokozóban,
sima, sima.

A SIVATAGNAK

A sivatagnak grafológusra van szüksége,
hogy megfejtse vonalait.
És végül csak egy pálma vezet olvasni jövőt,
sorról sorra,
vagy múltat.

SCHRÖDL Ádám fordításai

got is jelentett), ám nehéz volt megtűrni, s ő maga sem tűrt meg huzamosabb ideig semmilyen keretfeltételt maga körül.

Ha valahol megjelent a cikke, a lap ügynevezett „belső” emberei utána hetekig rendezgették a romhalmazt, amit maga után hagyott. Kiigazították pontatlanságait, s türelmesen válaszolgattak az olvasói panasz-telekre.

Ezért is vándorolt folyóiratról folyóírra, hetilaptól napilaphoz. A filozófusok nem tekintették szakmabélinek, a publicisták és a zszurnaliszták kívülállóként kezelték. Tulajdonképpen egy közéleti személyiséggé írta magát, aki igen gyakran hangoztat-
ta a tévében, a rádióban, hogy vége a nacionalista elitizmusnak, hogy a fülkeforradalom képzele hazugságra épül, ám a választójogot korlátozni kellene bizonyos elmebe-
li képességek alapján. Baloldali gondolkodású tollforgató lévén főként a baloldalt osztorozta, egészen annak bukásáig. A hatalommal nem nyitott párbeszédet, ám a jobb-
oldali érületűekkel szemben megértést próbált gyakorolni. Ezek a legellentmondásosabb cikkei.

A szerkesztőség egyik reggel kicsit hango-
sabb volt a megszokottnál. A munkát megelőző kávé és a napisajtó tanulmányozása, a minden hivatalosságot mellőző beszélgetés, asztalra felülés, szobákon átkiabálás és élcelődés ezen a napon is tapasztalható volt, de most mintha hiányzott volna belőle a jó kedély. Megkérdeztem valakit, van-e valami érdemes a mai sajtóban. Azt mondta, hogy talán igen. „Megint a Szerb. Olvasd csak el.” Be sem mentem a hátsó szobába, ahol a helyem volt; ott, a belpolitikai rovat asztala mellett, álltomban olvastam el a cikket.

Szerb ez alkalommal hadseregnyi apparátust mozgósítva ment neki az öreg Lohásznak, aki egy méretes, nagy ívű, pedáns munkában próbálta feltérképezni az ügynevezett filozófusotrányt – kormány kontra filozófiai intézet –, de a tendenciózusságot óvatosan, már-már körülményesen elkerülve, noha a helyzet nyilvánvalóan méltatlan volt mindenféle diplomáciai és újságírói tapintathoz, objektivitáshoz.

Szerb ez alkalommal olyan messzire ment, hogy ad hominem érvelésbe kezdett, és hosszan méltatta a mára már idejétmúlt, pedánsan köntörfalazó stílust, amely számára nem más, mint csalárdság, a bértollnok álságossága, sőt ő maga – személyes beszélgetéseikre hivatkozva – tudja és állítja, hogy Lohásznak ezzel kapcsolatban mi az álláspontja, így ennek leplezése, az ellenpontok cinikus, látszólagos és impotens (sic!) kiegyensúlyozása olyan mérvű és publicistához méltatlan felelőtlenség, hogy hát... röviden összefoglalva: azt Lohász majd még megemlegeti.

Izzott az arcom, tük szurkálták a fülcimpámat. Sőt megdöbbenésembe még némi sértett büszkeség is vegyült, egy ponton ugyanis Szerb kitér arra, hogy tudomása szerint Lohász a mai napig pályakezdők fölött bábáskodik, ami pedig – elnézve Lohász tollforgatói minőségét – a szakma hosszú távú eróziójához is vezet stb.

Több ilyen részletet is kiemelhetnék ebből az aljas cikkből, de most legyen elég ennyi. Ám az egész ügy legkülönösebb, egyszersmind legérthetlenebb mozzanatát még el sem mondtam: Szerb említett cikke nem más lapban, mint a miénkben jelent meg.

Átmentem a főszerkesztő irodájába, persze nem volt ott. Senki nem tudta, hol vannak a felelősök, azt sem, hogy ki tette bele az újságba ezt a gyalázkodást.

A szerkesztőségben egyébként többen is nehezményezték, hogy Lohász időtlenül jelen van, hogy minden reggel meglepetésszerűen nem hal meg, nem mond fel és nem távozik, és senki nem is jelzi felé személyének egyre terhesebb jelenlétét. Lohász a rosszalásokkal persze ugyanannyira nem foglalkozott, mint a hízelgéssel meg a bókokkal. Hihetetlen éles szeme volt minden implikaturára, sejtetésre, a legapróbb emberi gesztusokra – de kizárólag írott formában. Nagyon hiányos vagy megtépett történeti leírásokból, tényközlésekből tudta megalkotni az összes indítékot, a teljes háttértörténetet, felfedni az összes emberi gesztust, ám amikor mindez a hétköznapiok érzékvilágában öltött testet, egyszerűen nem vette észre. Vagy csak nem érdekelt.

Még mindig kabátban álltam, a saját hátsó irodánk küszöbén. „Mit szól ehhez a szemétséghez?” A szobában sötét volt, csak az íróasztalán világított egy kis lámpa, alatta nagy gépirólap feküdt, amelyre épp egy vonalzótt illesztett. „A Szerb cikkére gondol?” „Persze, hogy arra!” „Ami azt illeti, sok érdem... – finoman végigfuttatta a ceruzát a vonalzón – nem gondolok róla. Kilencvenkettőben például azért ment nekem, mert akkor is egy olyan korrupciós ügyet próbáltam kigabalyítani, ami – egy magasabb szempont szerint – nem a jó ügyet szolgálta. Persze az ügyeket mindig ki kell gabalyítani, ezzel György is egyetértett, csak az időzítés, így fogalmazott, az időzítés kárhozatos benne.” „De hát akkor nincs igaza! Ráadásul hatalmas sárfoltot ejtett az Ön becsületén. Ezt okvetlenül helyre kell állítani!” „Nem ejtett. Kicsit sem. Azt javasolom, térjünk vissza a napi munkánkhoz.” „Már elnézést, de itt több dolog is tisztázatlan. Például szeretném tudni, hogy ki felel a cikk közléséért.” „Az tökéletesen mindegy. Elégedjen meg annyival, hogy – részben vagy egészen – személyes ügyek állnak mögötte. Szóra sem érdemes. Amivel foglalkozni kellett volna még, az az Ön tegnapi cikke. Három elírással ment a nyomdába.” Ekkor nézett fel, épp csak egy mondat erejéig: „Próbáljon meg nem hagyatkozni az olvasószerkesztőre.”

Amikor végre levettem a kabátomat, már tudtam, hogy írok egy apologetikus vitacikket az ügyben. Felöltöttem párhajhoz illő legелеgánsabb vértemet, két hatalmasat suhintottam a bárdommal, mintha csak egy fogpiszkálóval játszanék, és nekiálltam a dolgozatnak.

Először is minden támadási felületemet körbevédttem, majd a gúnyos nevetés dárdáival vettem körbe Szerb cikkének ellentmondásait. Elhibázott életműve köré lefektettem a leszámolás bástyáinak talapzatát, s az összes rosszul leplezett kicsinyességét pellengerre állítottam.

Ügyeltem rá, hogy a tanulmányszerű cikk rendelkezék háttérakusztikával, amely a szakma és a széles olvasóközönség hahotájának távoli dübörgésével remegteti meg a

Szerb szövegében megbúvó szellem összetakolt lakóhelyét, ennek előterébe pedig pedantériával felfegyverzett sorkatonák százeit toltam a megsemmisülésre felkészített, lemeztelenített áldozat elé.

Az utolsóelőtti bekezdést már könnyed gesztussal intéztem el. A kicsontozott, kibélelt tetem preparátumát felfektettem egy durva ravatalra, s egy rafinált technikai megoldással mellé állítottam egy másik ravatalt is, hogy a szövegben hivatkozatlanul is meg elevenedő tömegek ez utóbbihoz járuljanak, amely Szerb (kit a cikkben egy hasonló hangzású lengyel hózentrógerhez hasonlítok) emléket, nem pedig földi maradványait őrzi.

Az utolsó bekezdés egy komplex tanulság megtételévé vált, amelynek lényege valami olyasmi, hogy a kultúra, a hagyomány és a közbeszéd számára nélkülözhetetlen (s így feltétlen tisztelet illeti) az a szellemi trágya, fortyogó és pokoli szagokat pöfögtető bélsár, amelyen virágaink egykor kisarjadnak.

Az utolsó mondatban egyszerűen és röviden eltemetem a cikk szerzőjének... nem a porhüvelyét, hanem az üres emléket.

Körülbelül így foglalható össze az a teljesítmény, amit a kora reggeli órától késő estig nyújtottam; tél lévén, akkor már fél ötkor sötétedett. Majdnem éjfélig dolgoztam a cikkben: a szerkesztőség kihalt, csak Lohász ült még bent, épp velem szemben, valamit órák óta számolt anélkül, hogy észrevette volna az otlétemet.

Pedig amikor fölnézett, nem kellett keresnie a tekintetével, rögtön megtalálta a sötétben, s ez kissé kínos volt, a cikk megírását követő percekben rám tört halálos fáradtságban ugyanis az ő kopasz fejbúbjának látványában merültem el. „Igen hosszan írja ezt a lóverseny-ügyet. Ha segítségre szorul, szóljon nyugodtan, ne tapintatoskodjon. Elvégre öt éve dünnögünk itt.” – Köhintett, majd finoman, szinte hangtalanul hátrátolta a székét a lekoptatott parkettán, és kiment a konyhába.

Ez az öt éve együtt dünnögés volt a legszebb, amit kaphattam – nem Lohásztól, hanem voltaképpen bárkitől. Pár nappal karácsony előtt járt az idő, s bizony, Lohász engem megajándékozott ezzel a mondattal. Ugyanakkor

kicsit a szöveg megírása, a megírás elvégzése fölötti örömöm is szétködlött, ahogy visszahuppantam az íróasztal lámpája rajzolta realitásba. Nem Szerb gyönyörű kivégzését láttam, hanem a botrányt, mesterem hanyatlását, s vele együtt az enyémet is.

Nagy jókedvemben az elképzelt hanyatlás is megszépült. Felrémlett előttem egy gyönyörű idill, olyan tiszta és olyan erős, amelyet az ember csak kisgyerekkorában él meg; nem kellett megalkotni s magam elé lógatni, mint egy hipnotikus tárgyat, hanem belülről jött, és azonnal uralkodott rajtam. Leírva vagy elmondva persze bagatell, mégis fontos, hogy most újra lássam: egy nagyobbacska faház az erdőben, a házban Lohász és én, a kirúgott mester és az utána szegődő tanítvány, a ház közepén az összetolt két asztal, s mi egymással szemben, reggeltől estig, estétől reggelig ülünk az íróasztali lámpa vagy egymás fénykörében, s írunk, mindegy, hogy mit. Még azt is látni véltem, ahogy néha elvégzünk egy-egy közös rítust: lemegyünk a kúthoz vízért, ősszel megtisztítjuk az ereszt; ő a létrán áll, én a zsákot tartom, vagy megbetegszem, s ő, Lohász, szakadt kockás pulóverében erdőszagot hozva, leteszi mellém a forró teát, majd egyetlen szó nélkül visszaül dolgozni.

„Hát te már megint itt vagy!” – Felugrottam a helyemről.

A barátom volt, az én mindenkori barátom. Ott állt, a hátsó irodahelyiségünk küszöbén (nem tudom, hogy jutott be), hosszú, fekete, szétrnyitott szövetkabátban, fején felkötött fülű usánkával, lesöpörte a havat a válláról, majd széttárta a karját, hogy megöleljen. Szégyenletes helyzet volt, ráadásul a győztes csata diadalától és némi álmoságtól megmámorosodva, elég erős, vagyis elég érzéketlen voltam, hogy, semmihez sem illő gesztusát elutasítandó, a karomat nyújtsam neki.

Szorosan ölelt, s atyaián lapogatta a vállamat. „Te meg mit irkálsz ebben a fagyos téli éjszakában?” Odaült az asztalomhoz, és felolvasott néhány mondatot a vitacikkemből. „A szerző *pastiche*-másának szellemi sárkányeregetése ilyenképpen csakugyan kiváló rímpárját képezi a mindannyiunk által jól ismert, Szwerd névre csattanó lengyelor-

szági import hózentrógernek, ugyanis nem csupán nyúlánksága ragyogó, de lötyögő, elszabott és bűdös gatyánkat is úgy tudja a derekunk fölé feszíteni, hogy látszatával már-már hívogatóan kecsegtető, első pillantásra majdhogynem megnyerő.”

Egyszerre néztek rám. „Megiszunk nálad egy sört, és elmondod, mi ez az épületes baromság.” Már vettem is a kabátomat, a sör jó lehetőségnek tűnt, hogy mihamarabb elkotródjak Lohász szeme elől. Ahogy mondani szokták, s ez a mondás igen kifejező, fizikai érzületet jelöl: elsüllyedtem a szégyentől.

Mielőtt kiléptem az ajtón, Lohász utánam szólt. „Ha addig nem találkoznánk: kellemes ünnepeket... És még valami: nézze át még egyszer azt a jelzői alárendelést.”

Mire leértünk a penészszagú, hideg lépcsőházban, összeomlottam. A barátommal közöltem, hogy most nem óhajtom vele tölteni az estét.

Ezúttal nem kellett hadakozni. Talán érezte a hangomon, hogy nem vagyok tréfás kedvemben. A nyomaték kedvéért közöltem vele, hogy gyűlölöm. Erre felnevetett, lehajtotta az usánka fülét, és kellemes ünnepeket kívánt. Sarkon fordultam, és elindultam a másik irányba.

Elhatároztam, hogy hazáig sétálok, s mire a kapu elé érek, eldöntöm, publikálom-e a cikemet vagy sem. Az egyórás sétaút alatt min-

denről gondolkoztam, csak erről nem. Hangos vitát folytattam a főszerkesztővel, a barátommal, tanácskoztam Lohással, nagy plénum előtt összecsaptam Szerbvel, aminek a vége kézfogós békülés lett; vissza kellett fognom a gesztikulációm, ha szembejöttek az utcán, vagy észrevettem egy magányosan dohányzó embert a szomszéd ház egyik erkélyén.

Emlékszem, éppen kettő óra volt, amikor a kapu elé értem: újra eszembe jutott a kérdés. Ekkor vettem észre, hogy a kabátom nyitva van, és didergek. Azonnal elhatároztam magam, aztán fölmentem a lépcsőn.

A lakásba beléptemkor... – katasztrófa! Az irodai asztalomon hagytam a cikket. Átkozódni kezdtem, lepergett előttem minden: Lohász elolvassa, és szánni kezd, vagy megsemmisíti... nem, Lohász nem ilyen, biztosan nem olvasta el...

Reggel kilenc órakor sikerült elaludnom, miután lerészegedtem, kijózanodtam és újra lerészegedtem.

Sötétben ébredtem, sajtó fejjel, irtózatosszájszaggal. Villamosra ültem, és visszasiétem a szerkesztőségbe a kéziratért.

Nem postán adtam föl, hanem személyesen vittem be egy hetilaphoz. Épp lapzártá után érkeztem. Berontottam a főszerkesztő irodájába, és lecsaptam az asztalára a kéziratot.

„Jó estét! Mi ez? Karácsonyi verses elbeszélés?”

„Arra kérem, most azonnal olvassa el, és tegye be az e hetibe.”

„Kedves uram, oda már nem kerül be semmi.”

„De igen. Ez fog még bekerülni. Sejtethi, hogy nem jókedvemben szaladtam idáig. Ezt Önnek okvetlenül le kell közölnie az e hetibe.”

Felemelte az asztalról, és a szeme elé tartotta. Nagyon érdekesen olvasott: a tekintete ide-oda ugrált a lapokon, s néhány másodperc alatt végzett egy oldallal. Olyan gyorsan ért a végére, hogy még hátradőlni is elfelejtett.

Ledobta, hátradőlt, és hümmögött. Nem részletezem, meggyőztem. Három nap múlva rohantam az újságarúshoz. Addig látni sem akartam, amíg vissza nem értem a lakásomba. Fizettem és szaladtam is vissza.

Első blikkre minden rendben volt. Egyetlen

elütés került bele; pár évvel korábban ez még idegesített volna, de azóta megtanultam, hogy nincsen tökéletes nyomtatott szöveg. A szöveg elhelyezése is megnyugtató. Mindjárt a vezércikk után következett. Ideális hely. A tördelés, a beszerkesztés... minden a helyén volt.

Leültem a fotelomba, és az állólámpám fényében melegebben vártam a hatást. A számításaimhoz képest kissé megkésett. Tíz nappal később, amikor benyitottam az irodába, a titkárnő rögtön odalépett hozzám, és a kezembe nyomott egy papírcetlit. „Azonnal hívja fel!” – és egy telefonszám.

Szerb volt az. Csak annyit mondott, hogy három nap múlva hivatalos egy vitakörre és szeretné, ha én is csatlakoznék a beszélgetéshez.

Már újév volt, az első munkanap. A zsvijából, az általunk jól ismert emberek zsvijából a legfinomabb változásokat is ki lehet hallani. Ha valahová odahallgatunk, konkrét híreket hallgathatunk végig, máshová élesítve a figyelmünket a legfrissebb pletykákról értesülünk, de ha csak az összbenyomás érdekel bennünket, a közhangulatot ismerjük meg, annak minden árnyalatával. Szerintem az uralkodók is így tájékozódtak. – De elkanyarodtam. A lényeg az, hogy a közhangulatban semmi változás nem történt. Nem néztek rám máshogy. Kedélyes „BÚÉK”-kal köszöntek a kollégák egymásnak is, nekem is.

A hátsó irodahelyiség azonban üres volt. Lohász asztalán rend, sőt a rend helyett inkább semmi. Átszaladtam a titkárnőhöz. „Hol van Lohász?” „Ne kiabálj! Ennyire hiányzik? Betegszabadságon van.” „Milyen betegség?” „Azt nem közölték. Zoli szerint egyébként valami súlyos. Azt mondta, ő már régóta látja Lohászon, hogy valami nagyon nincs rendben. Meg azt is mondta, hogy teljes szótlanságba merült, ami szerinte arra utal, hogy komoly fájdalmai lehetnek. De hát ezt csak Zoli mondta, szóval biztos nincs is így.”

Megkerestem Zolit. Ő volt az egyik legkedvesebb kollégám. Pici, duci, erősen kopaszodó harmincas, dadogott vagy hadart, esetleg a kettőt együtt, tikkelt is, és fergetegesen gyors volt, egyszerre tudott négy cikket írni, miközben sajtótájékoztatót és konferencián

is jelen volt. Nagyon értette a hírt: mitől jó egy összefoglaló, mi a jó cím, mi a botrány, mi a bulvár, és a közleménytől a kritikáig a helyénvaló szubjektivitás teljes skáláját.

Kisfiús volt, a lányok kedvencjátékszere, másrészt példátlanul korrekt és profi. Mindig jókedvre tudta deríteni az irodát, ha mással nem, hát azzal, hogy a saját szövegéből olvasta föl az elütéseket: pocsek volt a helyesírása.

„Mi újság Lohással?” – „Menjünk ki egy cigarettára.”

Az udvaron álltunk, hullott a hó. „Ki mondta, hogy van valami vele?” – „A Kati.” – „Na, majd megbúbolom azt a lotyót. Lohász két napja keresett meg, személyesen. Elmondta, hogy beteg, és már nem fog tudni sokáig bejárni. Arra kért, hogy amíg tud, hadd dolgozzon. Iszonyú szar volt, majdnem elbögtem magam. Érted, tudom, hogy sokan utálják, meg a helyére pályáznak, de én csípek a vén faszt, és nagyon megsajnáltam.”

„Mi baja? És mit mondtál neki?” – „Nyilván azt, hogy nyugodtan jöjjön, amikor csak akar, mondom, majdnem bögtem.” – „Megköszönte, aztán elment.”

„Szóval nem tudod, mi a betegsége?” – „Nem. De szerintem rák lehet.”

Elnyomtam a cigit, és én is hazamentem. Azt mondtam, pár napig otthonról fogok dolgozni. Visszagondolva nevetséges, de az egészben nem csak Lohász haldoklása fájt, hanem az is, hogy nem velem közölte, hanem Zolival.

Lecsúsztam a fotelból, és sírtam. Nem Lohász kopasz feje jelent meg előttem, sőt rájöttem, hogy ha akarom, akkor sem tudom fölidézni az ábrázatát, noha ismerem arcának összes redőjét, az orrát, a tányérszerűen szétfésült ősz tincseit, minden részletet, de az egészet képtelen voltam egyben látni: nem. Akkor szorult össze a belsóm, amikor Zoli arca rémlett fel előttem, ahogy Lohász mondatait idézi: hogy amíg tud, hadd dolgozzon.

Meleg és puha volt a szőnyeg. Kávéillatú.

Nem volt időm megijedni Szerbtől. Egy kis asztal két oldalán ültünk, előttünk kisebb-nagyobb közönséggel, egy kulturális intézmény termében.

Viccelődve kezdte a beszélgetést: azért kapunk egy mikrofont, hogy ha akarunk, se tudjunk összeveszni.

Kóstolgattuk egymást. Én néha kicsit elvettem a sulykot, de már nem érdekelt az egész vita, és Szerb szemétsége sem. Már csak azért sem, mert ahogy mellettem ült, egyáltalán nem tűnt szemétnak, sőt megnyerő és barátságos volt. A vita létrehozása ekkor már tulajdonképpen egy feladat elvégzésének tűnt, amihez nem volt sok kedvem, ugyanakkor megfutamodni sem akartam.

Egy darabig csak elméleti kérdésekkel bombázott az újságírásról, az újságíró felelősségéről. Minden kérdésére válaszoltam. Szépen, sorban. Kicsit fárasztott a vita monoton menete, ahogyan illendően átadjuk egymásnak a mikrofont, ő kérdez, én válaszolok.

Csak sokára, egy nagyon hosszú ívű kérdés rafinált megfogalmazása közben jöttem rá, hogy Szerb már a cikkemről beszél. Mire a kérdés végére ért, szinte lefegyverzett. A teremben teljes lett a csönd. Már egy ideje kerestem, hátha felfedezem a tömegben Lohászt, de, amiként számítottam, nem jött el. Helyette viszont, óriási csalódásomra, éppen ekkor megláttam a félhomályban a barátom vigyorgó fejét.

Döbbenetemben mindent elfelejtettem. A csönd hosszúra nyúlt, vissza kellett találnom az elhangzott gondolathoz. Nem értettem, Szerb hová akar kilyukadni, illetve alig emlékeztem a mondóka elejére, ezért a legegyszerűbb megoldásnak a pengeváltás tűnt. Egy darabig nem akartam elfogadni a mikrofont, hagytam, hogy hosszan tartsa a levegőben, majd szánakozva érte nyúltam, és csak annyit mondtam, hogy: „ne haragudjon, de mi a kérdés?”

A teremben felnevettek. Ekkor Szerb újra nekifutott, de most már nyílt harcot hirdetve. Kérdést fogalmazott meg, röviden, tömören és élesen.

Talán az segített, hogy lelkileg nem tudtam eléggé jelen lenni, hogy kiültem a fejlámpa fénykörének legszélére, és felvettem a kívülálló pozícióját. Semmire nem voltam érzékeny, ezért az is könnyen elképzelhető, hogy egyes pontokon hibát vétettem, vagy valamit

Delmore Schwartz

KÖNYV VAGYOK, MIT NEM ÍRTAM, NEM OLVASTAM

Könyv vagyok, mit nem írtam, nem olvastam,
Egy tragikomikus darab, melyben az új maskarák
Lenyűgözők, akár a fegyverropogás az ismétlődő
Rohamok során, bármit készült is hát
Fölfogni, hirtelen rémület s félelem járja át,
Mint az álmokban, amik miatt az alvástól rettegünk,
A szeretet borzalma, szakadékmély, mely
átugorhatatlan.

Hogy eltűntek az ifjú évek hamis igazságai!
Eltűntek sebesen, akár a vonatok, amelyek soha
meg nem álltak

Ott, ahol én várok, oda se figyelve rá,
Milyen keveset tudok, vagy melyik is lenne, amellyel
Reménytelen lenne az utazás, vagy a közelítő
reményhez vinne el.

Nem írtam jobban, mint amennyire olvastam a könyvet,
Ami magam vagyok, félig elrejtve ugyan
Mindenki előtt, aki egy csókban meglátja
A mélység formátlanul gomolygó sötétjét.

Hogy gondolhattam, hogy elég lesz néhány rövid év
Bizonyítani: a végtelen szeretet valóság?

KRUSOVSZKY Dénes fordítása

nem vettem észre, ám ez a végeredmény tekintetében előnyt jelentett.

A támadását első alkalommal könnyű volt leszerelni. Előrehoztam a stratégiám utolsó, biztos elemét, ami nem más, mint a másik spekulációinak összefoglalása. Olyan ez, mintha a hamiskártyást rajtakapnám, a magasba tartanám valamely gyanús lapját, s megmutatnám előbb a színét, majd a fonákját.

Ez a gesztus kissé bűvészmutatványhoz hasonlít, ugyanis ha a kártyalap nem hamis, akkor is elérem vele a célomat: leleplezem az

ellenfelelemet, azon kívül másik mederbe emelem át a vita folyását, új helyszínt adok neki, ami egyrészt a helyzet fölötti uralmamat demonstrálja, egyszersmind a hazai pálya technikai előnyeit is élvezhetem.

Persze Szerbet korántsem volt ilyen könnyű leszerelni. Nagyon jól, nagyon okosan vitázott. Kénytelen voltam a nyílt harc közben, már kisebb-nagyobb sérülésekkel figyelni gyenge pontjait (más esetben ezt még az előjáték alatt megteszem).

Volt, hogy egészen váratlanul az antik műveltségem vélt hiányait vette célba. Itt rosszul járt, mivel ezen a téren kiképzett, sőt harc-edzett voltam, és úgy tudtam fordítani a dolgon, hogy végül az ő hiányosságaira derüljön fény, majd otthagytam a földön, és színlelt nemességgel hátraleptem, megvárva, hogy fölálljon, és szemtől szembe folytassuk a megméretetést.

Egy ponton hatalmasat hibázott: személyeskedésbe vonta a vitát. A személyeskedés amatőr, sőt gyermekes technika. A kezdő, együgyű rétor is tudja, hogy a személyeskedés vitán kívül áll, s aki ebbe az irányba lép ki a vita köréből, az lényegében elesett. Úgy spekuláltam, hogy ha Szerb ekkorát hibázott, akkor már nagyon elgyengülhetett.

Átvettem a mikrofont, jól megragadtam, hogy egy ideig, ha akarja, se tudja kimarni a kezemből, és egy nagy levegővétellel kegyelemdőfést adó késpengévé fentem az utolsónak szánt monológomat.

Amikor a gondolatom körbeért, már nyúlt a mikrofonért, kicsit a kelleténél talán korábban is, ezt megint technikai hibának tekinthettem. Ő is elmondta viszonzválaszát, de az nem volt eléggé fölépítve, verejtékes volt, vagdalkozó – és legfőképpen: dühödt. A csöndből is éreztem, hogy megnyertem magamnak a hallgatóságot, ezért megnyugodtam.

Elhallgattunk. Se taps, se semmi nem harsant föl. Az első sorban valaki félhangosan ennyit mondott: „Két ilyen narcisztikus faszkalapot!”

Felúszott a fény, néhányan tapsoltak, mi Szerbvel illően kezet ráztunk, aztán elindultam a tömeggel kifelé.

A kapunál hosszasan ácsorogtam, hátha meg-

látom Lohászt, amint lehajtott fejjel, szerényen és kopaszon távozik a helyszínről, ahogy szokott.

Meg akartam védeni a tanáromat, aki erre nemcsak igényt nem tartott, de még figyelemre sem méltatta tettemet. Mire leégett a cigaretta, iszonyatosan elszégyelltem magam.

A szégyenem mélyéről a barátom rángatott vissza. Váratlanul hátulról megragadott, és azt mondta, „megyünk bordélyba, kezicsokolom”. Azt mondta, ott van a Margit híd lábánál a legjobb, csak pár perc. „Gyönyörű kurvákat fogunk összeszerelmeskedni” – röhögött, és zavarában megint meglapogatta a vállamat.

Beleegyeztem. A rakparton beültünk egy kocsmába. Fáradt voltam és kissé levert. A barátomhoz nem volt kedvem, ezért inkább gyorsan berúgtam.

Egy beszámoló kellős közepén járt, amikor megragadtam a kabátjánál fogva, és kirángattam az utcára.

Soha nem felejttem el, milyen kisfiúsan feszengett a kurva kiválasztásakor. Én nem feszengtem. Bágyadt voltam és ötletelen. Minden emberi gesztusra érzéketlen, és minden testi funkcióra érzékeny. Az egyik vékonyka szőkének izgalmas, inas nyaka volt, vele mentem. Mutatta az utat a szobához, mint egy londiner. Úgy is nyitotta ki az ajtót. A barátom és a kurvája két ajtóval odébb mentek. Mielőtt elköszöntünk, a barátom tett egy idétlen gesztust, már nem emlékszem, mit.

Nem prüdségből, hanem a dolog érdeklensége miatt, nem részletezem. Basztunk. Ez elég jó volt, vagy legalábbis jólesett. Aztán fizettem, és gyorsan otthagytam. A bárban még ittam egy felest, és így, féljózanul távoztam.

Hazasétáltam. Ez volt az egyetlen dolog akkoriban, amihez némi kedvet éreztem. Kiálltam az erkélyre, és hajnalig bámultam a hőesést, az elhaladó villamosokat. Egy egész doboz cigarettát elszívtam.

Aztán egy hétig nem mentem be a munkahelyemre. Nem rúgtak ki, elfogadták.

Egy hét múlva aztán mondták, hogy három napja bent volt Lohász nagybetegen, és hogy látta mindenki.

Én többé soha.

MIÉRT NEM TARTOTT HORTHY ÜNNEPI BESZÉDET ÚJVIDÉKEN?

– részlet a *Neoplanta avagy az Ígéret Földje* című regényből

Lazo Pavletić nemcsak sétakocsikázáskor énekelgette a partizándalokat, hanem fröccsözés közben is. Bujdosó Döme fülébe dalolászott. Bujdosót azonban nem érdekelté túlságosan a dolog. Elővette a Bibliát, és a sárga veszedelemről regélt. A szentkönyvben szépen le van jegyezve, hogy egy napon vörössárga színű lovon vágta az egy sárga bőrű férfi, aki hatalmas, mint a halál. Aranysárga kardjával hadonászik, midőn pusztulással fenyegetőzik. Fenevadak által irtja ki az emberiséget. Bujdosó Döme a sírkerthez közel lakott, szabadidejében, hosszú fehér gatyában meg fehér ingben a ház előtt ücsörgött és a Bibliát tanulmányozta. A járókelőket is a sárga veszedelem meg a világvége elméletével szórakoztatta. Hangoztatta, hogy nem kitaláció, fabulázásának alapja a Bibliában le van jegyezve, csak nem mindenki képes értelmezni.

Házigazdám szerint nem alaptalan, hogy Bujdosó Döme eszementnek adja ki magát, szerinte sok komisz dolog terhelheti a lelkét. Noha a Bibliával kel-fekszik, az isten házába be nem teszi a lábát. Faggatództam, hogy miért, ellenben kikerülte a válaszdást. Ehelyett azt ecsetelte, hogy hogyan került a kertes villa a birtokába. 1944-ben, mesélte ingerülten, közvetlenül a partizánok bevonulása előtt, elcsavarta a fejét Brunner Hilda, akinek a férje 1941-ben Bánátba távozott. A Bánság akkoriban német fennhatóság alatt volt, így besorozták az ss-be. Nem fogja ő Horthy Miklóst szolgálni, aki Hitler pincére sem lehetne, mondogatta. Született német létére nem fog tán ő harcolni a magyarokért meg Magyarországért, hiszen közeleg a nap, amikor Hitler németeket csinál a magyarokból. Szép szóval vagy erőszakkal, egyre megy.

A szépasszony férje Boszniában harcolt Tito partizánjai ellen, hősiességéért többször ki is tüntették. Egészen a hadnagyi rangig vitte. Végül 1943-ban a boszniai harcterek egyikén hősi halált halt. Az ss-parancsnokság poszthumusz tüntette ki. Újvidéken díszes katonai tiszteletadással újratemették, mivel az volt a végakarata, hogy Neusatz városában, a jövődöbéli Nagy Német Birodalom területén nyugodjék.

A koporsót német repülőgép szállította. A katolikus temetőben katonai sorfal állt vigyázzban a hadnagy földi maradványai mellett, német főhadnagy tartotta a gyászbeszédet, majd három pap könyörgött lelki üdvéért. Brunner Hilda szép arcát fekete tüllfátyol takarta, egy szál piros rózsával állt a sírgödör mellett, miközben vigasztalanul zokogott. A temetés után néhány nappal feltűnt a városban. Gyászkalapban, talpig feketében flangált a sétálóutcában, naphosszakat múlatta az időt a Dornstädterben. Az ismerősöknek meg a barátónőknek megszállottként hajtogatta, hogy kerüljön csak útjába egyetlenegy kommunista is, két kezével fojtja meg férje gyilkosait. A gyász szebbé, még kívánatosabbá varázsolta. Tett is érte, hogy magára hívja a figyelmet. A magyar tisztok ostromolták. A szomszédság sze-

rint éjszakánként mulatozás hallatszott a vilábol. Nyílt titoknak számított, hogy egyik-másik katonatiszt a frivol özvegy ágyában kötött ki. Ennek ellenére Brunner Hilda továbbra is gyászolta a férjét, ugyanakkor ha szóba került a magyar tisztek gyakori vizitje, sejtelmesen elrebegte, hogy német nyelvleckéket ad a magyaroknak, mivel véleménye szerint eljön a nap, amikor mindannyian németek lesznek. Közeledtek a partizánok. Olyan híresztelés kezdett terjedni, hogy a magyarok meg a németek elvesztették a háborút. Derült égből mennykőcsapás-ként hatott az információ, hogy a negyvenkét éves özvegyasszony frigyre lépett Bujdosó Dömével.

Erre a fordulatra senki sem számított, nemcsak a rang-, hanem a korkülönbség miatt sem. Döme épphogy nagykorú lett. Éjjel-nappal a temetőben ólálkodott, mert a háború utolsó éveiben ő helyettesítette a temetőcsősz. Egyszerre ásta a gödröket, hisz a temetőcsősz, Lantos Ödön időközben betagosodott a Nyilaskeresztes Pártba. Innentől megkövetelte, hogy vitéz Lantos Ödönnek szólítsák. Többé nem volt hajlandó sírásásból

tengődni, mert, mint mondta, ez nem méltó egy eminens párttaghoz. Felfogadta Bujdosó Dömét. Kezdetben ellenőrizte a munka menetét, később azonban a temető tájékára sem nézett. A nyilasoktól kapott fegyverrel zsidókra vadászott, hisz temetőcsősz létére ő tudta a legjobban, hogy ki a zsidó és ki nem. Néhány suhancsal állig felfegyverkezve járta a várost, miközben sok magyart is megfenyegetett, hogy rövidesen üt a leszámolás órája. Sorra kerülnek azok is, akik nem hajlandók áldozatot hozni a nemzet szent ügyéért. Most fog kiderülni, hogy ki az igazi magyar – fenyegetőzött. Betért a kocsmákba, ahol arra biztatta a muzikusokat, hogy míg bele nem döglenek, addig húzzák a hazafias dalokat. Ébredj, magyar, az ősi föld veszélyben, szónokolta, mire a zenészek intonáltak és játszani kezdték a Szálasi-indulót. Vitéz Lantos Ödön nyakló nélkül tömte magába az ingyenebédet meg a grátisz vacsorát. Nem győzött eleget tenni az invitációnak. Ettől kezdve Bujdosó Döme hivatalosan temetőcsősz kinevezést kapott. A parókiáról is neki szóltak, ha temetni kellett. Rendületlenül lapátolta a gödröket, miközben egyfolytában panaszkodott, hogy alig győzi a munkát. Okkal, mert a frontról egyre-másra érkeztek a koporsók, sőt a városban is gyarapodtak a titokzatos gyilkosságok.

A háború vége előtt vitéz Lantos Ödön szedte a sátorfáját és Budapestre költözött, mert, mint fűnek-fának mesélte, Szálasiék utasították, hogy miután Újvidéken kipusztította a zsidókat, jelentkezzen a fővárosban, ahol annyi az izraelita, mint az égen a csillag.

Valószínű, hogy Brunner Hilda Bujdosó Dömével a sírkertben ismerkedett össze. Senki sem tudja pontosan, viszont az a hír kószált, hogy a szépséges özvegy megbabonázta az újdonsült temetőcsősz-gyakornokot. Még arra s hajlandóságot mutatott, hogy felöltözzön, civilizált külsőt öltson. A szépasszony ugyanis meggyőzte vőlegényét, hogy megboldogult férje szmokingjában mondja ki az anyakönyvvezető előtt az igent.

Az újdonsült férj galambszürke öltönyben kísérgette Hildát. Fedora kalapot hordott és

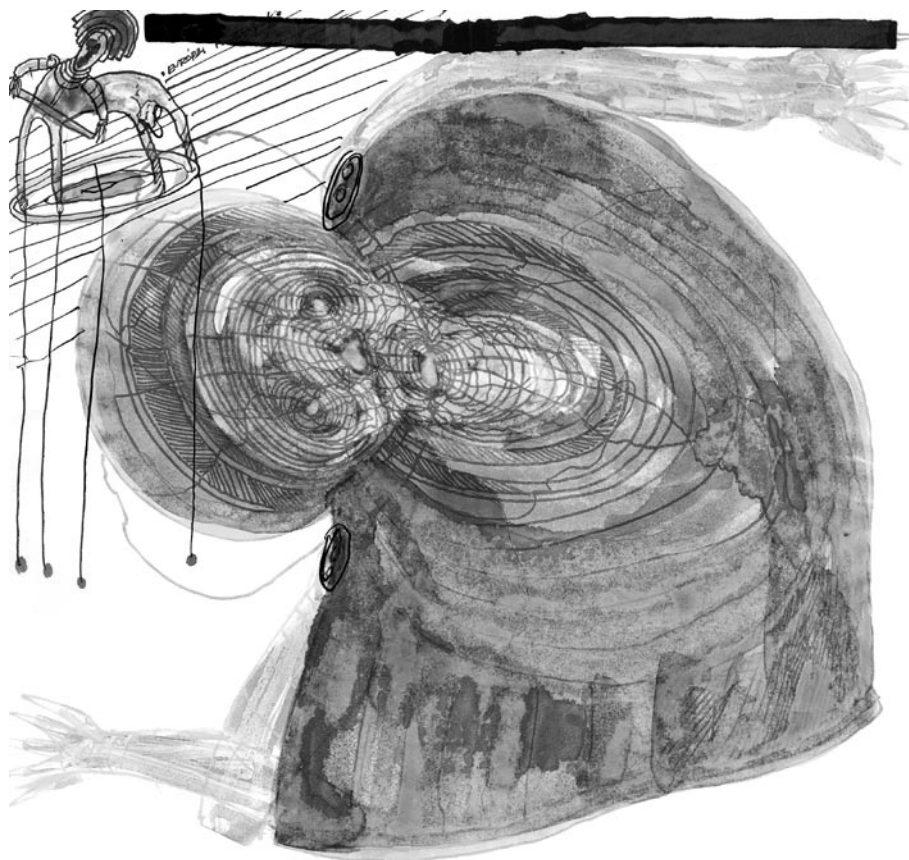
ezüst markolatú sétatálcával flangált. Arra is telt, hogy néhány munkanélkülit alkalmazzon, és ő – elődjéhez hasonlóan – kizárólag a megrendeléseket fogadta. Amikor kedve szottyant, ellenőrizte a bér munkásokat. Mind kevésbé volt ínyére a sírkertbe járni. Inkább fessen járt-kelt a városban. A partizánok megérkezésekor is korzózásra indult. Hilda egyik kezével ifjú férjébe karolt, a másikban virágcsokroszorogtatott, amellyel boldogan integetett a bevonuló partizánoknak.

Az idő tájt a szomszédságnak, akikkel azelőtt szóba sem állt, nem győzte bizonygatni, hogy a neve Bujdosó Hilda, és semmi köze Brunner Hildához. Volt férjét is csak a férfiasságáért gyászolta, mondván, hogy igazi hím volt. Mit tehetett egy szegény, kiszolgáltatott asszony? A partizánok rendkívül bátrak, két vállra fektették még a legyőzhetetlennek kikiáltott Hitlert is, folytatta. Szép szál, derék fiúk, mondta sejtelmesen somolyogva. Többször megismételte, alig várja, hogy közelebből megismerje őket. A bátor

harcosok mindég el tudták bűvölni. Kurázs! Szemezgetnek már velem.

Néhány nap múlva Bujdosó Döme újra a régi ancúgban, fehér ingben meg gatyában tűnt fel. A Bibliát szorongatta és azon siránkozott, mekkora hibát követett el: fiatalon Újvidékre költözött, mivel vonzotta a romlott város, ahol az emberek erkölcstelenek és élvhajhászok. Jaj szegény fejének, őt is megkísértette a Gonosz. Oda az ártatlansága. Eltávolította ifjúságát, emiatt kiérdemelte isten büntetését.

Hildát többé senki sem látta. Döme a szomszédoknak bizalmasan elmondta, hogy nem tudja, hogyan, de Brunner Hilda egyszerően megigézte. Bizonyára a Führer emberei küldtek neki valamilyen varázsszert, amivel elbájosolja az ellenséget. Csak a sátán tudja, miért éppen őt választotta. Esténként valami kenőcsökkel kezegette magát, amelyeknek olyan bódító illata volt, amitől ellenállhatatlanná vált. Hanyatt vetette magát és megparancsolta, hogy csókolgassa és nyalja le a testéről a kencét. Nem tudja mással magyarázni,

mint a kenőcs hatásával, egész éjszaka simogatta, nyaldosta Hilda vonagló testét, még azokon a helyeken is, ahol istentől vétek nyalogatni. Hilda lelkendezett meg vihogott. Élvezte a pajzán játékot és elismeréssel szólt, milyen szófogadó német alattvaló lett belőle. Ennek viszont vége. Örök hálával tartozik a kommunistáknak, amiért megszabadították az ördögös német satrafától, esküdözött. A szomszédok gúnyt űztek Döméből, a háta mögött összesúgtak, mígnem néhányan azzal rukkoltak elő, hogy a mozi híradójában látták Brunner Hildát, egy partizántábornok oldalán illegette magát. Ettől a hírtől megnőtt Bujdosó Döme tekintélye, többé nem csúfolták, sőt a háta mögött sem gúnyolódtak, hanem figyelmesen hallgatták, amint a Bibliából idézget és a sárga veszedelemről tart kiselőadásokat.

Aztán különféle kósza hírek keltek szárnyra. Sutyorogták, hogy Hilda elbűvölte a partizánokat is, akik egyenesen Belgrádba kísérték, ahol először egy szerb tábornok fejét csavarta el, később azonban ennél is többre vitte, Tito marsall ágyasa lett, amit titokban tartottak, mert azért mégsem illik nagydobra verni, hogy a kommunista vezér német kurvával szeretkezik.

Mások szerint dajkamese az egész. Hildát a partizánok az éj leple alatt elhurcolták, Bujdosó Döme annyira berezelt, hogy feljelentette feleségét, akit a rögtönítélő bíróság golyó általi halálra ítélt. Bujdosó Döme saját kezével ásta meg Hilda sírgödörét. Akik ezt terjesztették, arra hivatkoztak, hogy máskülönben nem engedték volna meg, hogy Bujdosó Döme temetőcsősz maradjon, sőt valószínűleg még Brunner Hilda villájából is kilakoltatták volna. Csakis erről lehet szó, bizonygatta a másik oldal, hisz nyilván amiatt maradhatott a villában, hogy Tito marsall parancsba adta, Bujdosó Dömének a haja szála se görbüljön.

Tény azonban, hogy Bujdosó Döme és Lazo Pavletić között tartós barátság született, amelynek az okát csak jóval később fejtettem meg. Naphosszat ücsörögtek a Csillag Szálló söntése mögött. Bujdosó Döme a Bibliát értelmezte, míg Lazo Pavletić partizándalokat dudorászott.

Csak egyszer tört ki közöttük nézeteltérés. Házigazdám, Sólyom Alajos szemtanúja volt a kínos incidensnek. Már beköszöntöttek a hideg napok. Bujdosó Döme ilyenkor subát húzott a fehér gatyára meg a fehér ingre, és ekképp járt az előkelő étterembe. Házigazdám nem nézte jó szemmel, többször is megfedtte Dömét, hogy illő módon öltözködjék, hiszen ebben az étteremben Tito és más fontos emberek is megfordulnak. A figyelmeztetés hiabavalónak bizonyult. Békésen fröcsöztek. Lazo épp a vasárnapi családi ebédet fogyasztókat leste, kuncafra vadászott. A vásár- és ünnepnapok általában nem szoktak dologkerülő napok lenni, mert ilyenkor jóval többen igényelték a szállítást.

Az egyik pillanatban azonban Lazo, se szó, se beszéd, pisztolyt rántott és Dömére emelte. Hasra, te sunyi besúgó! – üvöltötte. Döme bundástól hasra vetette magát, mire Lazo intett a kezével, hogy hason csúszva másszon körös-körül mindaddig, amíg nem kér bocsánatot. Döme le-föl kúszott a székek között. A jelenlévők feszülten figyelték a jelenetet, amely szerencsére nem tartott sokáig, mert Döme elmotyogta a bocsánatkérést, mire Lazo ráförmedt, hogy térden állva kérjen megbocsátást. Mégpedig érthetően, hogy a vendégek is hallják. Döme átölelte Lazo mindkét térdét és könyörületért esengett. Szánalmas jelenet volt. Lazo zsebre vágta csőre töltött pisztolyát, és dolgavégezetten visszaült az asztal mellé.

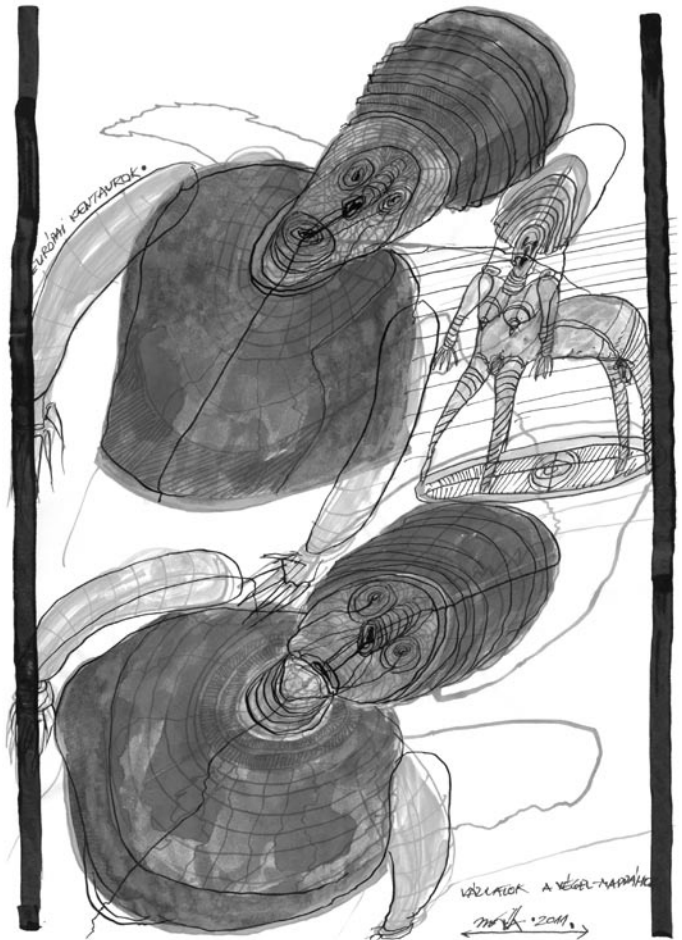
Döme felállt, letisztította a subáját és mellé telepedett. Egy ideig szótlanul bámulták egymást, aztán távoztak. Később, mintha mi sem történt volna, kettesben iddogáltak. Gyakran mentek el együtt a sírkertbe, hogy Lazo virágot vigyen volt bajtársai, Oswald Ottó és Novák János sírhantjára.

Házigazdám a történetet intő példának szánta, hisz meg volt győződve, hogy vaj van Döme füle mögött. Nem szívelte Bujdosó Dömét, de sokáig elnézte, amint abban a furcsa szerelésben poharazgat a söntés mögött Lazóval. Egy emlékezetes eset után azonban végleg kitiltotta. Történt ugyanis, hogy 1960 áprilisában házigazdám a délelőtti váltás befejeztével ragyogó arccal tért haza.

Párttag leszek, jelentette a feleségének, miután kirakta a szatyorból a süteményeket. – Tessék? – érdeklődött hitetlenkedve az asszony. A szállodaigazgató közölte, hogy Tito elvtárs Karađorđevóra¹ készül vadászatra, előtte azonban betér megpihenni a Csillag Szállóba. Bejelentette, hogy az elvtársak döntése értelmében ő, mármint Sólyom Alajos szolgálhatna föl Tito marsallnak és közeli munkatársainak, ellenben akad némi gond, jelezte az igazgató, apró szépséghiba, mert hogy azt azért mégsem engedhetik meg, hogy pártonkívüli szolgálja fel Tito elvtársnak a feketét. Sürgősen be kéne lépnie a Kommunista Szövetségbe, mondta. Házigazdám egyből rávágta, hogy régi vágya teljesülne, hiszen mindig is érezte, hogy ott a helye. Egyszóval boldogan vállalja a párttagságot.

A feleség a fejéhez kapott, és megbotránkozva méricskélte férjurát. A bolondját járhatja vele? Nem tudta megítélni, hogy komolyan beszél-e vagy viccel. Ivott? Mindedig ugyanis titokban, gondosan bereteszelt ablakok mögött szidták a kommunistákat. Okkal, hiszen bár mindenki elismerte, hogy Sólyom Alajos a legképzettebb, legtapasztaltabb, legudvariasabb pincér, mi több, a vendégek kedvelik, mégsem haladt előre a számlátrán. Amikor fontos esemény volt, őt osztották be, ha ki kellett rukkolni, őt alkalmazták, ha zűr volt, benne bíztak. Szinte nélkülözhetetlennek számított, viszont az előmenetelen ez mit sem változtatott. Éppen csak nem tették meg fizető- vagy főpincérnek. Bezzeg akik az imént költöztek Újvidékre és felmutatták pártkönyvecskéiket, azokat nem győzték ajánározni. Hogy van ez? Minket, magyarokat ezek a jöttmentek mindenholnan kiszorítanak, panasolta. Nem múlt el nap, hogy a téma ne került volna terítékre. Gyakran megtörtént, hogy bevonultak az asszonnyal a szalonba, titokban bekapcsolták a lemezjátszót és hallgatták a *Kalász, kalász, árva magyar kalász* nevű irredenta dalt, amit évekkel előbb a hazalátogató osztrák rokontól kaptak ajándékba. Álltam az ablak előtt és hallgatóztam: *Kalász, kalász, árva magyar kalász* – szólt a ref-

¹ Karađorđevói birtok: vadászterület Újvidék közelében.

rén, hallottam, amint a házaspár seppelve dudorássza a szöveget.

Sólyom Alajos felesége hitetlenkedve töprengett a fordulaton, férjének azonban mindenre megvolt a magyarázata. Tito személyes kívánsága lehetett, hogy éppen ő szolgálja ki, mert kötve hiszi, hogy ezeknek ő eszébe jutott volna.

Megkezdődtek az előkészületek. Az igazgatóság méretre szabott öltönyt rendelt, amelyen egyetlen fölösleges ránc sem lehetett. Vadonatúj pillenyakkendőt, cipőt és inget is kapott. Zárás után rendszeresen gyakoroltak. Az igazgató alakította Tito marsallt, a többi elvtárs szerepét pedig az a néhány detektív játszotta, akiket azokban a napokban ki sem lehetett ebrudalni a Csillag Szálló étterméből.

Az igazgató töviről hegyire elmagyarázta házigazdámnak, hogy az elvtársak szerint Tito marsall kávézgatás közben bizonyára nemzetisége felől is érdeklődik majd. Csak semmi álszemérem. Bátran vágja ki, hogy magyar. Ne lepődjön meg, ha Tito elv-

társ magyarul szól hozzá, mert ő nem csak Párizsban meg Berlinben élt illegalitásban, hanem Budapesten is, ahol – csodálatos nyelvérzékének hála – megtanult magyarul is. Kérdéseire tömören válaszoljon, és mindig a szemébe nézzen, mert Tito elvtárs nem szereti, ha az, akit megszólít, nem egyenesen a szeme közé néz. Ne adj' isten, elfordítja a tekintetét.

Sürgetett az idő, ezért munka után buzgón próbáltak.

Az igazgató a mellének szegezte a kérdést: milyen nemzetiségű a pincér elvtárs? Mire házigazdám kihúzta magát és szerbül válaszolt: magyar. Erre az igazgató megkérdezte tőle, hogy hogyan érzik magukat a magyarok a szocialista Jugoszláviában? Sólyom Alajos elhelyezte a kis, ovális tálcán levő fekete-kávés dzsezzát a hófehér damasztterítón, különösen ügyelve arra, hogy a csésze füle jobb kéz felől legyen, majd néhány másodpercnyi hatásszünet után egyenes derékkal tömören közölte, hogy remekül. Sokkal jobban, mint a magyarok Magyarországon, akik Sztálin csizmája alatt nyögtek, amikor meg fellázdáltak, halomra gyilkolták őket. Vigyázzatok a testvériségre és egységre, mint a szemetek fényére, válaszolta az igazgató Tito marsall szerepében, mire Sólyom Alajos mélyen meghajolt, egyenesen az igazgató szemébe nézett, katonásan haptákba vágta magát és kijelentette: igenis, Tito elvtárs.

A felsőbb vezetőségből érkező elvtárs azonban kifogásolta a meghajlást, túl alázasnak találta, és figyelmeztette az igazgatót meg a házigazdámra, hogy szerinte nem kéne olyan mélyen meghajolni, mert Tito elvtárs ki nem állhatja a hajbókolást, ami érthető, hiszen vasmunkás volt, igazi proletár. Csak biccenten a fejével, mint ahogy azt egymás között az elvtársak szokták. Megmutatta házigazdámra, hogyan képzeli el, majd megismételték a jelenetet. Óvjátok a testvériséget, egységet, mint a szemetek fényét. Igenis, Tito elvtárs, vágta rá Alajos és biccentett.

Ez az, telitalálat! Nincs gázsulálás, nincs hajlongás; fog ez menni, jelentette ki elégedetten az ismeretlen férfiú.

Házigazdám izgatottan várta a nagy napot,

azonban hiába faggatta a direktort, azt a választ kapta, hogy Tito elvtárs tengernyi elfoglaltsága miatt elhalasztották a vadászatot, és jövetelének időpontja különben is hadititok.

A próbákat azonban nem lehetett megszakítani, hisz senki sem tudhatta, mikorra időzítik a Marsall jövetelét. Egy idő után a rendőrség lezárta a Csillag Szálloda környékét, és, több elegáns hölgy társaságában, különböző korú nyomozók érkeztek. Helyet foglaltak, és a Tito marsallt alakító igazgatóra, illetve annak kíséretére várahoztak. Amint az étterembe léptek, hatalmas tapsvihár fogadta őket. A direktor néhány detektív társaságában az arra kijelölt asztal mellett elfoglalta a helyét, Sólyom Alajos pedig fürge léptekkel, egyenes derékkal az asztal előtt termett.

Az igazgató meg a többi elvtárs is kávéért rendelt, mire Sólyom Alajos a konyha felé vette az irányt, ahol már készült a fekete. Néhány perc múlva Sólyom Alajos főpincéri szerepkörben, a háta mögött három pincérinas kíséretében megállt a fővendég asztala előtt. A három pincér egy-egy ovális, kis krómozott tálcán tartotta az egyszemélyes dzsezzát meg a kávécsészét. Sólyom Alajos szakszerűen, rutinos kézmozdulattal kitöltötte a habos feketét, először Titónak, a többi felszolgáló pedig a detektív elvtársaknak. Nem volt ez egyszerű feladat, mivel a kávé tetejét képező közel két centiméter vastagságú sűrű, kemény hab töretlenül a csészébe kellett, hogy jusson, majd a kávé tetejére kerüljön. Erre szolgált a jellegzetes formájú dzsezzát,² amelybe belemertek egy kávéskanálnál kávéórleményt, néhány pillanatig pörköldödni hagyták a tűzhelyen, majd leöntötték a forrásban levő vízzel, ezután visszarakták a tűzhely platnijára, majd amikor elérte a forráspontot, hab formálódott a tetején, ami elkezdett emelkedni, ez jelentette a kávé elkészültét. Kockacukorral vagy zselés édességgel szervírozták. A forgatókönyv szerint az igazgató elvtárs feltette a kérdést, milyen nemzetiségű a pincér elvtárs. Mire házigazdám büszkén rávágta: magyar. Ezután afelől érdeklődött, hogyan érzik magukat a magya-

² A cink és a réz kombinációjából készült, felfelé szűkülő nyakú kávéfőző. Ebben főzik a népszerű török kávé.

rok Jugoszláviában? Remekül, Tito elvtárs, válaszolta határozottan a házigazdám. Tökéletes, harsogta az igazgató.

Hazaérkezve Sólyom Alajos azon nyomban levetette a vadonatúj fekete öltönyt, gondosan a vállfára akasztotta, mellé helyezte a pillenyakkendőt, majd a hófehér, vasalt inget egy másik akasztóra tette és megparancsolta az asszonynak, hogy a nadrág élét gőzölje át. Figyelmesen szemlélte az inggallért. Az inget ki kell mosni, dűnnyögte, majd a cipőre mutatott, ragyognia kell. Az előrejelzés szerint eső ugyan nem lesz, azonban jól meg kell csutakolni. Ragyogjon, mint a Salamon töke. Mániákusan óvta. Nap mint nap táskában vitte, és csak próba előtt vette fel. A felesége javasolta, hogy gyakorlaskor esetleg egy másik, elnyűtt lábbeliben is gyakorolhatna. Mit gondolsz, olyan egyszerű rugalmas és friss léptekkel Tito elvtárs asztala elé sasszézni? Meg kell, hogy szokja a lábam, nehogy véletlenül elvétsem a lépéseket.

A próbákkal járó izgalom annyira kimerítette, hogy amint hazaért, nyomban pihenőre tért. Az asszony éjszakába nyúlóan gőzölte a holmit. Megtörtént, hogy az izgalomtól nem volt képes elaludni, kénytelen-kelletlen felkelt, és nyugtatót kért az asszonytól. Bevette a narkotikumot, az asztal mellé roskadt és mélézött. Egy alkalommal az asszony naivul fölkapcsolta a lemezjátszót, gondolta, a zene nyugtatóan hat rá, mire felcsendült a *Kalász, kalász, árva magyar kalász* kezdetű dal. Na, még csak ez hiányzik, őrjöngött a férj. Én most fontos személyiség lettem, nem vagyok többé akárki. Detektívek követik minden lépésemet. Miféle *árva kalász*, miféle magyarkodás? Ennek egyszer és mindenkorra vége! Megértted?

A kertre nyíló hálószoabaablak előtt hallgatóztam és jól hallottam, amint gazdám fojtott hangon közölte az asszonnyal, hogy a továbbiakban hallani sem akar az irredenta nótákról. Értsd meg, elegendem van belőlük. Így magyar testvérek meg úgy magyar testvérek, aztán meg úgy faképnél hagytak bennünket, mint egy rakás szart. Kis-Magyarország nem ország, Nagy-Magyarország mennyország. Csak a szájuk jár, aztán meg összeszarják ma-

gukat. Az asszony nyugtatta. Rendben van, soha többé nem teszem fel a hanglemezt. A gramofont is eldobozolom. Ne izgasd föl magad, próbálj ellazulni, pihened kell. Ki tudja, hátha éppen holnap jön el a nagy nap, amikor felszolgálász Tito marsallnak.

Eloltották a villanyt. Lábujjhegyen besompolyogtam a mosókonyhába és lefeküdtem, viszont teli gyomorral nem ment az alvás. Mióta a próbák tartottak, gazdám egyre nagyobb porciókat küldött haza, este pedig hozta a repetát. Aznap este vagy harminc csevapcsicsát³ faltam fel. Többek között ezért is örültem Tito érkezésének. Soha életemben nem volt alkalmam annyi bécsi szeletet fogyasztani, mint azokban a hónapokban. Már ráuntam. Időközben a tanárok is sutyorogni kezdték, hogy a közeljövőben Tito elvtárs Újvidékre látogat, aminek köszönve mi is kivonulunk a Futaki utcára, ahol nemzetiszínű zászlócskákkal üdvözöljük a marsalli konvojt. Alig vártam, hogy végre a saját szememmel láthassam Tito elvtársat.

Kora reggel megjelent a ház előtt egy járőrautó, egy egyenruhás rendőrtiszt csengetett, majd közölte, hogy fél órán belül indulnak. Az iskolában is nagy volt az izgalom. Minden osztály diákjait kivezényelték a gimnázium szecessziós épülete elé. A hetesek a tantermek ajtajában osztogatták a zászlókat. A forgalmat még nem zárták le. A rendőrök teljes bevetéssel járőröztek, autók suhantak el mellettünk, mi meg a tűző napon ácsorogtunk. A centrum felőli irányt pásztáztuk, ahonnan Tito elvtárs fekete Mercedesét vártuk. Közben helytelenkedtünk, csipkedtük a lányokat.

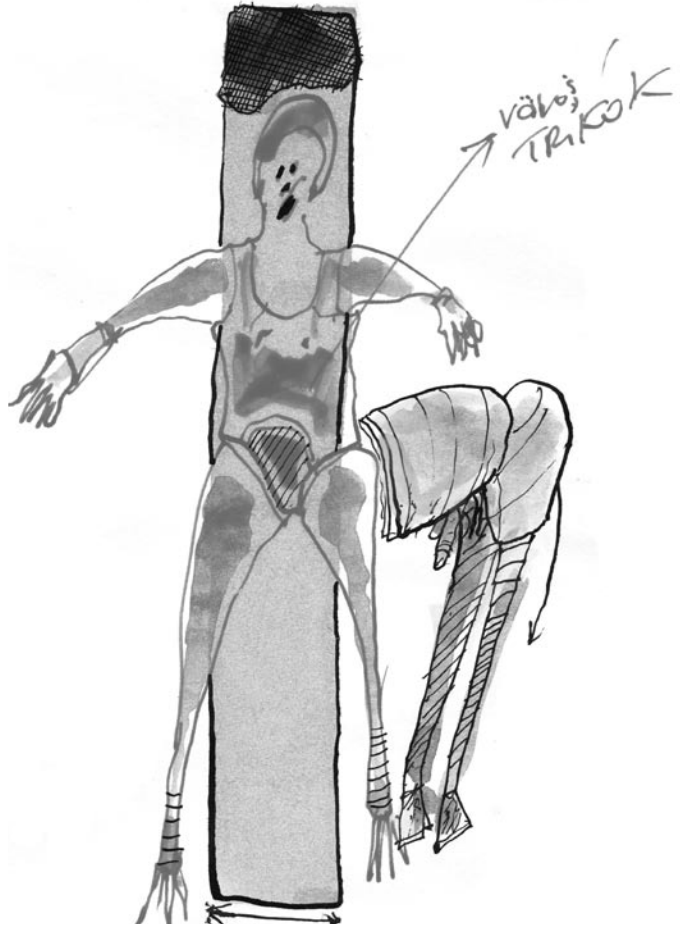
A folytatásról házigazdám számolt be, akit ezúttal személygépkocsival szállítottak haza. Egyik kezében az ebédhordót tartotta, a másikban pedig egy tortát hozott, melynek a közepén vörös csillag díszelgett. A sofőr flakonokkal teli dobozt tett az asztalra, aztán udvariasan köszöntötte a házinénit. Jó napot, elvtársnő, mondta a házinéninek, aki a meglepéstől mukkanni sem tudott. Sólyom Alajos a kapuig kísérte. Mikor visszatért, utasí-

³ Szerb nemzeti eledel. Rostélyon sült kolbászka alakú vagdalt hús, általában kockára vágott vörshagyma körítéssel fogyasztják.

tott bennünket, hogy jól nézzük meg a litereket, ez Tito elvtárs kedvenc vörösbor. Eredeti francia vörösbor! Esténként, orvosi rendeletre, szíverősítő gyanánt, két-két decit fogyasztanak el Jovanka elvtársnővel. Mert Tito elvtárs nem akármilyen lötytöt szopogat, mint amilyent mi első osztályú lőre gyanánt vesztegetünk az elvtársaknak. Nem! Ez eredeti francia vörösbor! És tudjátok, ki ez az alak, aki idecipelte az itallal megpakolt kartondobozt? Nem akármilyen sofőr ez, titkosrendőr. A hekusok haptákba vágják magukat előtte, mi több, az igazgató elvtárs is szalutált. Ha ő azt mondja neked, fordult az aszszony felé, hogy elvtársnő, akkor minden rendben van veled, átvilágítottak. Világos? Ellenben ha gyanúsán méricskél, akkor egyenes út vezet a pozsareváci börtönbe. Személyesen kocsikáztatott haza, a borocskákat ajándékba kaptuk. Ez a legnagyobb kitüntetés. Rendőrautó kíséretében érkeztem, értitek?! A finom falatokat Tito elvtársnak meg a többi felelős elvtársnak készítettük. Ha né tán megéhezne, viszont nem éhezett meg, inkább átengedte nekem. Öltözz fel rendesen, úgy, mintha szentáldozáshoz készülödnél. Te is, fordult felém. Nehogy abban a gyűrött nadrágban ülj az asztalhoz.

A házinéni kiskosztümöt vett föl. Közben figyelmeztetett, hogy jól mossam meg a kezem és fésülködjek meg. Sohasem csutakolod meg alaposan a praclid és mindig kócos vagy. Kár, hogy nem mentél idejekorán borbélyhoz – mondta, és becsapta maga mögött az ajtót.

Kinyitottam a szekrényt és elővettem egyedüli ünneplő öltönyömet. Fehér ingbe bújtam és besomfordáltam az ebédlőbe. Házigazdám az asztalfőn trónolt, fekete öltönyben, hófehér ingben, pillenyakkendővel. Megmustrált, majd megkérdezte, miért nem hordok nyakkendőt. Nincs, válaszoltam. Ez nagy baj; az ember sohasem tudhatja, mikor lesz rá szüksége. A gyerek születésnap ajándékként nyakkendőt fog kapni, figyelmeztette a feleségét, aki éppen a gőzölgő levesestálat hozta. Gazdám szigorú tekintettel méricskél, majd megjegyezte, hogy a nadrágom sincs élére vasalva. Mi lenne, ha Tito

elvtárs látogatást tenne a gimnáziumban? Ilyen slendriánul lépnél a színe elé? Csak hümmögtem. Sohasem ötlött fel bennem, hogy Tito elvtárs felkereshetné a gimnáziumom, motyogtam magam elé, majd hamarjában témát váltottam és eldicsekedtem, hogy én is láttam Tito elvtársat, a fekete limuzinsor közepén volt az ő autója, ahol a hátsó ülésen ült Jovanka elvtársnővel. Integtettem nekik, mire ők visszaintettek. Direkt nekem.

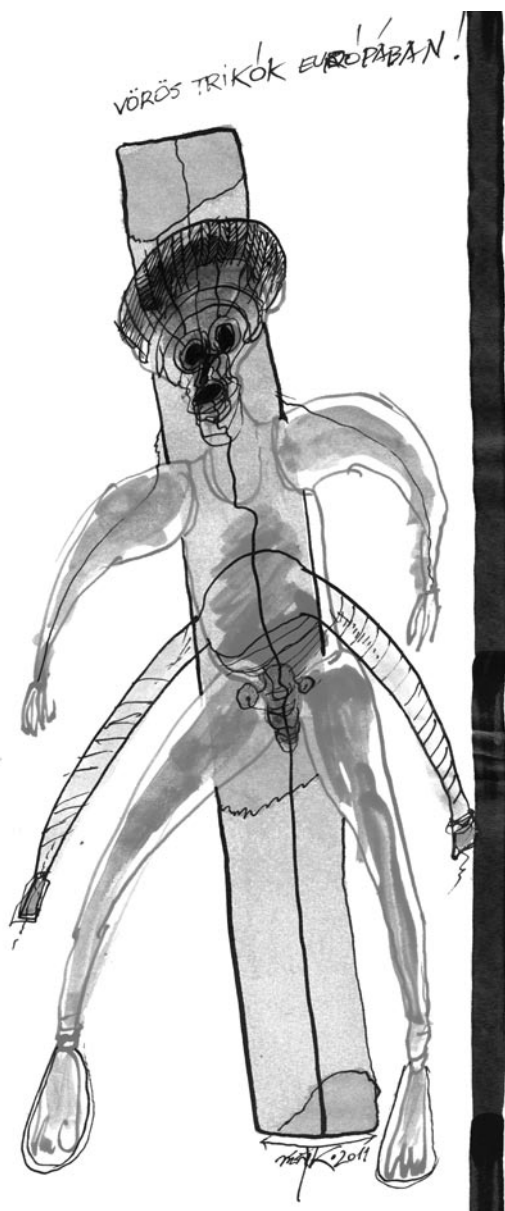
A házinéni szétmerte a levest. Tito elvtársat és kíséretét tíz óra harminc percre várták, kezdte az élménybeszámolót a házigazdám. Úgy működik az elnök körüli gépezet, mint a svájci óra. Arra is felkészültünk, hogy Tito elvtárs uzsonnát vagy ebédet rendel. Mert ugye megtörténhet, hogy megéhezik. Belgrádi szakemberek ellenőrizték az alapanyagokat, a sütés-főzés menetét. Egymás után többen is megkóstolták, bizonyára azért, hogy meggyőződjenek, nem mérgezett-e az étel. Ez a leves holtbiztosan semmiféle toxikus anyagot nem tartalmaz, pont annyi zsiradék van benne, amennyi a megengedett,

a kalóriaértéke is meghatározott, tette hozzá jelentőségteljesen, majd ennek örömeire felhajtott néhány korty bort. A felesége újra töltött. Gazdám egészségünkre emelte a pohárát, koccintottunk. Ízlelgettem Tito elvtárs borát. Az étterem konyhájában vadonatúj munkaruhában sürgölődtek a szakácsok, a kukták, a személyzet többi tagja, a pincérek, a portások, a szobalányok is vadonatúj egyenruhában serénykedtek. Az igazgató titkárnóstól le-föl szaladgált, miközben hisztérikusan ismételte, hogy minden ragyogjon. Megparancsolta, hogy tüstént menjek az irodába, s lelkileg készüljek fel. Vigyázz, mondta, többé nem kommunista pártot kell mondani, hanem kommunista szövetséget. A tavalyelőtti pártkongresszus után, érted, a pártkongresszus óta, nem létezik többé kommunista párt, csak kommunista szövetség. Szövetség! Ha pedig a kongresszusról kérdez, akkor azt kell válaszolnod: boldog vagy, hogy megérted azt a napot. Történelmi volt, érted? Tör-té-nel-mi. Vigyázz, nehogy elszúrd, mert akkor mindörökre szegényben maradunk. Kezedben a kollektíva sorsa, ügyelj, nehogy elkótyavetyéld a bizalmunkat, mert akkor kipenderítetek az étteremből, mehetsz vécét pucolni.

Rohantam az emeletre és belebújtam az új cipőmbé. Persze, a pártkongresszus, nyugtattam magam. Hogyne tudnám, hiszen az újvidéki elvtársak a kongresszus után nagy bankettet rendeztek a Csillagban. Emlékszem, jelentős borralalót kaptam. Lehet, hogy akkor már sejtették, hogy én leszek a kiválasztott. A desszert felszolgálása előtt még körtáncot is jártak és énekelték, hogy *družo Tito, ljubičica bela*.⁴ Meg azt, hogy *Družo Tito, mi ti se kunemo, mi ti se kunemo, / Da sa tvoga puta ne skrenemo*.

Le-föl sétáltam a tágas helyiségben és elégedetten nyugtáztam, hogy életemben nem volt ilyen kényelmes lábbelim. Belehuppan-tam az egyik bőrfotelbe és felmondtam a szövegem. Tito elvtárs, mi magyarok remekül érezzük magunkat Jugoszláviában. Jobban, mint a magyarok Magyarországon, akik Sztá-

lin csizmája alatt nyögtek, miután az vérbe fojtotta a forradalmukat. Felemelte a pohárát, asszonya töltött. Most már nem koccintott, egy hajtásra kiitta a pohár tartalmát. Az asszony újra töltött. Erre újra Tito veszi át a szót, folytatta. Azt mondja, vigyázzatok a testvériség-egységre, mint a szemetek fényére. Igenis, Tito elvtárs, válaszolom. Közben eszembe jutott, hogy mi lesz, ha Tito elv-

társ valami mást kérdez? Még akkor is, ha megüzente, hogy mi az, ami érdekli, megtörténhet, hogy elfelejti, vagy hirtelenjében valami fontosabb dolog jut eszébe. Vajon mi az, ami ennél lényegesebb? Homlokomat kiverte a hideg verejték.

4 „Tito elvtárs, fehér ibolyaszál”.

Remegő kézzel nyúlt a pohár után.

Mi lesz, ha azt kérdezi: mit mesélnék rólam, szeret-e a nép poharazgatni? Hallottam, hogy szokása váratlan dolgokat művelni. Ilyenkor bizonyára azt kell válaszolni, hogy a nép egészségi okokból csak két deci bort iszik naponta, és boldog, hogy részese lehet a szocialista országépítésnek. Az igazgató elvtárs mesélte, hogy a költők ódákat írnak róla. Hozsannáznak. Ha ez igaz, akkor minden rendben van, a nép odavan érte. Miért ne mondhatnám Tito elvtársnak, hogy a nép boldog? És miért ne lennének gondtalanok? Mondd, drágaságom, ugye te boldog embernek érzed magad? Az asszony bólogatott.

Nekem is feltette a kérdést. Éppen a finom gombás borjúszeletnél tartottunk, megakadt a torkomon, majd nagyot nyeltem és azt válaszoltam, már hogyan lennék boldog. Váratlanul ért ugyanis a kérdés, ilyesmiről eddig soha, senki sem faggatott. Nyilván lesírt rólam, hogy az vagyok. És elégedett vagy-e, szögezte nekem az újabb kérdést. Nagyon, válaszoltam alázatosan, mert észrevettem, hogy házigazdám a kelletténél többet ivott, és ilyenkor ingerlékenyebb, könnyen kijön a sodrából. Újra töltött, ezúttal nekem is, és koccintottunk. Ami azt illeti, morfondírozott a húst szeletelve, tudod, könnyű neked, beleszülettél a boldogságba. Semmi gondod, befejezed a középiskolát, aztán meg az egyetememet, utána pedig jó állás vár rád. Fogalmad sincs, hogy nekünk mennyit kellett gürcölnünk, mondta, és jelentősegteljesen a feleségére nézett.

Felbontotta a harmadik üveg bort is. Mikor is születted? Ja, persze, 1941-ben. Ti vagytok Tito példás pionírjai. Szerencsés flótások. Fogalmatok sincs a világról. Mindent készen kaptatok, a sült galamb a szatókba repült, mondta, és nagyot hörpintett a nedűből.

Házigazdám kapatos lett Tito elvtárs vörösborától.

Arra gondoltam, hogy milyen jó lenne, ha én is pityókás lennék, legalább henceghetnék az osztálytársaimnak, hogy Tito elvtárs borától rúgtam be. Na, de mit mondjunk mi ketten, folytatta a házigazdám a feleségére mutatva meg a mellét veregetve. Rossz helyen és rossz időben születünk. 1925-ben. Hol erről

fújt a szél, hol arról. Hol ide sodródtunk, hol oda. Nem volt egyszerű dolog talpon maradni. De helytálltunk. Viszont be kell vallanom neked, csapott az asztalra, hogy akkor is boldog lettem volna, ha Horthy Miklósnak szolgálom fel a feketét.

A házinéni köhintett egy erőteljeset, majd elkezdte köszörülni a torkát.

Ami igaz, az igaz, verte az asztalt a házigazdám. Nálam a vendég a legfontosabb. Hivatásos, elsőrangú pincér vagyok, és mindenféle-fajta vendéget kiszolgállok. Ez a szakmám, érted? Nektek soha sem kellett erről töprengenetek. El vagytok kényeztetve. Nekem viszont volt min vívódnom, meg kellett küzdenem mindenért, hogy vigyem valamire. Azt azonban fájlalom, hogy sohasem engedtek Horthy Miklós közelébe. Nem mert betenni a lábát, nem mert eljönni Újvidékre, csak Szabadkáig bátorkodott. A pesti urak sohasem szerették Újvidéket. Ezt személyesen vitéz Somogyváry Aurél tábornoktól hallottam, aki akkoriban a Turulban dárídózott. Abban az időben Turul volt a szálloda neve, és nem Csillag. Azt mondta, hogy Újvidék egy rácfalu. Pétervárad elővárosa. Ócsárolta a németeket, amiért nem engedélyezik neki, hogy lerohanja Belgrádot, hogy diadalmasan bevonuljon a dedinjei királyi palotába. Élete legszebb pillanata lenne, ha a szerb király baldachinos ágyában hálna egy pesti szajhával. Mert ő még az örömlányokat is megválogatja. Egy magyar hazafi nem bújik ágyba ráckurvával.

A tábornok néha barátságosan szóba elegyedett velem, egyszer megkérdezte, mi lenne a kívánságom, folytatta a házigazdám. Az urak az asztal mellett üldögéltek, szerémségi borokat rendeltek, én meg töltöttem. Kezdő pincér lévén, mi más kívánhattam volna, mint hogy Horthy Miklós kormányzó úr térjen be egyszer a Turulba. Legyen szerencsém hozzá. Feledhetetlen élmény lenne. Ilyesmi csak egyetlenegyszer történik az ember életében, ha egyáltalán megvalósul.

Vitéz Somogyváry méltóságos úr azonban leintett.

Nem biztos, hogy az újvidékiek megérdemlik a főkormányzó úr bizalmát, bár azt

sem állíthatom, hogy a szabadkaiak sokkal jobbak. A legfőbb hadúr megtisztelte őket, viszont nem lelkesedtek eléggé. Lagymatagra sikeredett a fogadtatás! A szabadkaiaknak is bizonyítaniuk kell még, mert nemzeti érzésük nem kifogástalan. Igyekeznek, de sok köztük a selejt, a kétkulcsos. Egyébként mély meggyőződés, folytatta, hogy ti, délvidékiek eladott lelkek vagytok. Ki jobban, ki kevésbé, egyre megy! Meg kell, hogy neveljünk benneteket. Aki ért valamit, folytatta, az áttelepült vagy optált Budapestre, emiatt a kezünkbe kell venni a dolgok alakulását, sürgősen cselekednünk kell, hogy visszatérjen belétek az egészséges magyar nemzeti érzés. Ha nem sikerül igazi magyart faragni belőletek, akkor elfajzotok. Csak félig lesztek szerbek, félig magyarok, vagyis zsidók. Ami pedig Horthy méltóságos fő kormányzó úr újvidéki látogatását illeti, geopolitikai okok miatt ajánlatos lett volna Újvidék főterén, a Szentháromság-szobor előtt elmondania fergeteges beszédét, amellyel az új Európa tudomására hozta volna, meddig terjed Magyarország határa. Evidens, nem? A legtermészetesebb államhatár a nagy Dunánk. Azaz, hogy csak Szabadkát tisztelte meg látogatásával, rosszindulatú félreértésekre adott okot. A fülembé jutott, hogy az újvidéki szerb csetnikiek azt sutyorogják, a legfőbb hadúr lemondott a déli végekről. Megelégszik azaz, hogy a Ferenc József-csatorna mentén húzzák meg Magyarország határait. Nem kell neki a sok szerb! De nem oda Buda! Azt hiszem, a fő kormányzó úr bölcsen döntött, amikor nyitva hagyta a kérdést. Hiszen emlékeznek az urak, hogy honvédségünk bevonulásakor, a Duna túloldalán táborozó horvátok és németek is igényt tartottak a városra, a helyi németek az újvidéki kocsmákban ünnepelték a német bevonulást. Nem tartom kizártnak, hogy titkos diplomáciai tárgyalásokon már eldőlt, hogy Bánát⁵ se legyen Hitleré, hanem, néhány keleti részért cserébe, átengednék nekünk. Csakúgy, mint

5 Földrajzi régió a Kárpát-medence délkeleti részén. 1920-ban, a trianoni békeszerződés után a nyugat-bánáti részt Jugoszláviához csatolták. A második világháborúban német katonai igazgatás alá került.

Bánságot meg Szerémséget⁶ is. Reményeim szerint jövőre a fő kormányzó úr Zimonyban⁷ tart beszédet, az ottani magyarság legnagyobb öröme. Ezzel legalább lezárja a dilemmát az új Európa előtt: hol húzódnak az új Magyarország határai. A Délvidék akkor tényleg visszatér, mondta vitéz Somogyváry Aurél főméltóságos úr, és jelentőségteljesen a borozgató urak felé fordult.

Azonban, legnagyobb sajnálatunkra, folytatta a házigazdám, Horthy Miklós fő kormányzó úr nem méltóztatott vizitet ejteni erefelé. Üzenni sem üzent, nemhogy Újvidéken vagy Zimonyban szónokolt volna. Most aztán van, ami van! Tudomásul kell vennünk, hogy Tito elvtárs kávézgat a Csillag szállodában. Előnyös helyzetben vagy, fiacskám! Fogalmad sincs, mi minden történt egykor, nekem azonban tudomásom van sok mindenről, jelentette ki, és exre kiitta a teli borospohár vöröset. Az ital hatására hirtelen lekonyult a feje, de még motyogott valamit, nekem úgy tűnt, hogy énekelni akart. Mire zendíthetett volna? A *druže Tito, mi ti se kunemo* kezdetű dalra, vagy a *Kalász, kalász, árva magyar kalász* című irredenta nótára? Talán két szólamban előadhatta volna. Mindkettőt egyszerre.

6 A Duna és a Száva között elterülő tájegység. A trianoni békeszerződésig a magyar állam része volt. Utána Jugoszláviához tartozott. 1941-ben, Jugoszlávia széthullása után, horvát uralom alá került. 1945-ben Vajdaság tartomány részeként Szerbiához, illetve Jugoszláviához csatolták.

7 Szerbül: Zemun. Belgáddal szemben, a Duna jobb partján fekvő város, a trianoni békeszerződésig Magyarországhoz tartozott.